

EKONOMİK ARAŞTIRMA FORUMU ÇALIŞMA RAPORLARI SERİSİ

TÜRKİYE’NİN ÜRETİM VE DIŞ TİCARET YAPISINDA DÖNÜŞÜM: KÜRESEL
YÖNELİMLER VE YANSIMALAR

Zafer Yükseler
Ercan Türkan

TÜSİAD-Koç Üniversitesi
EKONOMİK ARAŞTIRMA FORUMU
http://eaf.ku.edu.tr/calisma_raporlari

Haziran 2006
Rumeli Feneri Yolu 34450 Sarıyer/İstanbul
Tel: 0212 338 18 34 Faks: 0212 338 18 37

İçindekiler

Sayfa No.

Yönetici Özeti	5
Giriş	9
Birinci Bölüm	
Dış Ticaret Yapısındaki Dönüşüm	
1.1.Sektörler itibariyle ihracat gelişmeleri	11
1.1.1. İhracat/ üretim oranları	14
1.1.2. İhracat/ arz oranları	16
1.2.Sektörler itibariyle ithalat gelişmeleri	18
1.2.1. İthalat/ üretim oranları	21
1.2.2. İthalat/ arz oranları	23
1.2.3. İhracat ve ithalat arz oranlarının karşılaştırılması	24
1.3.Sektörler itibariyle dış ticaret dengesi gelişmeleri	25
İkinci Bölüm	
İmalat Sanayiinde Üretim Yapısı ve İthalata Bağımlılığı	
2.1. İmalat sanayiinde üretim yapısı	29
2.2. Üretim ithalata bağımlılığı	30
2.2.1. Yöntem	30
2.2.2. Bulgular	31
Üçüncü Bölüm	
Küresel Eğilimlerin Üretim ve Dış Ticarete Yansımaları	
3.1. Endüstri-içi ticaret oranları	34
3.1.1. Endüstri-içi ticaret katsayıları	35
3.1.2. Marjinal endüstri-içi ticaret katsayısı	37
3.1.3. Endüstri-içi ticaretin gelişmesini etkileyen faktörler	38
3.1.3.1. Sektörel yabancı sermaye payları	38
3.1.3.2. Reel efektif döviz kuru ve birim işgücü maliyetlerindeki gelişmeler	39
3.1.4. Endüstri-içi ticaretin imalat sanayi üzerine etkileri	42
3.2. Dış ticarete ülke yoğunlaşma oranları:“asyalılaştırma”	46
3.2.1. Ülke yoğunlaşma oranları	46
3.2.2. Sektörel asyalılaştırma oranları	51
3.3. Serbest bölge ticaret hacmindeki gelişmeler	54
Dördüncü Bölüm	
Dış Ticaret Dengesini Etkileyen Konjonktürel Faktörler	
4.1. Dış ticaret hadleri	57
4.2. Çapraz kur etkisi	59
4.3. Tüketici kredilerindeki canlanma	59
4.4. Irak ve bölgedeki gelişmelerinin yarattığı geçici enerji ticareti etkisi	61
4.5. Dış ticaret istatistikleri kapsamındaki değişiklikler	61
Beşinci Bölüm	
Sektörel Gelişme ve Uyumun Dış Ticarete Etkileri	
5.1. Enerji dengesi, enerji fiyat ve politikaları	62
5.1.1. Enerji dengesi	62
5.1.2. Enerji fiyat ve politikaları	63
5.1.2.1. Fiyat etkisi	64
5.1.2.2. Miktar etkisi	66
5.1.2.3. Doğal gazda “al ya da öde” politikasının etkileri	67
5.2. Otomotiv sanayi	71
5.3. Dayanıklı tüketim malları	75
5.4. Tekstil ve giyim sektörü	77
Genel Bulgu ve Değerlendirmeler	81
Kaynakça	98

Tablolar

Sayfa No.

Tablo.1- İhracat	12
Tablo.2- Sektörel ihracat artışı ve dağılımı	13
Tablo.3- İmalat sanayi üretim endeksi ve ihracat miktar endeksi	14
Tablo.4- Sektörler itibariyle ihracat / üretim oranları	15
Tablo.5- Sektörler itibariyle ihracat / arz oranları	17
Tablo.6- Dahilde işleme izin belgeleri ve ithalat / üretim oranı	18
Tablo.7- İthalat	19
Tablo.8- Sektörel ithalat artışı ve dağılımı	20
Tablo.9- İmalat sanayi üretim endeksi ve ithalat miktar endeksi	21
Tablo.10- Sektörler itibariyle ithalat / üretim oranları	22
Tablo.11- Sektörler itibariyle ithalat / arz oranları	23
Tablo.12- Dış ticaret dengesi	25
Tablo.13- Sektörel dış ticaret dengesi ve dağılımı	28
Tablo.14- 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosuna göre imalat sanayiinde üretimin yapısı	30
Tablo.15- İmalat sanayiinde ithal girdi kullanım katsayıları	32
Tablo.16- Endüstri-içi ticaret katsayıları	36
Tablo.17- Marjinal endüstri-içi ticaret katsayısı ve marjinal ticaret dengesi	38
Tablo.18- Sektörel yabancı sermaye payları	39
Tablo.19- Özel imalat sanayiinde birim işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim	42
Tablo.20- İmalat sanayine ilişkin göstergeler	43
Tablo.21- İmalat sanayiinde üretimde çalışanlar, reel ücret ve işgücü verimliliği	45
Tablo.22- Seçilmiş ülkeler	47
Tablo.23- Seçilmiş ülkelerde dış ticaret gelişmeleri	48
Tablo.24- Seçilmiş ülke gruplarında dış ticaret dengesi	49
Tablo.25- Seçilmiş ülkelerden yapılan ithalat gelişmeleri	50
Tablo.26- Asya I ülkelerinden yapılan ithalat ve kompozisyonu	52
Tablo.27- Asya I ülkelerinin toplam ithalat içindeki payları	53
Tablo.28- İşgücü verimliliğine göre düzeltilmiş tüketici fiyatları bazlı rekabet gücü endeksi	54
Tablo.29- Serbest bölgeler ticaret hacmi ve dış ticaret istatistikleri ile ilişkisi	55
Tablo.30- Dış ticaret hadleri ve dış ticaret dengesine etkisi	59
Tablo.31- Dış ticaret dengesinde çapraz kur etkisi	59
Tablo.32- Bankacılık sektörü tüketici kredileri	60
Tablo.33- Tüketici kredisi ile finanse edilen ithal taşıtlar	60
Tablo.34- Parasal olmayan altın ve Irak dış ticareti	61
Tablo.35- Birincil enerji kullanımını ve kaynakları	62
Tablo.36- Toplam dış ticaret içerisinde enerji payı	63
Tablo.37- Enerji kaynakları dış ticareti	63
Tablo.38- Enerji ithalatının kompozisyonu	64
Tablo.39- Doğal gaz ve hampetrol ithalatı birim maliyetleri	65
Tablo.40- Enerji ithal faturasındaki bozulmanın kaynakları	66
Tablo.41- Enerji ihracatındaki düzelmelerin kaynakları	66
Tablo.42- Enerji dış ticaret dengesi ve fiyat etkisi	67
Tablo.43- Doğal gaz alımları	67
Tablo.44- Elektrik enerjisi üretiminin kaynakları	68
Tablo.45- Kullanım amaçlarına göre doğal gaz satışları	69
Tablo.46- Doğal gaz talep tahminleri ve kontrata bağlanmış arz miktarları	69
Tablo.47- Enerji ithalatında fiyat değişim etkisi	70
Tablo.48- Enerji ihracatında fiyat değişim etkisi	70
Tablo.49- Otomotiv sektörü dış ticareti	71
Tablo.50- Otomotiv sektörü üretim, satış ve dış ticareti	72
Tablo.51- Seçilmiş ülkeler itibariyle dünya taşıt üretimi	73
Tablo.52- Otomotiv sektöründe birim işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim	75
Tablo.53- Beyaz eşya üretim, satış ve dış ticareti	76
Tablo.54- Dayanıklı tüketim malları dış ticareti	76

Tablo.55- Türkiye'nin dış ticaretinde tekstil ve giyim sektörü	78
Tablo.56- Tekstil ve giyim sektöründe birim işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim.	79

Grafikler

Grafik.1- İmalat sanayinde ihracat / arz oranları	18
Grafik.2- Ham petrol & doğal gaz hariç ithalat, reel kur ve reel GSYİH	19
.....	24
Grafik.3- İmalat sanayinde ithalat / arz oranı	25
Grafik.4- İmalat sanayiinde ihracat / arz, ithalat / arz oranları ve reel kur	26
Grafik.5- Mal grupları itibariyle dış ticaret dengesi	27
Grafik.6- Diğer ürünler grubu dış ticaret açığı, reel kur ve reel GSYİH	40
Grafik.7- Dönem sonu TÜFE bazlı reel kur endeksi ve uzun dönem reel kur endeksi	41
Grafik.8- Özel imalat sanayiinde birim işgücü maliyeti	46
Grafik.9- Ülke yoğunlaşma oranı (H.Hirschman endeksi)	50
Grafik.10- Seçilmiş ülke gruplarından yapılan ithalat	51
Grafik.11- İthalatın seçilmiş ülke gruplarına dağılımı	57
Grafik.12- Dış ticaret fiyat endeksleri ve dış ticaret hadleri	65
Grafik.13- Enerji ithal fiyatları	68
Grafik.14- Elektrik üretiminin kaynakları	72
Grafik.15- Taşıt araçları ve otomotiv aksam & parçaları dış ticareti	75
Grafik.16- Otomotiv sektöründe birim işgücü maliyeti endeksi	80
Grafik.17- Tekstil ve giyim sektöründe birim işgücü maliyeti endeksi	

Kutular

Kutu.1- Taşıt üretiminde yerli girdi kullanımı ve yan sanayi	74
Kutu.2- Otomotiv ve beyaz eşya sektöründe ithal girdi kullanımı	77

Yönetici Özeti

1996 yılında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi ve sonrasında ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen gelişmeler, başta dış ticaret olmak üzere ekonominin çeşitli alanlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Son yıllarda Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisine entegre olması ve bu bölgenin dünya üretim merkezine dönüşmesi, özellikle 2000 yılı sonrasında imalat sanayi ürünleri ticaretinde yeni eğilimleri ortaya çıkarmıştır. 2001 krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reform ağırlıklı program, ekonomide temel bir dönüşüme yol açmış ve ekonomide görece istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu dönüşüm süreci dış ticaret açığının yükselmesi, yüksek büyümeye karşın işsizlik oranının düşürülebilmesi ve rekabet gücü kayıpları gibi sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Son yıllarda global eğilimlerin giderek belirginleşmesi ve aynı dönemde yerel paranın değerlenmesi ise sözkonusu sorunların iyice su yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışma, giderek belirginleşen bu sorunların ana kaynağını oluşturan Türk ekonomisinin üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşümü analiz etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Üretimde model değişimi: "ithalatlaşma"

2001 krizinde Türk lirasının değer kaybetmesi ve yurtiçi talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiştir. Bu durum ihracata yeni bir ivme kazandırırken, ihracatının bileşiminde de radikal bir dönüşüme yol açmış ve genellikle yatırım malı üreten sektörlerin ihracat içindeki payında artış gerçekleşmiştir. İhracat performansını değerlendirebilmek için, imalat sanayiinde alt sektörler itibariyle "*ihracat/üretim oranı*" ve "*ihracat/arz oranı*" hesaplanmıştır. 1996-2005 döneminde, imalat sanayiinde ihracat/üretim oranlarında hızlı bir yükseliş gerçekleşirken, bunun ihracat/arz oranlarına büyük ölçüde yansımadağı gözlenmektedir.

Enerji fiyatlarındaki yükseliş ve Gümrük Birliğinin etkisiyle, 1996-2005 döneminde toplam ithalatta ve imalat sanayi ithalatında genel bir yükseliş trendi yaşanmıştır. İmalat sanayi ithalatında sözkonusu artışların üretim yapısı üzerine etkilerini görebilmek için, ihracatta olduğu gibi alt sektörler itibariyle "*ithalat/üretim oranı*" ile "*ithalat/arz oranı*" hesaplanmıştır. Bu oranlar incelendiğinde, imalat sanayiinde ithalata bağımlılığın arttığı, özellikle, bu eğilimin son üç yılda belirgin olarak güçlendiği görülmektedir. İmalat sanayiinde üretim kompozisyonunun ithal girdi kullanımının yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi ve Türk lirasının değerlenmesi ithalata bağımlılığın artıran faktörler olarak görülmektedir.

1996-2005 dönemi dış ticaret dengesi genel olarak değerlendirildiğinde, ekonominin ara malları ve madencilik sektörlerinde artan ölçüde dış ticaret açığı vermeye devam ettiği, tüketim malları grubundan elde edilen dış ticaret fazlasının yavaşladığı ve yatırım malları grubunun dış ticaret açığına katkısının belirgin olarak azaldığı gözlenmektedir. Son yıllarda, dış ticaret dengesinde yaşanan bozulma, sadece enerji faturasındaki ve/veya tekstil&giyim sektörlerindeki gelişmelerden kaynaklanmamaktadır. Enerji ve tekstil&giyim sektörleri hariç diğer sektörlerin dış ticaret açığına yaptığı katkıda yükseliş gözlenmekte ve bu eğilim imalat sanayiinde üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşümün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Dış ticaret dengesindeki bozulma daha çok yapısal nedenlerden kaynaklanmakta, ancak konjonktürel gelişmeler yapısal bu sorunu derinleştirmekte ve çabuklaştırmaktadır. Diğer bir deyişle, Türk ekonomisinde üretim ve dış ticaret yapısı özellikle kriz sonrası dönemde "*ithalatlaşma*"ktadır.

Üretimin uluslararasılaşması: "endüstri-içi ticaret"

İmalat sanayi içinde "*endüstri-içi ticaret*"ın gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanması "*üretimin uluslararasılaşması*" sürecini hızlandırarak ithalata bağımlılığın artırıcı bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“*Endüstri-içi ticaret*”, belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. Dünya genelinde üretim sisteminin gittikçe uluslararasılaşmasının etkisiyle, ülkeler aynı sektörde artan ölçüde hem ihracat hem de ithalat yapmakta ve endüstri-içi ticaret yaygınlaşmaktadır. Bu durum, nihai bir malın üretiminden elde edilen katma değerın çeşitli ülkeler arasında bölüşülmesini beraberinde getirirken, istihdam ve katma değerın ağırlıklı olarak ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır

Endüstri-içi ticaret (IIT) oranlarına kriz öncesi (1996-2000) ve kriz sonrası (2002-2005) dönemler itibariyle bakıldığında, imalat sanayiinde IIT oranının kriz sonrası dönemde önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir. Belirgin yükseliş, yatırım malları üreten sektörlerde gözlenmiş ve bu yükselişe en önemli katkı motorlu kara taşıtları, makina ve teçhizat imalatı, haberleşme araçları, radyo ve TV imalatı sektörlerinden gelmiştir.

Türkiye’de son yıllarda gerçekleşen devir-birleşme ve özelleştirmeler sayesinde ölçek ekonomisinin artması, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları üretiminde oligopolistik yapının güçlenmesi ve bu sektörlerde önemli bir ürün çeşitlenmesinin ortaya çıkması endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu etkenlere ilave olarak, bazı sektörlerde yabancı sermayeli kuruluşların hakimiyetinin artması ve ithal girdilerin görece olarak ucuzlamasına katkıda bulunan değerli yerel paranın da firmaları ithal girdi kullanımına yönlendirmek suretiyle, imalat sanayiinde endüstri-içi ticareti artıran etkenler olduğu düşünülmektedir. İmalat sanayiinin katma değer, ithalat, ihracat ve istihdam performansları incelendiğinde, endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasının ihracat üzerinde olumlu etkide bulunduğu, ancak katma değer ve istihdam açısından olumlu etkisinin gözlenmediği anlaşılmaktadır.

Dış ticarete coğrafik kayma: “asyalılılaşma”

Üretim modelinde ithalata bağımlılığı artıran bir diğer global unsur, Asya-Pasifik bölgesinin dünyanın üretim üssüne dönüşmesi nedeniyle ortaya çıkan cazip fiyatlardır. AB-15 ülkeleri ihracat açısından önemli ticaret partnerimiz olmaya devam ederken, Türkiye’nin ithalat ve dolayısıyla dış ticaret dengesinde Asya ülkelerinin ağırlığı gittikçe artmaktadır. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle “Asya’dan al, Avrupa’ya sat” eğiliminin son üç yılda daha da belirginleşmesi, dış ticarete “*Asyalılılaşma*” olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu olgu, yerli firmaların Avrupa piyasasında kalabilmeleri açısından rekabet koşullarının getirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, daha önce mal ithal edilen AB ve ABD’li firmaların Asya’ya taşınmasının da bir sonucu olarak görülmektedir. Dış ticarete yaşanan bu coğrafik değişimin, Türkiye’nin üretim modeli, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam yapısında da önemli sonuçlar ortaya çıkardığı gözlenmektedir.

Asya ülkelerinden yapılan ithalatın sektörel dağılımı ve toplam ithalat içindeki payları incelendiğinde, “*Asyalılılaşma*” etkisinin sanayi sektörlerinin hemen hemen tamamına yaygınlık gösterdiği, daha özelden makina ve ulaşım araçları alt sanayi sektörlerinde bu etkinin belirgin olduğu görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaret açığı içinde Asya ülkelerinin gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanmaları, sadece bu ülkelerin rekabet avantajlarından dolayı dünya üretim üssü olmalarından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Türkiye’nin bu ülkelere karşı son yıllarda rekabet gücünü kaybetmesinden de kaynaklanmaktadır.

Dış ticaret dengesini etkileyen konjonktürel faktörler ve sektörel uyum çabaları

Dış ticaret dengesi, yapısal gelişmelerin yanı sıra, dış ticaret hadlerindeki bozulma, çapraz kur gelişmeleri, tüketici kredilerindeki genişleme ve dış ticaret istatistikleri kapsam değişiklikleri gibi konjonktürel gelişmelerden de etkilenmiştir. Üretim ve özellikle dış ticaret dengesinde önemli paya sahip, “*enerji*”, “*otomotiv*”, “*dayanıklı tüketim malları*” ve “*tekstil&giyim*” sektörlerinde yaşanan mikro gelişmeler ve sektörlerin makro gelişmelere karşı geliştirdikleri uyum çabaları da dış ticaret dengesi üzerinde etkili olmuştur.

Toplam birincil *enerji* kullanımını içinde, linyit ve hidrolik enerjinin payı gerilerken, genelde ithale dayalı doğal gaz, petrol ürünü ve taş kömürünün payında sürekli bir artış yaşanmaktadır. Enerji kaynaklarının bileşiminde ithal kaynaklar lehine yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak enerji faturasının dış ticaret dengesi üzerine etkilerini de şekillendirmektedir. Artan enerji ithalatının kompozisyonuna bakıldığında ise, toplam enerji ithalatı içerisinde kömür ve ham petrol ithalatının giderek önemini yitirdiği, buna karşılık işlenmiş petrol ürünü ve doğal gaz alımlarının nispi olarak önemini arttığı görülmektedir. Doğal gazın elektrik enerjisi üretimi, konutlarda ısıtma ve sanayi amaçlı kullanımında yaşanan artış, enerji faturasındaki büyümenin belirleyicilerinden birisi haline gelmektedir. “*Al ya da öde*” şeklinde özetlenen doğal gaz alım anlaşmalarından kaynaklanan alım zorunlulukları, enerji üretim alternatifleri kaynak bileşenlerini belirgin olarak değiştirmekte, bu değişimin ise dış ticaret dengesi üzerine uzantıları olmaktadır.

1996-1999 döneminde enerji fiyatlarında bir gerileme eğilimi yaşandığı ve enerji temininin dış ticaret dengesine olumlu katkı yaptığı, 2000-2005 döneminde ise sözkonusu eğilimin tersine döndüğü, uluslararası fiyat artışlarının enerji faturasını önemli ölçüde artırdığı görülmektedir. Enerji faturasındaki artış esas itibarıyla 2003-2005 döneminde çok belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Otomotiv sanayi, son yıllarda gerek ihracat gerek ithalat açısından ekonomide belirleyici sektör konumunu kazanmaktadır. Otomotiv sanayi dış ticaret ve üretim yapısı, özellikle 2001 krizi sonrasında özel imalat sanayi genelinden ve kendi geçmiş eğilimlerinden önemli ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. 2001 yılı sonrasında yeni yatırımların tamamlanarak devreye girmesi, otomotiv sanayinde kapasite ve üretim miktarının önemli ölçüde artmasını sağlamış ve farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2001 krizi sonrasında taşıt araçları sanayi, verimlilik artışları ve düşük ücret politikası aracılığıyla birim işgücü maliyetlerini düşürmek suretiyle rekabet gücünü korumuş, özel imalat sanayi geneli ile karşılaştırıldığında daha başarılı bir performans göstermiştir. Ancak, İMKB’de işlem gören otomotiv sektörü firmalarının maliyet ve satış yapılarına bakıldığında, otomotiv sektörünün ithalat ve ihracata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, taşıt araçları dış ticaretinde fazla verilmesine rağmen, otomotiv sektörü aksam ve parça dış ticaretinde açık verilmesi bu yapının bir tezahürüdür.

Dayanıklı tüketim malları sektörünün verdiği dış ticaret fazlası, özellikle 2001 krizi sonrasında giderek belirginleşmiştir. Bu performansına rağmen, İMKB’de işlem gören beyaz eşya sektörü firmalarının maliyet ve satış yapılarına bakıldığında, beyaz eşya sektörünün ithalat ve ihracata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu görülmektedir. Kriz sonrası dönem, gerek görece fiyat yapılarının önemli ölçüde farklılaştığı ve gerekse beyaz eşya sektöründe yapısal olarak üretim ve pazarlama stratejilerinin değiştiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, 2001 krizi ile birlikte yurtiçinde satın alma gücünün önemli ölçüde azalması, yerli firmaları dış pazarlara yöneltmiştir. Bu nedenle, yerli beyaz eşya üreticisi firmalar bu dönemde global ölçekte firma ve markaları satın almışlar, uluslararası üretim ve pazarlama ağını geliştirmişler, bu sayede ürün yelpazesini önemli ölçüde genişletmişler ve uluslararası bir oyuncu haline gelmişlerdir.

Türkiye’de dış ticaret fazlası veren sektörlerin başında *tekstil ve giyim (T&G)* sektörleri gelmektedir. T&G sektörlerinin yarattığı dış ticaret fazlası nominal olarak artmakla birlikte, Türkiye’nin dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2002 ve sonrası dönemde giderek küçülmektedir. İmalat sanayinin genelinde yaşanan ithalata bağımlılık, T&G sektöründe de kendisini hissettirmektedir. Tekstil ve özellikle giyim sektöründe ithalat seviyesi halen düşük olmakla birlikte, 2002 yılı sonrasında sektörün ithalatında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Giyim sektöründe ithalat/ihracat oranlarındaki kısmi de olsa yaşanan artış, yurtdışında üretilen ve/veya yerli firmalarca yurtdışında üretilen hazır giyim ürünlerinin Türk halkının beğenisine sunulmak suretiyle, Çin başta olmak üzere Asya-Pasifik’te yaşanan fiyat avantajlarının içselleştirilmeye çalışıldığını, diğer bir ifadeyle sektörde bir “ön taşınma”nın yaşandığını göstermektedir.

Üreticilerin sadece fiyat avantajlarını içselleştirme amaçlı bir “ön taşınma” davranışı içinde bulunmadığı, aynı zamanda maliyet ve diğer avantajları nedeniyle üretimlerini yurtdışına taşıyarak “kesin taşınma” davranışı sergiledikleri de bilinmektedir. Sektör ithalatının göreceli olarak artması, ithalat/ihracat oranlarındaki gelişmeler, dahilde işleme rejiminde ithal girdi tutarının yükselmesi, hariçte işleme rejiminde ülke dışında işleme tabi tutulan ürünlerin hacim olarak artması ön ya da kesin taşınma şeklinde gerçekleşen dış çevredeki avantajlardan yararlanma güdüsünü artırmaktadır.

T&G sektörleri üzerinde, yapısal dış dinamikler yanında içeride yaşanan konjonktürel gelişmeler de etkili olmakta ve bu gelişmelerin sektörün üretim, istihdam, verimlilik performansı üzerine yansımaları ortaya çıkmaktadır. Nitekim, özel imalat sanayiindeki genel eğilimlerin aksine T&G sektörleri üretimi son yıllarda durgunluk göstermiş ve 2005 yılında gerilemiştir. Üretimde yaşanan bu gerilemeye paralel olarak, T&G sektörlerinde üretimde çalışılan saat endeksinde de son üç yılda düşüş gözlenmektedir. Sektörde son üç yılda işgücü verimliliğinde sınırlı artış görülmesine karşın, reel ücret artışları meydana gelmiştir. Bu gelişmelere ilave olarak kurlardaki değerlenmenin de etkisiyle, T&G sektörlerinde döviz kuru sepeti bazlı birim işgücü maliyetleri önemli ölçüde artış göstermiş ve sektörün rekabet gücünü zayıflatmıştır.

Sonuç olarak, makro ve mikro gelişmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, son 10 yılda imalat sanayiinin üretim ve dış ticaretinde yaşanan değişimi, “İthalatlaşma”, “Uluslararasılaşma” ve “Asyalılaşma” eğilimleri şeklinde üç başlık altında özetlemek mümkündür. Bu eğilimlerin etkisiyle imalat sanayiinde önemli ölçekte bir dış ticaret hacmi yaratıldığı, ancak bu ticaret hacminin katma değer ve istihdam üzerindeki yansımalarının kısıtlı olduğu görülmektedir. Özellikle, 2001 krizi sonrası dönemde, yerel ve global ölçekteki gelişmeler, eşanlı olarak, Türkiye’nin üretim ve dış ticaret yapısındaki bu dönüşümde etkili olmaktadır.

Asya-Pasifik ülkelerinin tetiklediği yeni rekabet ortamı, uluslararası piyasalarda döviz kurları başta olmak üzere görece fiyatlardaki farklılaşmalar, büyük ölçekli şirketlerimizin global aktörler haline gelmesi, devir-birleşme-satın almalar nedeniyle ölçek ekonomisinde yaşanan gelişmeler, üretim ve dış ticaret yapısındaki bu dönüşümü başlatan unsurlar olarak sayılabilir. Ancak, bu unsurların başlattığı dönüşüm, son yıllarda Türk lirasının değerlenmesi ve dezenflasyon süreci ile birlikte hız kazanmış ve “ithalatlaşma” ve “asyalılaşma” eğilimini daha da güçlendirmiştir. Bu durum, üretim ve dış ticaretteki dönüşümü derinleştirirken, ekonomi genelinde yüksek dış ticaret açığı, yeterince istihdam yaratamayan büyüme ve rekabet gücü kaybı gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döviz kurundaki reel değerlenmenin yol açtığı rekabet gücü kaybını telafi etmek için firmalar, istihdam ve reel ücret artışlarını sınırlandırarak işgücü verimliliğini artırmaya öncelik vermişlerdir. Bu uyum çabaları ise ekonomide imalat sanayinin istihdam ve katma değer yaratma kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Giriş¹

Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin 1996 yılı başında yürürlüğe girmesi ve sonrasında ulusal ve global gelişmeler, başta dış ticaret olmak üzere ekonominin çeşitli alanlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. 1997 yılındaki Asya Krizi ve sonrasında uluslararası alanda gözlenen gelişmelerin etkisiyle Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisine entegre olması ve bu bölgenin dünya üretim merkezine dönüşmesi, özellikle 2000 yılı sonrasında imalat sanayi ürünleri ticaretinde yeni eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Asya ve pasifik faktörü, başta enerji olmak üzere dünya ham madde fiyatlarında son yıllarda aşırı artışlara da neden olmuştur. Bu global eğilimlerin yanısıra, 2001 Krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reform ağırlıklı program, ülkemizde başta dış ticaret olmak üzere pek çok alanda temel bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönemde, uygulanan programlar ekonomide göreceli istikrarı sağlanmış, bu sayede yüksek üretim artışları gerçekleştirilmiştir. Ancak, son yıllarda cari işlemler dengesi açığının yükselmesi, yüksek büyümeye karşın işsizlik oranının düşürülememesi ve rekabet gücü kaybı önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunların küresel eğilimler ve bu eğilimlere karşı ekonominin uyum çabaları sonucu olduğu kadar, aynı zamanda değerli yerli paranın olumsuz yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, ağırlıklı olarak 1996-2005 döneminde dış ticaret yapısındaki, özellikle imalat sanayiindeki, dönüşümü incelemeyi amaçlamaktadır. Dış ticaret ve bunu etkileyen unsurlar yanısıra, dış ticaretin üretim ve istihdam yapısı üzerine etkileri ile global eğilimlere karşı bazı alt sektörlerdeki uyum çabaları da ele alınmaktadır.

Birinci bölümde, dış ticaret yapısındaki dönüşüm ele alınmakta, ISIC.Rev.3 sınıflandırılması temel alınarak sektörel ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi incelenmektedir. Bu bölümde, imalat sanayi genelinde ve alt sektörlerde ihracat/üretim, ihracat/arz, ithalat/üretim ve ithalat/arz oranlarındaki değişim analiz edilmektedir.

İkinci bölümde, TÜİK tarafından hazırlanan 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosundan yararlanarak imalat sanayiinde üretim yapısı, üretimin maliyet bileşimi ve imalat sanayi üretiminin girdi ithalatına bağımlılığı incelenmiştir. Girdi-Çıktı analizi aracılığıyla sektörel bazda doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımı hesaplanmıştır.

Üçüncü bölümde, global eğilimlerin üretim ve dış ticarete yansımaları ele alınmıştır. Bu çerçevede, ISIC.Rev.3 sınıflandırması temel alınarak Endüstri-içi Ticaret Katsayıları ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret Katsayıları hesaplanmış ve endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması üzerinde etkili olan imalat sanayiinde artan yabancı sermaye katılımı ve döviz kuru etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, endüstri-içi ticaretin imalat sanayi istihdam, verimlilik ve ücret yapısı üzerine etkileri incelenmiştir. Bu bölümde, dış ticarete "ülke yoğunlaşma oranları ve asyalaşma" olgusu ele alınmış, ülke grupları itibarıyla ihracat, ithalat ve dış ticaret açığı analiz edilmiştir. Ayrıca, serbest bölgelerin dış ticaretimiz içindeki yeri ve gelişimi değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde, 1996-2005 döneminde dış ticaret açığında meydana gelen artışa etki eden konjonktürel unsurlar ele alınmıştır. Bu çerçevede, dış ticaret hadleri, çapraz kurlar, tüketici kredilerindeki canlanma ve dış ticaret istatistikleri kapsamındaki değişmelerin etkileri incelenmiştir.

Beşinci bölümde, mikro bazda gelişmeler ele alınmış ve sektörel gelişmeler ve uyum çabalarının dış ticarete etkileri değerlendirilmiştir. Bu bölümde, enerji fiyatları ve enerji politikasının dış ticaret dengesine etkileri ve önümüzdeki dönem açısından karşılaşılabilecek sorunlar ele

¹ Bu çalışmada yer alan görüşler yazarlarına ait olup, çalışmadan kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

alınmaktadır. Ayrıca, otomotiv sanayi, dayanıklı tüketim malları ve tekstil-giyim eşyası sektörlerinde dış ticaret yapısındaki değişim ile bu sektörlerin global eğilimlere uyum çabaları özetlenmektedir.

Genel değerlendirme ve sonuç bölümünde, çalışmada ele alınan konulara ilişkin temel bulgular ve bunların ekonomiye etkileri özetlenecektir.

Birinci Bölüm

Dış Ticaret Yapısındaki Dönüşüm

1996-2005 döneminde, Türk ekonomisi önemli iç ve dış şoklarla karşılaşmış ve bu şokların diğer makroekonomik değişkenler yanısıra dış ticaret üzerinde de belirgin etkileri olmuştur. Bu dönemde, dış ticaretin yapısındaki değişimi analiz ederken aşağıdaki unsurların sürekli gözönünde bulundurulması gerekmektedir;

- 1996 yılı başında Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi,
- 1997 yılı Ağustos ayında başlayan Asya krizi,
- 1998 yılı Temmuz ayında başlayan Rusya krizi,
- 1999 yılı Ağustos ve Kasım aylarında meydana gelen depremler,
- 2000 yılında uygulamaya konulan döviz kuruna dayalı istikrar programı,
- 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat ayında meydana gelen krizler ve krizden çıkış için uygulanan yapısal dönüşüm programı,
- 2003-2005 döneminde, Asya-Pasifik etkisinin belirginleşmesi.

Yukarıda sayılan unsurlar yanısıra, dönem içinde enerji fiyatlarında gözlenen dalgalanma, uluslararası para birimleri arasındaki paritelerde meydana gelen değişimler, uluslararası likidite bolluğunun etkisiyle artan dış finansman imkanları ve Türk lirasının reel değerindeki dalgalanma da dış ticaret yapısındaki değişim üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur.

1996 yılında 66.8 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2005 yılında 190 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı ise 1996 yılında yüzde 36.2 iken, 2005 yılında yüzde 52.4 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.Sektörler itibariyle ihracat gelişmeleri

1996 yılında, cari dolar fiyatlarıyla 23.2 milyar dolar olan toplam ihracat, yılda ortalama yüzde 13.6 oranında artarak 2005 yılında 73.4 milyar dolara ulaşmıştır. Alt dönemler itibariyle incelendiğinde, ihracatın 2003-2005 döneminde ivme kazandığı gözlenmektedir. Gümrük Birliği sonrasında, Asya krizi, Rusya krizi ve deprem felaketleriyle karşılaşılması, 1998-1999 döneminde ekonominin büyüme hızı yanısıra, ihracat performansını da olumsuz etkilemiştir. Nitekim, 1996-1999 döneminde ortalama yıllık ihracat artışı yüzde 4.6 olarak gerçekleşmiş ve 1996 yılında 23.2 milyar dolar olan ihracat, 1999 yılında 26.6 milyar dolara yükselmiştir. Ekonomi büyüme sürecine girmesine karşın, 2000 yılında döviz kuruna dayalı istikrar programının etkisiyle TL'nin değerlenmesi ve euronun dolar karşısında değer kaybı ihracat performansındaki zayıflığın sürmesine neden olmuştur. 2001 yılında yaşanan kriz, GSMH'da yüksek bir gerilemeye yol açmasına rağmen, TL'nin değer kaybetmesi ve iç talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiş ve ihracat performansını olumlu etkilemiştir. Bu eğilim 2002 yılında da devam etmiştir. 1999 yılında 26.6 milyar dolar olan ihracat, yılda ortalama yüzde 10.7 oranında artarak 2002 yılında 36.1 milyar dolara yükselmiştir. Son üç yılda, TL'nin değerlenmesine karşın, ekonomideki hızlı büyüme, dünya ticaretindeki canlılık, makina-teçhizat yatırımlarındaki artış ve işgücü verimliliğindeki yükselmenin etkisiyle ihracat performansında olağanüstü bir artış gözlenmiştir. Nitekim, 2002 yılında 36.1 milyar dolar olan ihracat, yılda ortalama yüzde 26.7 oranında artarak 2005 yılında 73.4 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, ihracat artışının 2005 yılında yavaşladığı gözlenmektedir.

1996-2005 döneminde, tarım ve madencilik ürünleri ihracatı çok sınırlı bir artış gösterirken, imalat sanayi ürünleri ihracatında önemli bir yükseliş gözlenmiştir. Bu dönemde ihracattaki artış,

imalat sanayi ürünleri ihracatından, özellikle yatırım malı üreten sektörlerdeki hızlı ihracat büyümesinden kaynaklanmıştır. 1996-2005 döneminde, tarım ürünleri ihracatındaki yıllık ortalama artış yüzde 4.9, imalat sanayi ihracatındaki ortalama yıllık büyüme yüzde 14.4 iken, yatırım malı üreten sektörlerin ihracatındaki yıllık ortalama büyüme yüzde 24.0 olmuştur². Tekstil, giyim, gıda gibi geleneksel ihraç ürünlerinin yer aldığı tüketim malları grubunda, 1996-2005 döneminde yıllık ortalama ihracat büyümesi ise genel ihracat artışının gerisinde kalmış ve yüzde 9.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, genellikle ara malları üreten sektörlerde yıllık ortalama ihracat artışı ise yüzde 14.8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo.1- İhracat-ISIC-Rev.3 (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	Tarım Ürünleri	Madencilik Ürünleri	İmalat Sanayi Ürünleri				Diğer
				Toplam	Tüketim Malları	Ara Malları	Yatırım Malları	
1996	23.224	2.179	369	20.526	11.668	5.271	3.588	151
1997	26.261	2.387	404	23.313	13.344	5.961	4.008	157
1998	26.974	2.375	364	24.065	13.585	5.608	4.872	171
1999	26.587	2.095	385	23.958	12.619	5.504	5.835	149
2000	27.775	1.684	400	25.518	12.810	6.118	6.589	173
2001	31.334	2.006	349	28.826	13.369	7.384	8.073	153
2002	36.059	1.806	387	33.702	15.287	8.512	9.902	165
2003	47.253	2.201	469	44.378	19.335	10.609	14.434	204
2004	63.167	2.645	649	59.579	22.865	15.756	20.959	294
2005	73.414	3.460	809	68.737	25.640	18.287	24.810	384

Kaynak: TÜİK.

Elektrikli-elektriksiz makina ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, haberleşme cihazları-radyo ve TV imalatının yer aldığı genellikle yatırım malı üreten sektörlerin ihracatı, 1996 yılında 3.6 milyar dolar iken, 2005 yılında 24.8 milyar dolara yükselmiştir. Özellikle, 2001 krizi sonrasında bu sektörlerin ihracat performansında çok belirgin bir iyileşme gözlenmiş ve 2003-2005 döneminde yıllık ortalama ihracat artışı yüzde 35.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, motorlu kara taşıtları imalatı sektöründe yıllık ortalama ihracat artışı yüzde 41.6 oranına yükselmiş ve bu sektör ihracatta ilk sıralara yerleşmiştir.

İhracatın GSMH'ya oranı incelendiğinde, ihracat performansının 2001 krizi ile birlikte ivme kazandığı gözlenmektedir. 1996-1999 döneminde, ihracatın GSMH'ya oranı ortalama yüzde 13.4 iken, bu oran 2000-2002 döneminde yüzde 18.4'e, 2003-2005 döneminde ise yüzde 20.3'e yükselmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payında düzenli bir artış gözlenmiştir. 1996-1999 döneminde toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı yüzde 8.7, imalat sanayi ürünlerinin payı yüzde 89.1 iken, bu paylar 2003-2005 döneminde, sırasıyla, yüzde 4.3 ve yüzde 94.0 olarak gerçekleşmiştir.

İhracatın GSMH'ya oranındaki yükseliş ve ihracatın bileşimindeki değişim 2001 sonrasında daha belirginleşmiştir. 2001 krizinde Türk lirasının değer kaybetmesi yanısıra, yurtiçi talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiş ve ihracat performansını olumlu etkilemiştir. Bu dönemde, ihracatın bileşiminde de radikal bir dönüşüm gözlenmiş, yatırım ve ara malı üreten sektörlerin payında artış olurken, tüketim malları üreten sektörlerin payında gerileme meydana gelmiştir.

Tüketim malları üreten grubun toplam ihracat içindeki payı, 1996-1999 döneminde yüzde 49.7 iken, bu pay 2003-2005 döneminde yüzde 36.9'a gerilemiştir. Bu gerileme, giyim eşyası, tekstil ürünleri ve gıda-içecek ürünleri sektörlerinin paylarındaki düşüşten kaynaklanmıştır. 1996 yılında,

² Bu çalışmada, imalat sanayi sektörleri Devlet Planlama Teşkilatı'nın üretim sınıflandırmasına paralel olarak, genellikle tüketim malları üreten, genellikle ara malları üreten ve genellikle yatırım malları üreten sektörler alt başlıkları altında toplulaştırılmış ve değerlendirilmeler bu sınıflandırmaya göre yapılmıştır.

tekstil + giyim eşyası sektörlerinin toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 37.2 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 25.4'e gerilemiştir. Tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde ihracat performansı, Asya ve pasifik kaynaklı rekabetin yoğunlaşmasından, 2005 yılı başında Çin'e yönelik tekstil kotalarının kaldırılmasından, ülkemizdeki işgücü maliyetlerinin nisbi olarak yüksek olmasından ve Türk lirasının değerlenmesinden olumsuz etkilenmiştir³. Tüketim malları grubunda, sadece mobilya-diğer imalat sektörü grubunun toplam ihracat içindeki payında artış gözlenmiştir.

Tablo.2- Sektörel ihracat artışı ve dağılımı (ISIC-Rev.3)

	Ortalama Yıllık Artış (%)				Yüzde Dağılım		
	1999/96	2002/99	2005/02	2005/96	1996-99	2000-02	2003-05
Toplam İhracat	4.61	10.69	26.73	13.64	100.00	100.00	100.00
I.Tarım ve Ormancılık	-1.49	-5.18	23.71	4.94	8.66	5.66	4.34
II.Balıkçılık	12.65	10.71	39.10	20.16	0.11	0.11	0.18
III.Madencilik	1.46	0.19	27.83	9.12	1.48	1.19	1.05
IV.İmalat Sanayi	5.29	12.05	26.82	14.37	89.14	92.52	93.95
A.Genellikle Tüketim Malları	2.65	6.60	18.81	9.14	49.70	43.57	36.91
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	-5.99	-2.67	31.37	6.33	9.30	6.02	5.58
2.Tütün Ürünleri	-4.31	6.17	6.87	2.78	0.35	0.32	0.16
3.Tekstil Ürünleri	6.08	6.68	16.45	9.64	17.10	15.86	12.83
4.Giyim Eşyası	2.95	7.87	14.46	8.33	20.63	18.31	14.91
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	-6.44	5.79	19.98	5.90	0.94	0.65	0.54
6.Mobilya,Diğer İmalat	25.02	24.72	33.06	27.54	1.37	2.41	2.89
B.Genellikle Ara Malları	1.46	15.64	29.03	14.82	21.68	23.13	24.29
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	-0.02	20.04	27.89	15.35	0.27	0.31	0.33
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	5.76	26.73	22.67	18.03	0.56	0.74	0.75
9.Basım ve Yayım	-0.07	0.77	29.13	9.15	0.17	0.14	0.14
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	6.74	28.59	55.41	28.72	0.96	1.46	2.63
11.Kimyasal Ürünler	-0.26	8.58	21.20	9.49	4.97	4.69	3.97
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	9.39	17.54	31.81	19.23	2.41	2.95	3.21
13.Metalik olm.Diğ.Miner.ÜR.	7.02	15.31	22.28	14.70	3.51	4.01	3.70
14.Ana Metal Sanayi	-2.60	16.22	28.53	13.31	8.82	8.83	9.56
C.Genellikle Yatırım Malları	17.60	19.28	35.82	23.97	17.76	25.81	32.75
15.Metal Eşya Sanayi	11.94	12.90	42.21	21.58	2.23	2.44	3.47
16.Makina ve Teçhizat İma.	13.50	19.69	32.74	21.72	4.03	5.27	6.47
17.Büro, Muh.,Bilgi İşlem M.	41.29	-12.90	20.37	13.99	0.15	0.16	0.09
18.Elekt.Makina ve Cihazlar	-3.56	15.16	22.26	10.73	2.88	3.07	2.57
19.Haber.Teçhizatı,Radyo.TV	34.54	26.90	25.99	29.09	2.35	3.72	4.34
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	5.68	10.01	29.96	14.75	0.25	0.25	0.27
21.Motorlu Kara Taşıtları	18.28	30.67	41.58	29.83	4.39	8.41	13.31
22.Diğer Ulaşım araçları	70.68	-11.81	47.57	30.48	1.50	2.48	2.22
V.Diğer	-0.44	3.36	32.69	10.94	0.61	0.52	0.48
İhracat / GSMH (%)					13.35	18.40	20.30

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

1996-2005 döneminde, ara malları grubunun toplam ihracat içindeki payında, bazı istisnai gelişmelerin etkisiyle, sınırlı bir yükseliş meydana gelmiştir. Son yıllarda, özellikle Irak'a yönelik petrol ürünleri ihracatındaki artış bunda etkili olmuştur. Ayrıca, 2003-2005 döneminde, plastik-kauçuk ürünleri ile ana metal sanayi ürünleri ihracatındaki artış ta, bu olumlu gelişmeye katkıda bulunmuştur.

1996-2005 döneminde, yatırım malları üreten grubun toplam ihracat içindeki payında sürekli bir yükseliş gözlenmiştir. 1996 yılında yatırım malları üreten sektörlerin toplam ihracat içindeki payları yüzde 15.5 iken, bu pay 2001 yılında yüzde 25.8'e, 2005 yılında ise yüzde 33.8'e yükselmiştir. Bu grup içinde, motorlu kara taşıtları, makina ve teçhizat imalatı ve haberleşme cihazları-radyo-TV imalatı sektörleri en olumlu performansı gösteren sektörlerdir. Bu üç sektörün

³ Detaylı bilgi için Türkan, E. (Temmuz 2005)'e bakılabilir.

toplam ihracat içindeki payları, 1996-1999 döneminde yüzde 10.8 iken, bu pay 2003-2005 döneminde yüzde 24.1'e çıkmıştır. Özellikle, motorlu kara taşıtları sektörünün payındaki 8.9 puanlık yükseliş, bu gelişmede temel etken olmuştur. 2001 krizi sonrasında, yatırım malları üreten sektörlerde, üretim ve işgücü verimliliğinde yüksek artışlar gözlenmiş ve üretim önemli ölçüde ihracata yönlendirilmiştir. Ancak, son yıllarda, bu sektörlerin ithalatında da hızlı bir yükselme gözlenmektedir.

1.1.1. İhracat / üretim oranları

İmalat sanayi ürünleri ihracatındaki hızlı artış, sektörlerin üretimlerini artıran ölçüde ihracata yönlendirdiğine işaret etmektedir. İmalat sanayi geneli ve alt sektörler itibariyle ihracat miktar endeksi ve aylık üretim endeksi verileri incelendiğinde, bu eğilim belirgin olarak gözlenmektedir. İhracat miktar endeksi ile 1997=100 bazlı aylık üretim endeksini karşılaştırabilmek için, ihracat miktar endeksi de 1997=100 bazına dönüştürülmüştür.

Tablo.3-İmalat sanayi üretim endeksi ve ihracat miktar endeksi (1997=100)

	İmalat Sanayi Üretim Endeksi				İmalat Sanayi İhracat Miktar Endeksi			
	Toplam	Tüketim	Ara	Yatırım	Toplam	Tüketim	Ara	Yatırım*
1997	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1998	100.1	100.1	101.7	96.6	110.8	106.5	100.4	134.3
1999	95.9	97.2	98.9	86.6	114.7	104.2	105.7	155.8
2000	102.1	104.5	101.0	100.5	131.4	112.2	123.5	193.3
2001	92.4	100.1	94.8	76.2	159.4	127.4	152.6	261.9
2002	102.5	105.8	105.1	92.6	188.3	146.6	177.0	323.2
2003	112.0	109.1	114.3	111.2	229.9	168.7	210.0	442.4
2004	123.6	108.0	123.9	146.2	267.1	171.4	250.9	571.3
2005	129.7	105.5	131.4	159.5	289.8	177.7	263.6	663.2
Memo	Endeks İçindeki Ağırlıkları (1997=100)**							
1997	100.0	30.6	47.9	21.5	100.0	57.2	25.6	17.2

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) İhracat miktar endeksinde, Büro-Muhasebe-Bilgi İşlem Makinaları ile Tıbbi-Hassas Optik Aletler-Saat üretimi sektörlerine ilişkin veri bulunmadığı için yatırım malı grubu endeksi bu sektörler hariç hesaplanmıştır.

(**) Endeks içindeki ağırlıklar, üretim için aylık sanayi üretim endeksinden alınırken, ihracat için 1997 yılı ihracat değerinden hesaplanmıştır.

1998-2005 döneminde, imalat sanayi üretimi yılda ortalama yüzde 3.3 oranında büyüme göstermiştir. Ortalama yıllık büyüme hızı, tüketim mallarında yüzde 0.7, ara mallarında yüzde 3.5 ve yatırım mallarında yüzde 6.0 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, imalat sanayi üretimi Rusya krizi, deprem felaketi ve 2001 yılındaki krizden olumsuz etkilenmiştir. Nitekim, 1998-2002 dönemindeki yıllık ortalama üretim artışı yüzde 0.5 olarak gerçekleşmiştir. 2003-2005 döneminde imalat sanayi üretim artışı yatırım malları grubundaki canlanma ile hızlanmış ve ortalama yüzde 8.2 oranında artış göstermiştir.

1998-2005 döneminde, imalat sanayi ihracat miktar endeksi yılda ortalama yüzde 14.2 oranında artış göstermiştir. İhracat miktar endeksindeki yıllık ortalama büyüme hızı, üretim endeksinin tersine, 1998-2002 ve 2003-2005 dönemlerinde, sırasıyla, yüzde 13.5 ve yüzde 15.5 oranında artarak daha dengeli bir yapı sergilemiştir. Her iki dönemde de, tüketim malları ihracatındaki artış sınırlı kalırken, yatırım malları grubundaki yıllık ortalama artış yüzde 25'i aşmıştır.

İncelenen dönemde, imalat sanayi üretim artışı ile ihracat artışı arasındaki bu farklılaşma, imalat sanayi geneli yanısıra alt sektörlerde de ihracat/üretim oranlarının büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. 1996 yılı Girdi-Çıktı Tablosundan hesaplanan ihracat/üretim oranları esas alınarak, alt sektörlerin üretim ve ihracat miktar endekslerinden yararlanılarak 1997-2005 döneminde ihracat/üretim oranlarındaki değişim hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara göre, imalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 15.46 olan ihracat/üretim oranı, 2001 yılında yüzde 26.67'ye, 2005 yılında ise

yüzde 34.54'e yükselmiştir. İhracat/üretim oranındaki radikal yükseliş 2001 yılında gerçekleşmiş ve bu eğilim 2002-2004 döneminde de sürmüştür. 2001 yılında yaşanan krizle birlikte iç talepteki hızlı daralma ve Türk lirasının değer kaybı, firmaları artan ölçüde dışa açılmaya zorlamıştır. Bu eğilim, imalat sanayinin tüm alt sektörlerinde, özellikle, yatırım malları grubunda belirgin bir şekilde gözlenmiştir.

Genellikle tüketim malları üreten sektörler grubunda, ihracat üretim oranı 1997 yılında yüzde 24.84 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 31.61'e, 2005 yılında ise yüzde 41.84'e yükselmiştir. Bu grupta, tütün ürünleri imalatı sektöründe ihracat/üretim oranı gerilerken, gıda ürünleri imalatı sektöründe sınırlı bir yükselme gözlenmiş, tekstil ürünleri, giyim eşyası, deri mamulleri ve mobilya sektöründe ihracat/üretim oranı önemli ölçüde artmıştır. 2005 yılında, tekstil ürünleri sektöründe ihracat/üretim oranı yüzde 68.29'a, giyim eşyası sektöründe ise yüzde 71.55'e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu iki sektörde üretimin 2/3'ünden fazlasının ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo.4- Sektörler itibarıyla ihracat / üretim oranları

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İmalat Sanayi	0.1546	0.1990	0.2667	0.2841	0.3173	0.3341	0.3454
A.Genellikle Tüketim Malları	0.2484	0.2667	0.3161	0.3443	0.3845	0.3943	0.4184
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	0.1333	0.0969	0.1234	0.1159	0.1411	0.1456	0.1534
2.Tütün Ürünleri	0.1041	0.0943	0.0648	0.0756	0.0688	0.0806	0.0969
3.Tekstil Ürünleri	0.2754	0.3993	0.4656	0.4811	0.5462	0.5858	0.6829
4.Giyim Eşyası	0.5114	0.4888	0.5619	0.6554	0.6848	0.6250	0.7155
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	0.1879	0.1856	0.2770	0.2463	0.3107	0.2997	0.3733
6.Mobilya,Diğer İmalat	0.0640	0.0883	0.1275	0.1775	0.2540	0.2943	0.2262
B.Genellikle Ara Malları	0.1041	0.1273	0.1675	0.1753	0.1912	0.2108	0.2087
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0239	0.0285	0.0516	0.0497	0.0823	0.0758	0.0660
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0516	0.0762	0.1282	0.1280	0.1311	0.1377	0.1469
9.Basım ve Yayım	0.0724	0.1174	0.1667	0.2252	0.2344	0.1688	0.1815
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	0.0273	0.0324	0.0338	0.0408	0.0900	0.0919	0.1227
11.Kimyasal Ürünler	0.1419	0.1393	0.1812	0.1784	0.1953	0.2076	0.1990
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	0.1055	0.1392	0.1838	0.2010	0.2198	0.2414	0.2324
13.MetalikOlm.Diğ.Miner.ÜR.	0.1133	0.1704	0.2304	0.2653	0.2898	0.3169	0.2967
14.Ana Metal Sanayi	0.1983	0.2149	0.2923	0.2883	0.2730	0.2971	0.2849
C.Genellikle Yatırım Malları	0.1302	0.2503	0.4477	0.4544	0.5177	0.5088	0.5411
15.Metal Eşya Sanayi	0.0601	0.1183	0.1775	0.2279	0.3438	0.3893	0.3182
16.Makina ve Teçhizat İma.	0.0992	0.1812	0.2888	0.3264	0.3750	0.3105	0.3592
17.Buro,Muh.,Bilgi İşlem.M.	0.2815						
18.Elekt. Makina ve Cihazlar	0.2369	0.3763	0.6128	0.5484	0.6305	0.8736	0.8151
19.Haber.Techizatı,Radyo.TV	0.1222	0.1965	0.2444	0.2576	0.2587	0.2824	0.3561
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	0.1345						
21.Motorlu Kara Taşıtları	0.1299	0.2634	0.7647	0.7490	0.6853	0.6413	0.6624
22.Diğer Ulaşım araçları	0.2022	0.8872	0.7215	0.3730	1.2620	1.1532	1.3492

Kaynak: Kendi hesaplamamızdır.

Not: İhracat miktar endeksi verileri olmadığından, Büro-Muhasebe-Bilgi İşlem Makinaları ile Tıbbi-Hassas Optik Aletle-Saat üretimi sektörlerinde ihracat/üretim oranları hesaplanamamıştır.

Genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı bu grupta, ihracat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 10.41 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 16.75'e, 2005 yılında ise yüzde 20.87'ye yükselmiştir. Bu grupta da, ihracat/üretim oranındaki yükseliş, genelde, 2001 yılında gerçekleşmiştir. Ancak, savaş nedeniyle Irak'ın rafinerilerinin tahrip olması ve bu ülkenin petrol ürünü ihtiyacının önemli ölçüde Türkiye tarafından karşılanması nedeniyle, kok kömürü-petrol ürünleri sektöründe ihracat/üretim oranındaki artış 2003 yılından itibaren başlamıştır.

1997-2005 döneminde, gerek üretim gerek ihracat artışı açısından en olumlu performansı yatırım malları üreten grupta yer alan sektörler göstermiştir. Genellikle yatırım malları üreten sektörlerin yer aldığı bu grupta, ihracat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 13.02 iken, bu oran 2001

yılında yüzde 44.77'ye, 2005 yılında ise yüzde 54.11'e yükselmiştir. Özellikle, 2001 yılından itibaren motorlu kara taşıtları ve elektrikli makina ve cihazlar sektöründe, ihracat/üretim oranı belirgin bir artış göstererek, bu sektörlerin büyük ölçüde dışa açılması söz konusu olmuştur.

1997 yılında, ihracat/üretim oranı yüzde 20'nin üzerinde olan sektör sayısı 4 iken (büro, muhasebe ve bilgi işlem makinaları hariç), bu sayı 2001 yılında 10'a, 2005 yılında ise 13'e yükselmiştir. 2005 yılı itibariyle, elektrikli makina-cihazlar, giyim eşyası, tekstil ürünleri ve motorlu kara taşıtları sektörlerinde, üretimin 2/3'ten fazlasının ihracata yönlendirildiği görülmektedir. 1997-2005 döneminde, ihracat/üretim oranındaki yükseliş imalat sanayinin gittikçe daha fazla dışa açıldığını ve üretim kalitesinin iyileştiğine işaret etmektedir. Bu dönemde, ihracat/üretim oranında, genelde düzenli bir yükseliş gözlenirse de, radikal dönüşümün 2001 krizi ve sonrasında gerçekleştiği gözlenmektedir. Ancak, 2005 yılında ihracat/üretim oranındaki yükselişin kısmen ivme kaybettiği görülmektedir.

1.1.2. İhracat / arz oranları

Son yıllarda ithalatta gözlenen yüksek artışın, imalat sanayi üretim ve ihracatının ithalata bağımlılığındaki artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle, dahilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan ihracat taahhütlerinin ithalat gerekleri dikkate alındığında, imalat sanayiinde ihracatın önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. Bu eğilim nedeniyle, imalat sanayi genelinde ve alt sektörlerde ihracat/üretim oranında yükselme olacağından ihracat performansının abartılması söz konusu olabilecektir. Bu nedenle, sektörlerin ihracat performanslarının daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için, ihracat/üretim oranı yanısıra, ihracat/arz oranlarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde imalat sanayi geneli ve alt sektörlerindeki miktar gelişmeleri inceleneceğinden, dış ticaret fiyatlarında ve uluslararası para birimleri arasındaki parite değişimlerinin etkisi sözkonusu olmayacaktır. Ayrıca, son yıllarda hızla artış gösteren enerji ithalatı da kapsam dışında tutulmaktadır.

İhracat/arz oranı, sektör ihracatının sektör üretim ve ithalatı toplamına oranı olarak tanımlanmaktadır. 1996 Yılı Girdi-Çıktı Tablosundan hesaplanan ihracat/arz oranı yardımıyla, ilgili sektörün ihracat ve ithalat miktar endeksleri ile üretim endeksindeki gelişmeler kullanılarak, 1997-2005 dönemi için sektörel ihracat/arz oranları hesaplanmıştır. İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 11.63 olan ihracat/arz oranı, 2001 yılında yüzde 19.91'e, 2005 yılında ise yüzde 21.74'e yükselmiştir. Bu oranlar, ihracat/üretim oranındaki hızlı yükselişin aksine, son yıllarda ihracat performansında bir durgunluğa işaret etmektedir.

Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ihracat/arz oranı 1997 yılında yüzde 22.44 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 28.84'e, 2005 yılında ise yüzde 35.26'ya yükselmiştir. Bu grubun ithalata bağımlılığı daha düşük olduğu için, ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasında daha sınırlı bir farklılaşma gözlenmektedir. 2001 sonrasında da, genellikle tüketim malları üreten grupta ihracat/arz oranındaki yükselme devam etmiştir. Özellikle, 2003-2005 döneminde bu grupta üretimde durgunluk gözlenirken, ihracat miktarındaki artışın sürmesi ve ithalatın düşük düzeyde olması, ihracat/arz oranındaki yükselmeye katkıda bulunmuştur. Bu durum, tekstil ürünleri, giyim eşyası ve mobilya sektöründe belirgin olarak gözlenmektedir.

Tablo.5- Sektörler itibariyle ihracat / arz oranları

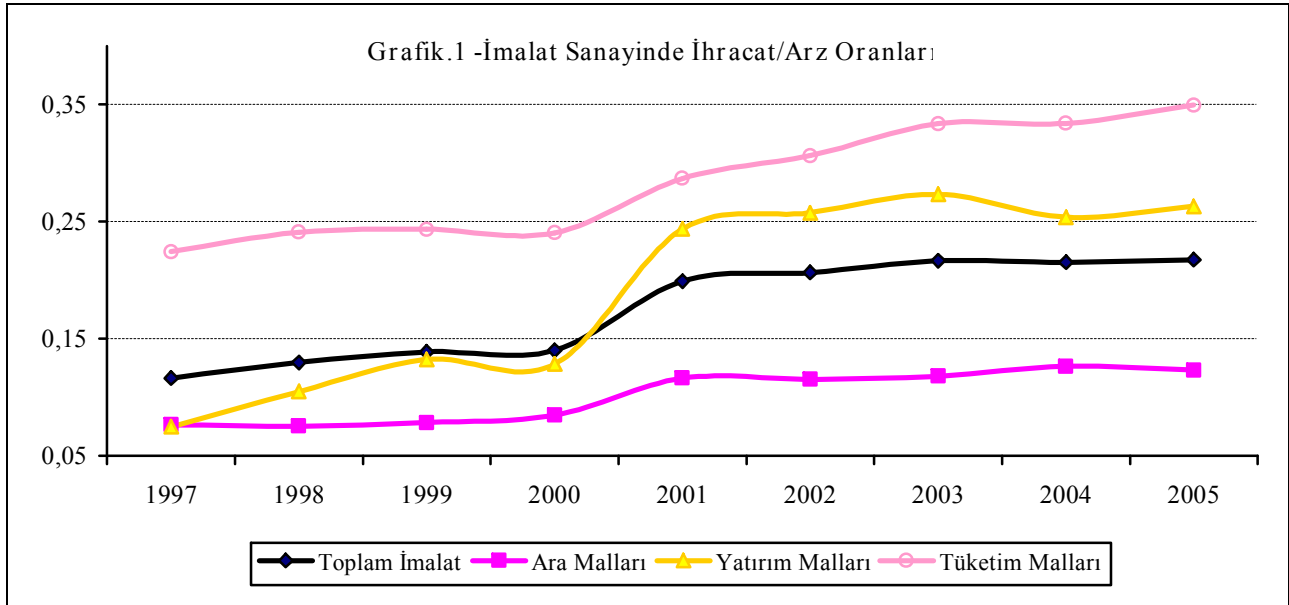
	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İmalat Sanayi	0.1163	0.1403	0.1991	0.2065	0.2167	0.2153	0.2174
A.Genellikle Tüketim Malları	0.2244	0.2417	0.2884	0.3082	0.3361	0.3367	0.3526
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	0.1219	0.0896	0.1146	0.1070	0.1291	0.1332	0.1389
2.Tütün Ürünleri	0.1022	0.0928	0.0637	0.0738	0.0666	0.0782	0.0940
3.Tekstil Ürünleri	0.2373	0.3375	0.3958	0.3903	0.4266	0.4431	0.4986
4.Giyim Eşyası	0.4981	0.4888	0.5619	0.6554	0.6848	0.6250	0.7155
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	0.1549	0.1483	0.2140	0.2009	0.2435	0.2017	0.2190
6.Mobilya,Diğer İmalat	0.0573	0.0796	0.1174	0.1581	0.2099	0.2256	0.1857
B.Genellikle Ara Malları	0.0765	0.0847	0.1164	0.1151	0.1179	0.1265	0.1231
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0229	0.0263	0.0490	0.0467	0.0733	0.0661	0.0561
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0359	0.0443	0.0803	0.0772	0.0764	0.0796	0.0825
9.Basım ve Yayım	0.0685	0.1083	0.1470	0.1983	0.2139	0.1574	0.1680
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	0.0241	0.0246	0.0282	0.0347	0.0756	0.0733	0.0959
11.Kimyasal Ürünler	0.0821	0.0740	0.0984	0.0923	0.0951	0.0983	0.0931
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	0.0864	0.1077	0.1480	0.1573	0.1646	0.1772	0.1782
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	0.1045	0.1566	0.2110	0.2425	0.2611	0.2816	0.2572
14.Ana Metal Sanayi	0.1215	0.1192	0.1688	0.1376	0.1130	0.1280	0.1178
C.Genellikle Yatırım Malları	0.0749	0.1284	0.2437	0.2577	0.2732	0.2539	0.2620
15.Metal Eşya Sanayi	0.0520	0.1016	0.1389	0.1800	0.2702	0.2963	0.2504
16.Makina ve Techizat İma.	0.0480	0.0982	0.1481	0.1701	0.1895	0.1575	0.1702
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	0.0282						
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	0.1605	0.2274	0.3676	0.2946	0.3066	0.3344	0.2758
19.Haber.Techizati,Radyo.TV	0.0751	0.0863	0.1428	0.1728	0.1568	0.1743	0.2183
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	0.0326						
21.Motorlu Kara Taşıtları	0.0885	0.1668	0.5342	0.5277	0.4334	0.3972	0.4159
22.Diğer Ulaşım araçları	0.0601	0.1233	0.1655	0.1363	0.4576	0.1675	0.1665

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Not: İhracat miktar endeksi verileri olmadığından, Büro-Muhasebe-Bilgi İşlem Makinaları ile Tıbbi-Hassas Optik Aletler-Saat üretim sektörlerinde ihracat/arz oranları hesaplanamamıştır. Giyim eşyası sektöründe ithalat çok sınırlı olduğundan, ithalat miktar endeksi verisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, giyim eşyası sektöründe ihracat/arz oranı ile ihracat/üretim oranı aynıdır.

Genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ihracat/arz oranı 1997 yılında yüzde 7.65 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 11.64'e, 2005 yılında ise yüzde 12.31'e yükselmiştir. Bu grupta, ihracat/arz oranının 2001 yılı sonrasında belirgin olarak yükseldiği sektörlerin başında, kok kömürü-petrol ürünleri, metalik olmayan diğer mineral ürünler ve plastik-kauçuk ürünleri imalatı sektörleri gelmektedir. Bu olumlu gelişmede, Irak'a yönelik petrol ürünleri ihracatındaki artış ve 2005 yılına kadar inşaat sektöründe yaşanan durgunluk etkili olmuştur. Son yıllarda, ana metal sanayiinde ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasında önemli bir farklılaşma gözlenmektedir. Bu farklılaşma, sektördeki yüksek ithal yoğunluğu yanısıra, daha önce ithalat rakamlarına dahil edilmeyen "parasal olmayan altın" ithalatının 2001 yılından itibaren TÜİK tarafından ana metal sanayi sektörü ithalatına dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Genellikle yatırım malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ihracat/arz oranı 1997 yılında yüzde 7.49 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 24.37'ye, 2005 yılında ise yüzde 26.20'ye yükselmiştir. Bu grupta, 2001 yılı sonrasında ihracat açısından en olumlu performansı gösteren sektörler, metal eşya, haberleşme teçhizatı-radyo-TV ve makina imalat sektörleri olmuştur. İhracat/üretim oranının oldukça yüksek olduğu motorlu kara taşıtları sektörü ile elektrikli makina ve cihazlar sektöründe ithalatın gittikçe artması ihracat/arz oranının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle elektrikli makina ve cihazlar sektöründe çok belirgin olarak gözlenmektedir. Genellikle yatırım malları üreten grupta 2001 yılı sonrasında ihracat/arz oranındaki sınırlı artış, son yıllarda ekonomide makina-teçhizat yatırımları ile dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamaların hızla artması sonucunda ithalattaki yükselmeden kaynaklanmıştır.

İmalat sanayinde ihracat/üretim oranlarında gözlenen çok olumlu gelişmenin, ihracat/arz oranlarına büyük ölçüde yansımadağı gözlenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, gerek ihracatın gerek üretimin ithalata bağımlılığının zaman içinde artması bunda etkili olmuştur. Nitekim, dahilde işleme izin belgeleri incelendiğinde, öngörülen ve gerçekleşen ithalatın ihracat taahhüdüne oranı 1997-2005 döneminde, yüzde 56-45 aralığından, yüzde 65-56 aralığına yükselmiştir. Benzer şekilde, 1996 Yılı Girdi-Çıktı Tablosu ile ithalat miktar ve üretim endekslerinden yararlanarak hesaplanan ithalat/üretim oranı da, bu dönemde sürekli artış göstermiştir. 1997 yılında, imalat sanayi genelinde yüzde 32.91 olan ithalat/üretim oranı, 2005 yılında yüzde 58.86'ya çıkmıştır. Özellikle, ara ve yatırım malları grubunda ithalat/üretim oranı bu dönemde 30 puanın üzerinde artış göstermiştir.

Tablo.6- Dahilde işleme izin belgeleri ve ithalat / üretim oranı

	Dahilde İşleme İzin Belgeleri (%)		İmalat Sanayinde İthalat / Üretim Oranı (%)			
	Öngörülen İthalat / Öngörülen İhracat	Gerçekleşen İthalat / Gerçekleşen İhracat	Toplam	Tüketim Malları	Ara Malları	Yatırım Malları
1997	56.51	45.21	32.91	10.70	35.97	73.77
1998	57.39	42.47	31.92	9.62	36.45	72.59
1999	55.95	48.32	33.17	9.35	41.59	76.56
2000	57.94	46.47	41.77	10.97	50.28	94.93
2001	59.32	46.24	34.01	10.14	43.90	83.70
2002	62.05	44.66	37.55	12.39	52.29	76.30
2003	64.39	49.08	46.44	15.25	62.23	89.49
2004	66.43	56.85	55.19	18.08	66.61	100.42
2005*	64.93	58.86	19.73	69.52	106.52

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) 2005 yılı Öngörülen İthalat / Öngörülen İhracat Oranı Ocak-Ağustos dönemine aittir.

1.2.Sektörler itibariyle ithalat gelişmeleri

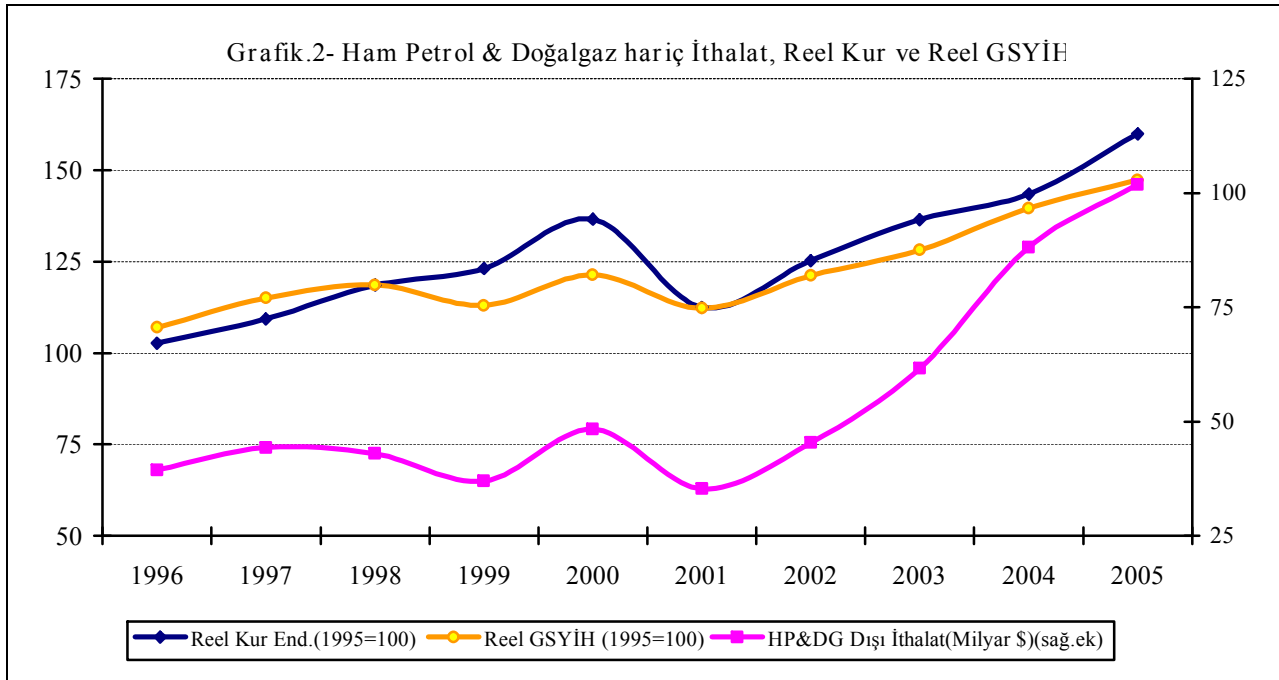
1996 yılında, cari dolar fiyatlarıyla 43.6 milyar dolar olan toplam ithalat, yılda ortalama yüzde 11.5 oranında artarak 2005 yılında 116.5 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ithalat, Rusya krizi, deprem felaketi ve 2001 krizi sırasında, ekonomideki daralma ve Türk lirasının değer kaybı ile birlikte gerileme göstermiştir. İthalat, döviz kuruna dayalı istikrar programının uygulandığı 2000 yılında ve 2003-2005 döneminde ise önemli ölçüde artmıştır. 1997-2002 döneminde yılda ortalama yüzde yüzde 2.8 oranında artan ithalat, 2003-2005 döneminde yılda ortalama yüzde 31.2 oranında artış göstermiştir.

Tablo.7- İthalat-ISIC.Rev.3 (Milyon Dolar)

	Toplam İthalat	Tarım Ürün.	Madencilik Ürün.		İmalat Sanayi Ürünleri				Diğer
			Toplam	H.Petrol& Doğal gaz	Toplam	Tüketim Malları	Ara Malları	Yatırım Malları	
1996	43.627	2.167	5.082	4.252	35.207	4.901	12.637	17.669	1.170
1997	48.559	2.418	5.128	4.264	39.803	5.000	14.079	20.724	1.210
1998	45.921	2.127	3.747	2.962	39.025	4.606	13.971	20.449	1.022
1999	40.671	1.650	4.246	3.703	33.936	3.597	13.011	17.328	840
2000	54.503	2.125	7.097	6.196	44.198	4.237	17.280	22.681	1.083
2001	41.399	1.410	6.577	6.076	32.686	3.839	14.434	14.413	726
2002	51.554	1.704	7.192	6.193	41.383	5.359	18.405	17.619	1.275
2003	69.340	2.538	9.021	7.766	55.690	6.633	25.133	23.923	2.092
2004	97.540	2.765	10.981	9.366	80.447	8.232	35.067	37.148	3.346
2005	116.537	2.821	16.320	14.140	94.004	9.070	42.680	42.254	3.393

Kaynak: TÜİK.

Bu dönemde tarım ürünleri ithalatındaki artış sınırlı kalırken, ham petrol-doğal gaz ile imalat sanayi ürünleri ithalatında hızlı bir artış gözlenmiştir. Son yıllarda enerji açısından dışa bağımlılık artmakla birlikte, bu dönemde ham petrol ve doğal gaz ithalatındaki artış, genelde ithal fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. 1996 yılında 20.4 dolar/varil olan ortalama ham petrol ithal fiyatının 1998 yılında 12.0 dolar/varile kadar gerilemesi, ham petrol-doğal gaz ithal faturasını önemli ölçüde azaltmıştır. 2000 yılında ortalama ham petrol ithal fiyatının 27.0 dolar/varile yükselmesi, ham petrol-doğal gaz ithal faturasının hızla artarak 6.2 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur. Son üç yılda, uluslararası piyasalarda talebin artmasına bağlı olarak ham petrol ve doğal gaz fiyatlarında sürekli bir yükseliş gözlenmektedir. Nitekim, 2002 yılında ham petrol ortalama ithal fiyatı 23.4 dolar/varilden, 2005 yılında 50.1 dolar/varile çıkmıştır. Bu dönemde, ham petrol-doğal gaz ithal faturası ise, 6.2 milyar dolardan 14.1 milyar dolara yükselmiştir.

1996-2005 döneminde, ham petrol-doğal gaz hariç ithalat, genelde ekonominin daralma dönemlerinde (1999 ve 2001 yılları) gerileme gösterirken, ekonominin genişleme dönemlerinde de artış eğilimine girmiştir. Bu dönemde, ham petrol-doğal gaz hariç ithalattaki artış ve azalış eğilimi üzerinde etkili olan bir diğer önemli faktör de, Türk lirasının reel değerindeki değişimdir. Türk lirasının reel olarak değerlendirildiği dönemlerde, ithalattaki artış ivme kazanırken, Türk lirasının reel

olarak değer kaybettiği dönemlerde, ithalatta daha belirgin düşüş gözlenmektedir. Bu eğilim, özellikle 2000 yılı ile birlikte daha belirginleşmiştir (Bkz Grafik.2).

1996-2005 döneminde, ithalatın GSMH'ya oranında yükseliş trendi gözlenmiştir. 1996-1999 döneminde ithalatın GSMH'ya oranı yüzde 23.2 iken, bu oran ekonomideki daralma ve Türk lirasının değer kaybının etkisiyle 2000-2002 döneminde yüzde 27.8'e yükselmiştir. 2003-2005 döneminde ise ekonomideki hızlı büyüme ve Türk lirasının değer kazanması ile birlikte, bu oran yüzde 31'e çıkmıştır. İthalattaki yükseliş, ham petrol-doğal gaz ithalatı yanısıra imalat sanayi ürünleri ithalatındaki hızlı büyümeden kaynaklanmıştır. 1997-2005 döneminde, imalat sanayi ithalatı yılda ortalama yüzde 11.5 oranında artarak, 35.2 milyar dolardan 94.0 milyar dolara yükselmiştir. 2003-2005 döneminde, ekonomideki hızlı büyüme ve Türk lirasının değerlenmesinin etkisiyle imalat sanayi ithalatı hızlanmış ve yıllık ortalama ithalat artışı yüzde 31.5'e yükselmiştir.

Tablo.8- Sektörel ithalat artışı ve dağılımı (ISIC.Rev.3)

	Ortalama Yıllık Artış (%)				Yüzde Dağılım		
	1999/96	2002/99	2005/02	2005/96	1996-99	2000-02	2003-05
Toplam İthalat	-2.31	8.22	31.24	11.54	100.00	100.00	100.00
I.Tarım ve Ormancılık	-8.69	1.08	17.99	2.88	4.67	3.55	2.85
II.Madencilik	-5.82	19.21	31.41	13.84	10.18	14.15	12.82
Ham Petrol ve Doğal gaz	-4.51	18.70	31.68	14.28	8.49	12.52	11.03
III.İmalat Sanayi	-1.22	6.84	31.45	11.53	82.77	80.21	81.20
A.Genellikle Tüketim Malları	-9.80	14.22	19.17	7.08	10.13	9.11	8.45
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	-19.44	9.06	15.67	0.54	3.51	2.40	1.99
2.Tütün Ürünleri	10.34	0.02	26.81	11.86	0.10	0.09	0.08
3.Tekstil Ürünleri	-4.38	14.96	16.65	8.64	4.23	4.09	3.83
4.Giyim Eşyası	-1.02	23.06	26.08	15.38	0.50	0.60	0.62
5.Deri, Bavul, Ayakkabı	-16.14	17.30	36.19	10.24	0.68	0.62	0.67
6.Mobilya, Diğer İmalat	2.07	18.57	20.94	13.54	1.10	1.31	1.26
B.Genellikle Ara Malları	0.98	12.26	32.36	14.48	30.04	33.99	36.30
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	1.97	4.92	56.49	18.74	0.31	0.32	0.43
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.38	3.92	25.66	10.16	1.92	2.00	1.77
9.Basım ve Yayım	5.54	8.50	26.56	13.16	0.34	0.45	0.33
10.Kok Kömürü, Petrol Ürün.	6.30	19.49	35.77	19.92	2.50	4.46	4.27
11.Kimyasal Ürünler	2.28	8.15	26.29	11.79	15.43	15.95	15.46
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	2.83	6.37	25.78	11.22	2.01	1.98	1.94
13.Metalik Olm. Diğ. Miner.Ür.	-3.62	0.05	34.74	9.12	1.01	0.79	0.79
14.Ana Metal Sanayi	-5.09	25.34	42.48	19.23	6.51	8.04	11.29
C.Genellikle Yatırım Malları	-0.65	0.56	33.85	10.17	42.61	37.10	36.46
15.Metal Eşya Sanayi	-3.02	9.14	21.34	8.69	2.10	1.92	1.64
16.Makina ve Techizat İma.	-12.14	8.53	23.50	5.60	15.78	11.70	10.83
17.Buro, Muhasebe, Bilgi İşl.M.	15.88	-6.46	35.58	13.69	2.21	2.28	1.92
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	8.63	2.80	35.12	14.70	3.31	3.07	3.32
19.Haber. Techizatı, Radyo.TV	31.24	-9.44	25.33	14.20	4.94	5.67	4.29
20.Tıbbi, Hassas Optik Al. Saat	2.54	0.94	31.28	10.76	2.57	2.37	2.15
21.Motorlu Kara Taşıtları	2.84	-4.54	61.63	16.63	8.38	7.52	10.77
22.Diğer Ulaşım araçları	-16.45	-2.34	26.05	0.94	3.32	2.57	1.53
IV.Diğer	-10.46	14.91	38.59	12.55	2.37	2.09	3.12
İthalat / GSMH (%)					23.15	27.80	31.00

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta ithalat artışı genel ithalat artışının gerisinde kalmış ve bu grubun toplam ithalat içindeki payı 1996-1999 döneminde yüzde 10.1 iken, 2003-2005 döneminde bu pay yüzde 8.5'e gerilemiştir. Bu gerileme, gıda-içecek ürünleri ve tekstil ürünleri sektörlerinin payındaki düşüşten kaynaklanmıştır. Genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta ithalat artışı genel ortalamanın üzerinde artış göstermiş ve bu grubun toplam ithalat içindeki payı 1996-1999 döneminde yüzde 30 iken, bu pay 2003-2005 döneminde

yüzde 36.3'e yükselmiştir. Bu grupta, ana metal sanayi ve kok kömürü-petrol ürünleri sektörlerinin payında önemli bir sıçrama gözlenirken, kimyasal ürünler sektörü de yüksek payını korumuştur. 2001 yılından itibaren, parasal olmayan altın ithalatının ana metal sanayi ithalatına dahil edilmesi ve son yıllarda bu ürün ithalatındaki hızlı artış, genellikle ara malları üreten grubun toplam ithalat içindeki payının artmasında temel etken olmuştur.

Genellikle yatırım malı üreten sektörlerin yer aldığı grubun toplam ithalat içindeki payı 1996-1999 döneminde yüzde 42.6 iken, bu pay 2000-2002 döneminde yüzde 37.1'e, 2003-2005 döneminde ise yüzde 36.5'e gerilemiştir. Özellikle, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomide yaşanan daralma ve yatırım harcamalarındaki düşüş, bu grubun ithalatını olumsuz etkilemiştir. Bu grupta, makina ve teçhizat imalatı, motorlu kara taşıtları ve elektrikli makina ve cihazlar başlıca ithalatçı sektörler olarak yer almaktadır. Dönem içinde, sadece motorlu kara taşıtları sektörünün ithalat içindeki payı artmış, genelde diğer alt sektörlerin payında gerileme gözlenmiştir.

1.2.1. İthalat / üretim oranları

İmalat sanayi ürünleri ithalatının, üretime göre hızlı bir artış gösterdiği gözlenmektedir. Nitekim, 1998-2005 döneminde imalat sanayi üretim endeksindeki yıllık ortalama artış yüzde 3.3 iken, imalat sanayi ithalat miktar endeksindeki yıllık ortalama artış yüzde 11.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ithalat miktar endeksindeki yıllık ortalama artış, tüketim mallarında yüzde 8.7, ara mallarında yüzde 12.4, yatırım mallarında ise yüzde 11.0 olmuştur. Üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığının artması, ara malları ithalatının yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Son yıllarda, ekonomideki hızlı büyüme süreci ile birlikte, özel tüketim ve özel makina teçhizat yatırımlarındaki canlanmanın, bu sektörlerde üretimin yanısıra nihai kullanıma giden tüketim ve yatırım malları ithalatını da artırdığı gözlenmektedir.

Tablo.9-İmalat sanayi üretim endeksi ve ithalat miktar endeksi (1997=100)

	İmalat Sanayi Üretim Endeksi				İmalat Sanayi İthalat Miktar Endeksi			
	Toplam	Tüketim	Ara	Yatırım	Toplam	Tüketim*	Ara	Yatırım
1997	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1998	100.1	100.1	101.7	96.6	97.1	90.0	103.1	95.0
1999	95.9	97.2	98.9	86.6	96.7	84.9	114.4	89.9
2000	102.1	104.5	101.0	100.5	129.6	107.1	141.2	129.3
2001	92.4	100.1	94.8	76.2	95.5	94.8	115.7	86.4
2002	102.5	105.8	105.1	92.6	116.9	122.4	152.8	95.8
2003	112.0	109.1	114.3	111.2	158.0	155.2	197.7	134.9
2004	123.6	108.0	123.9	146.2	207.3	182.4	229.4	199.0
2005	129.7	105.5	131.4	159.5	232.0	194.5	254.1	230.4
Memo	Endeks içindeki Ağırlıkları (1997=100) **							
1997	100.0	30.6	47.9	21.5	100.0	12.6	35.3	52.1

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) İthalat miktar endeksinde, giyim eşyası üretimi sektörüne ilişkin veri bulunmadığı için tüketim malı grubu endeks değeri bu sektör hariç hesaplanmıştır.

(**) Endeks içindeki ağırlıklar, üretim için aylık sanayi üretim endeksinden alınırken, ithalat için 1997 yılı ithalat değerinden hesaplanmıştır.

1997-2005 döneminde ekonominin gittikçe dışa açılması ve Gümrük Birliğinin etkisiyle, imalat sanayinde ithalat/üretim oranı, 1998 Rusya ve 2001 finansal krizi dönemi hariç, genelde yükseliş eğiliminde olmuştur. 1996 yılı Girdi-Çıktı Tablosundan hesaplanan ithalat/üretim oranları esas alınarak, alt sektörlerin üretim ve ithalat miktar endekslerinden yararlanarak 1997-2005 döneminde ithalat/üretim oranlarındaki değişim hesaplanmıştır. Burada ISIC. Rev.3 kapsamında dikkate alınan sektör ithalatı, ana ve nihai kullanıma giden tüm ithalatı kapsamaktadır. Bu hesaplamalara göre, imalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 32.91 olan ithalat/üretim oranı, 2001 yılında yüzde 34.01'e, 2005 yılında ise yüzde 58.86'ya yükselmiştir. 2001 yılında kriz nedeniyle ithalat/üretim oranı 2000 yılına göre önemli ölçüde gerilemiş, ancak ekonominin tekrar hızlı büyüme dönemine girdiği 2003-2005 döneminde ithalat/üretim oranında hızlı bir sıçrama

gözlenmiştir. Son üç yılda ithalat/üretim oranındaki yükseliş, imalat sanayi üretim kompozisyonundaki değişim yanısıra, üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığının artmasından da kaynaklanmaktadır. Bu gelişmede, Türk lirasının değer kazanması yanısıra, Asya-Pasifik faktörü etkisiyle bu ülkelerin uluslararası ticarete artan ölçüde rol almaları ve yüksek rekabet güçleri de etkili olmaktadır⁴.

Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 10.70 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 10.41 olmuş, 2005 yılında ise yüzde 19.73'e yükselmiştir. Tekstil ve deri-bavul-ayakkabı sektörlerinde, ithalat/üretim oranlarının hızla arttığı gözlenmektedir. Bu sektörlerde, ihracat/üretim oranlarının yüksekliği dikkate alındığında, sektörlerin ihracat performanslarını sürdürmek ve uluslararası alanda rekabet güçlerini korumak amacıyla yerli girdi yerine ucuz ithal girdi kullanımını tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 35.97 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 43.90'a, 2005 yılında ise yüzde 69.52'ye yükselmiştir. Kağıt-kağıt ürünleri, kimyasal ürünler ve ana metal sanayiinde ithalat/üretim oranındaki artış genel ortalamanın üzerinde bulunmaktadır.

Tablo.10- Sektörler itibarıyla ithalat / üretim oranları

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İmalat Sanayi	0.3291	0.4177	0.3401	0.3755	0.4644	0.5519	0.5886
A.Genellikle Tüketim Malları	0.1070	0.1097	0.1014	0.1239	0.1525	0.1808	0.1973
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	0.0933	0.0814	0.0763	0.0834	0.0934	0.0931	0.1046
2.Tütün Ürünleri	0.0187	0.0165	0.0178	0.0249	0.0330	0.0307	0.0307
3.Tekstil Ürünleri	0.1604	0.1833	0.1762	0.2329	0.2805	0.3223	0.3697
4.Giyim Eşyası	0.0268						
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	0.2129	0.2517	0.2944	0.2263	0.2761	0.4862	0.7042
6.Mobilya,Diğer İmalat	0.1174	0.1084	0.0864	0.1230	0.2100	0.3047	0.2179
B.Genellikle Ara Malları	0.3597	0.5028	0.4390	0.5229	0.6223	0.6661	0.6952
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0447	0.0824	0.0526	0.0634	0.1229	0.1462	0.1757
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.4382	0.7200	0.5958	0.6570	0.7168	0.7301	0.7809
9.Basım ve Yayım	0.0568	0.0834	0.1340	0.1355	0.0958	0.0723	0.0803
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	0.1326	0.3178	0.2009	0.1766	0.1900	0.2538	0.2798
11.Kimyasal Ürünler	0.7281	0.8810	0.8417	0.9339	1.0540	1.1122	1.1385
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	0.2210	0.2919	0.2424	0.2777	0.3355	0.3624	0.3027
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	0.0838	0.0884	0.0920	0.0937	0.1099	0.1254	0.1533
14.Ana Metal Sanayi	0.6325	0.8023	0.7318	1.0955	1.4159	1.3216	1.4185
C.Genellikle Yatırım Malları	0.7377	0.9493	0.8370	0.7630	0.8949	1.0042	1.0652
15.Metal Eşya Sanayi	0.1548	0.1638	0.2778	0.2661	0.2723	0.3139	0.2712
16.Makina ve Teçhizat İma.	1.0671	0.8462	0.9506	0.9188	0.9790	0.9717	1.1106
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	8.9750	11.4960	13.7697	12.7857	16.0420	15.0151	16.3084
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	0.4763	0.6550	0.6671	0.8614	1.0566	1.6124	1.9556
19.Haber.Techizatı,Radyo.TV	0.6275	1.2755	0.7111	0.4908	0.6496	0.6205	0.6310
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	3.1230	4.9889	5.5364	5.7837	7.4600	10.0661	9.2501
21.Motorlu Kara Taşıtları	0.4685	0.5792	0.4317	0.4193	0.5813	0.6145	0.5927
22.Diğer Ulaşım araçları	2.3636	6.1967	3.3594	1.7368	1.7577	5.8840	7.1028

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Not: İthalat miktar endeksi verisi olmadığından, giyim eşyası sektöründe ithalat / üretim oranı hesaplanamamıştır.

Genellikle yatırım malı üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 73.77'i iken, bu oran 2001 yılında yüzde 83.70'e, 2005 yılında ise yüzde 106.52'ye yükselmiştir. Büro-muhasebe-bilgi işlem makinaları, elektrikli makina-cihazlar ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler sektöründe ithalat/üretim oranı hem yüksek hem de artış eğilimi göstermektedir. Makina-teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları sektörü yurtiçi üretimindeki olumlu gelişmeler, son yıllarda yatırımlardaki hızlı artışa rağmen, ithalat/üretim oranındaki bozulmayı sınırlandırmıştır.

⁴ Detaylı bilgi için Yükseler, Z. (Şubat 2005)'e bakılabilir.

1.2.2. İthalat/ arz oranları

Bu çalışmada ilgili sektördeki toplam arz, o sektörün üretim ve ithalatı toplamı olarak tanımlanmıştır. Sektöre yönelik toplam talep ise o sektördeki yurtiçi talep (tüketim ve yatırım talebi) ve ihracat talebinden oluşmaktadır. İthalat arz oranı, ilgili sektörde toplam arzın (toplam arz toplam talep eşitliği çerçevesinde toplam talebin) ne kadarının ithalat tarafından oluşturulduğunu (karşılandığını) göstermektedir. İthalat/arz oranı, sektör ithalatının sektör üretim ve ithalatı toplamına oranı olarak tanımlanmıştır. 1996 Yılı Girdi-Çıktı Tablosundan hesaplanan ithalat/arz oranı yardımıyla, ilgili sektörün üretim ve ithalat miktar endekslerindeki gelişmeler kullanılarak 1997-2005 dönemi için sektörel ithalat/arz oranları hesaplanmıştır.

İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 24.76 olan ithalat/arz oranı, 2001 yılında yüzde 25.38'e, 2005 yılında ise yüzde 37.05'e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, imalat sanayiinde toplam arzın gittikçe artan bir bölümü ithalat tarafından oluşturulmaktadır. Özellikle, bu eğilimin son üç yılda belirgin olarak güçlendiği görülmektedir. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, imalat sanayiinde üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığındaki artış ve üretim kompozisyonunun ithal girdi kullanımının yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi, bu gelişmede etkili olmuştur.

Tablo.11- Sektörler itibariyle ithalat / arz oranları

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İmalat Sanayi	0.2476	0.2946	0.2538	0.2730	0.3171	0.3556	0.3705
A.Genellikle Tüketim Malları	0.0967	0.0989	0.0920	0.1102	0.1323	0.1531	0.1648
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	0.0853	0.0753	0.0709	0.0770	0.0855	0.0852	0.0947
2.Tütün Ürünleri	0.0184	0.0162	0.0175	0.0243	0.0319	0.0298	0.0298
3.Tekstil Ürünleri	0.1382	0.1549	0.1498	0.1889	0.2191	0.2437	0.2699
4.Giyim Eşyası	0.0261						
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	0.1755	0.2011	0.2275	0.1845	0.2164	0.3272	0.4132
6.Mobilya,Diğer İmalat	0.1051	0.0978	0.0795	0.1095	0.1736	0.2335	0.1789
B.Genellikle Ara Malları	0.2645	0.3346	0.3051	0.3434	0.3836	0.3998	0.4101
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0428	0.0761	0.0499	0.0596	0.1094	0.1275	0.1495
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.3047	0.4186	0.3734	0.3965	0.4175	0.4220	0.4385
9.Basım ve Yayım	0.0537	0.0770	0.1184	0.1193	0.0874	0.0675	0.0743
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	0.1171	0.2411	0.1673	0.1501	0.1597	0.2025	0.2186
11.Kimyasal Ürünler	0.4213	0.4684	0.4570	0.4829	0.5131	0.5266	0.5324
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	0.1810	0.2260	0.1951	0.2173	0.2512	0.2660	0.2323
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	0.0773	0.0812	0.0843	0.0857	0.0990	0.1114	0.1329
14.Ana Metal Sanayi	0.3874	0.4452	0.4226	0.5228	0.5861	0.5693	0.5865
C.Genellikle Yatırım Malları	0.4245	0.4870	0.4556	0.4328	0.4723	0.5011	0.5158
15.Metal Eşya Sanayi	0.1340	0.1408	0.2174	0.2102	0.2140	0.2389	0.2133
16.Makina ve Techizat İma.	0.5162	0.4583	0.4873	0.4788	0.4947	0.4928	0.5262
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	0.8997	0.9200	0.9323	0.9275	0.9413	0.9376	0.9422
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	0.3226	0.3958	0.4001	0.4628	0.5137	0.6172	0.6617
19.Haber.Techizati,Radyo.TV	0.3856	0.5605	0.4156	0.3292	0.3938	0.3829	0.3869
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	0.7575	0.8330	0.8470	0.8526	0.8818	0.9096	0.9024
21.Motorlu Kara Taşıtları	0.3190	0.3668	0.3015	0.2954	0.3676	0.3806	0.3722
22.Diğer Ulaşım araçları	0.7027	0.8610	0.7706	0.6346	0.6374	0.8547	0.8766

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

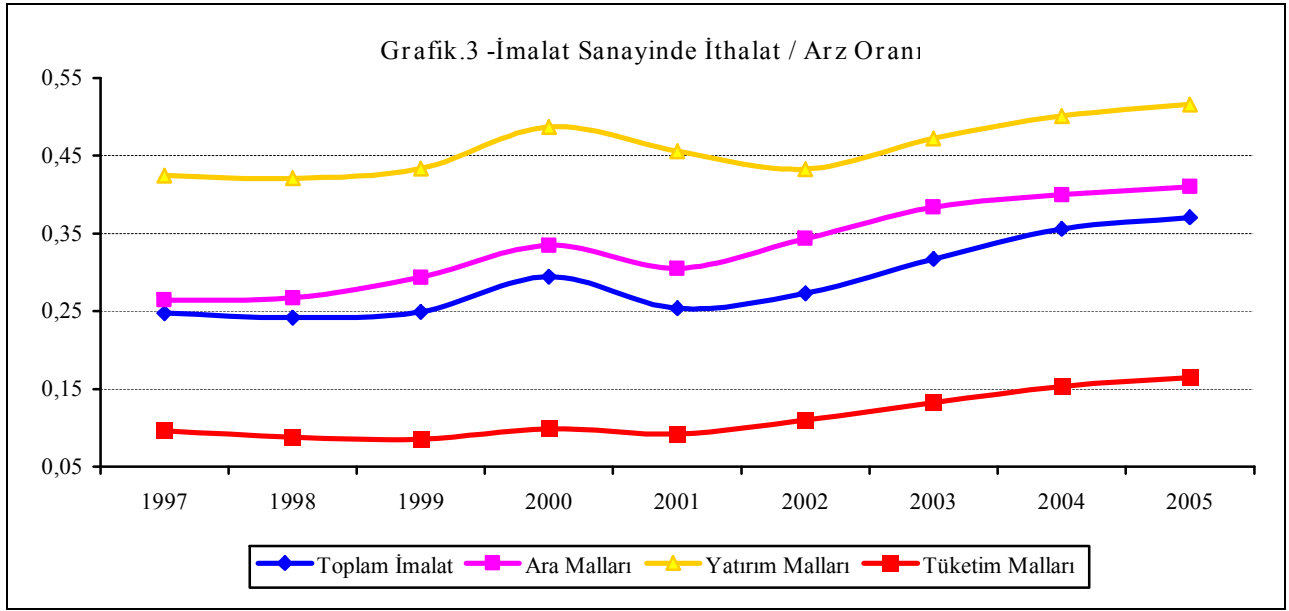
Not: İthalat miktar endeksi verisi olmadığından, giyim eşyası sektöründe ithalat / arz oranı hesaplanamamıştır.

Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/arz oranı 1997 yılında yüzde 9.67 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 9.20 olmuş, 2005 yılında ise yüzde 16.48'e yükselmiştir. Son üç yılda, ihracatçı sektörler olan tekstil ve deri-bavul-ayakkabı sektörlerinde de toplam arz içinde ithalatın payında belirgin bir artış gözlenmektedir.

Genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/arz oranı 1997 yılında yüzde 26.45 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 30.51'e, 2005 yılında ise yüzde 41.01'e çıkmıştır. Ana

metal sanayi ve kimyasal ürünler sektörlerinde, ithalat 2003-2005 döneminde toplam arzın yarısından fazlasını oluşturur hale gelmiştir. Kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe de ithalat/arz oranı hızlı bir yükseliş trendine girmiş bulunmaktadır.

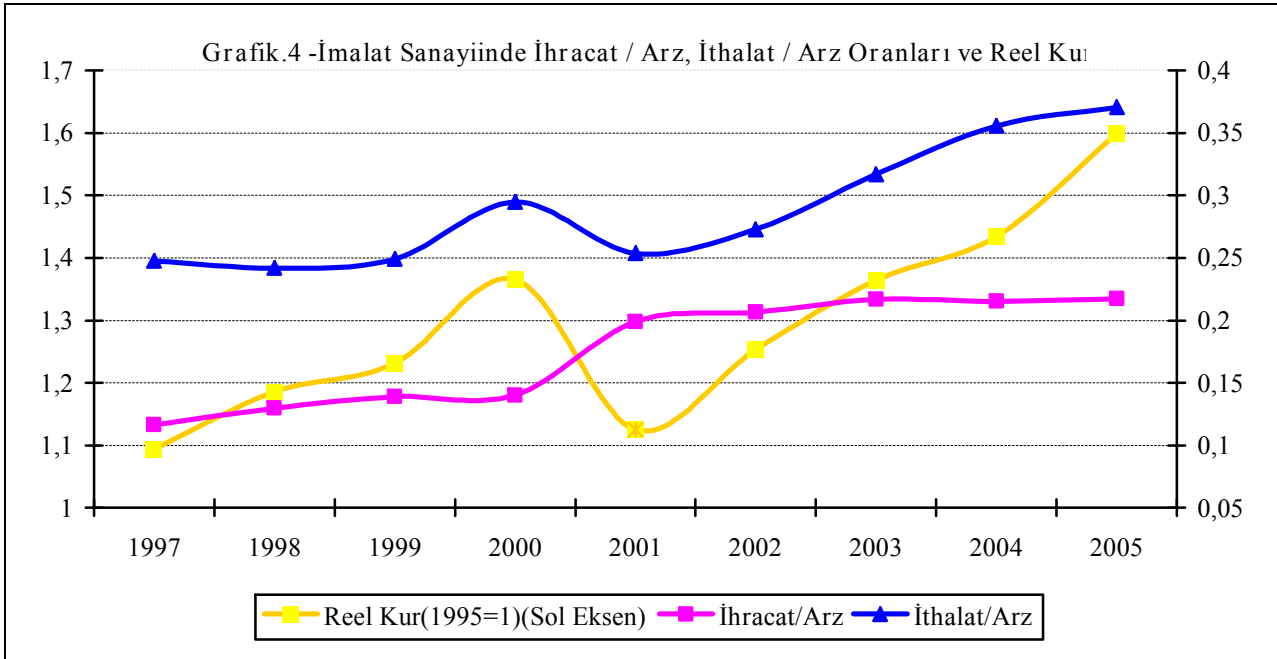
Genellikle yatırım malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, 1997-2005 döneminde ithalat/arz oranı daha ılımlı bir artış göstermiştir. Nitekim, 1997 yılında yüzde 42.45 olan ithalat/arz oranı, 2001 yılında yüzde 45.56'ya, 2005 yılında ise yüzde 51.58'e yükselmiştir. Haberleşme teçhizatı-radyo-TV, makina-teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları imalatı sektörlerinin yurtiçi üretimlerinde olumlu gelişme gözlenmiş ve toplam arz içinde ithalatın payı sabit kalmış veya çok sınırlı bir artış göstermiştir. Bu olumlu gelişmeye karşın, özellikle elektrikli makina ve cihazlar sektöründe ithalatın toplam arz içindeki payı önemli ölçüde artmıştır.

1.2.3. İhracat ve ithalat arz oranlarının karşılaştırılması

İmalat sanayi genelinde, ihracat/arz ve ithalat/arz oranları reel kur endeksi ile karşılaştırıldığında, özellikle ithalat/arz oranının reel kur endeksi ile güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik.4). Genelde, Türk lirasının güçlendiği dönemlerde reel kur endeksindeki yükselişle birlikte, ithalat/arz oranının da arttığı gözlenmektedir. 2001 krizi sonrasında ithalat/arz oranındaki yükselişte, üretim kompozisyonundaki değişim yanısıra Türk lirasının değerlenmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

2001 krizi, yurtiçi talepteki hızlı daralma nedeniyle firmaları dış piyasalara yönlendirmiştir. Bu dönemde, Türk lirasının değer kaybetmesi de, firmalar açısından ihracatı iç piyasaya göre daha karlı hale getirerek, bu eğilimi önemli ölçüde desteklemiştir. Nitekim, 2000 yılında yüzde 14.03 olan ihracat/arz oranı 2001 yılında yüzde 19.91'e yükselmiştir. Bu yükseliş yatırım malları grubunda çok daha belirgin olmuş ve ihracat/arz oranı yüzde 12.56'dan yüzde 23.83'e çıkmıştır. 2001 yılı sonrasında ihracat artışları yüksek oranlarda devam etmesine karşın, ithalatında yükseliş eğilimini koruması, 2003-2005 döneminde ihracat/arz oranında durgunluğa yol açmıştır. İhracat/arz oranında gözlenen bu durgunluk, önemli ölçüde ekonominin rekabet gücündeki bozulmadan kaynaklanmıştır.

1.3.Sektörler itibariyle dış ticaret dengesi gelişmeleri

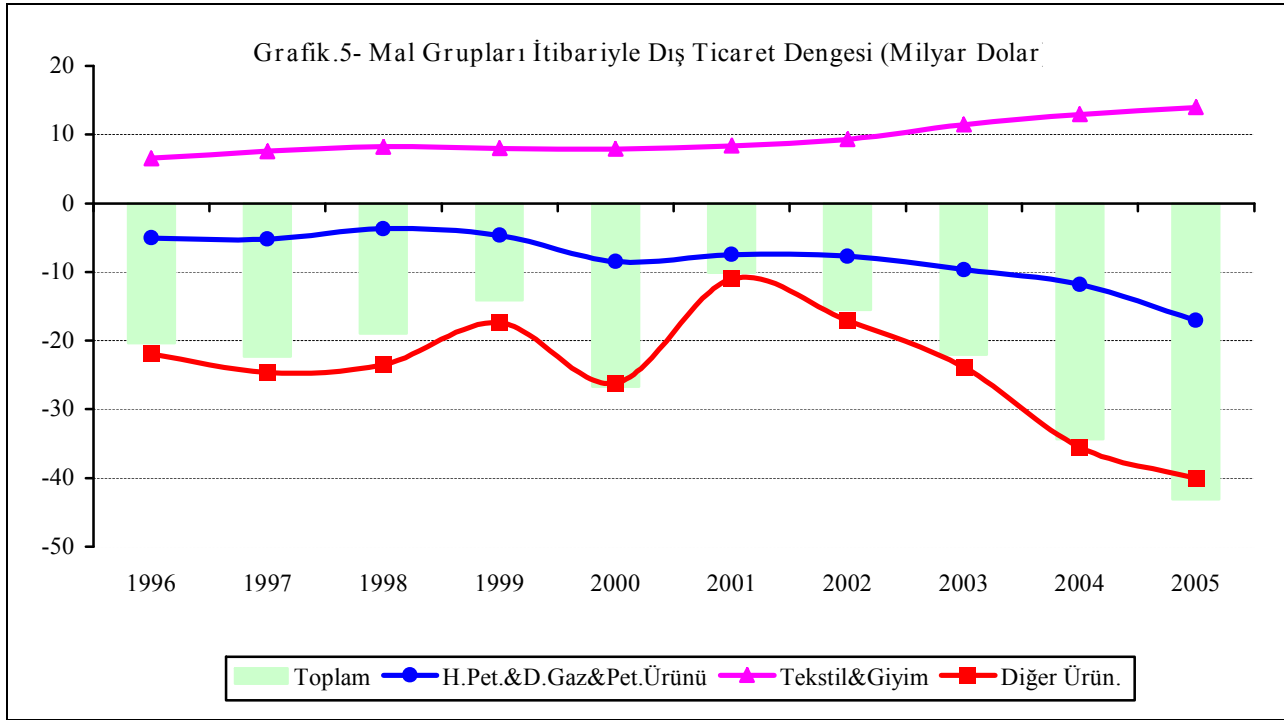
1996 yılında 20.4 milyar dolar açık veren dış ticaret dengesi, krizin yaşandığı 2001 yılında 10.1 milyar dolara kadar gerilemiş, ancak ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi ve enerji fiyatlarındaki artışla birlikte hızlı bir yükselme trendine girerek 2005 yılında 43.1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığının ihracat ve dış ticaret hacmine oranları olarak bakıldığında, dış ticaret dengesindeki en çarpıcı bozulmanın 2000 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim, 2000 yılında dış ticaret açığının ihracata oranı yüzde 96.2'ye, dış ticaret hacmine oranı ise yüzde 32.5'e yükselmiştir. 2001 krizi ile birlikte büyük ölçüde gerileyen bu oranlar, son üç yılda tekrar yükseliş eğilimine girmiştir.

Tablo.12- Dış ticaret dengesi (Milyon Dolar)

	Dış Ticaret Dengesi				Dış Ticaret Açığı /İhracat (Yüzde)	Dış Ticaret Açığı / Dış Ticaret Hacmi (Yüzde)
	Toplam	H. Petrol& Doğal gaz& Petrol Ürünleri	Tekstil Ürünü& Giyim Eşyası	Diğer Ürünler		
1996	-20.402	-5.062	6.574	-21.914	87.8	30.5
1997	-22.298	-5.237	7.579	-24.640	84.9	29.8
1998	-18.947	-3.686	8.257	-23.518	70.2	26.0
1999	-14.084	-4.667	7.996	-17.413	53.0	20.9
2000	-26.728	-8.478	7.912	-26.162	96.2	32.5
2001	-10.065	-7.456	8.381	-10.990	32.1	13.8
2002	-15.495	-7.711	9.302	-17.086	43.0	17.7
2003	-22.087	-9.642	11.451	-23.896	46.7	18.9
2004	-34.373	-11.798	12.950	-35.525	54.4	21.4
2005	-43.147	-17.097	13.995	-40.045	58.8	22.7

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

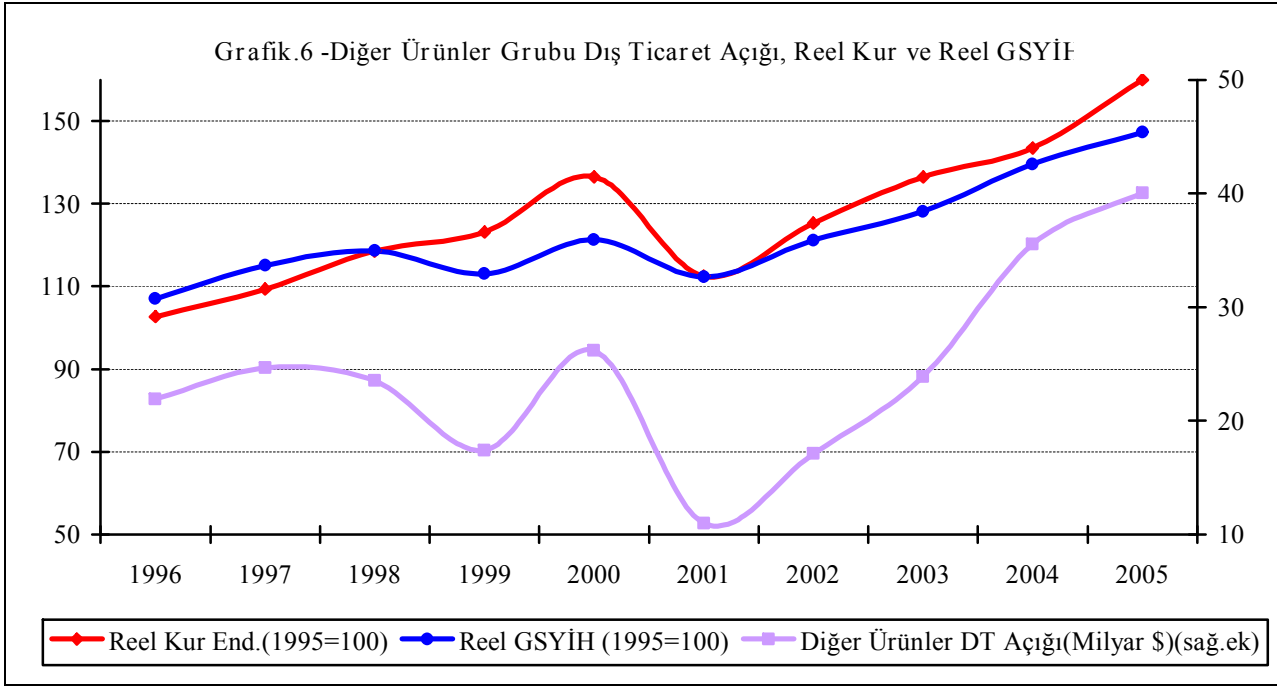
1996-2005 dönemindeki 227.6 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının 80.8 milyar doları ham petrol-doğal gaz ve petrol ürünleri grubundaki açıktan kaynaklanmıştır. Bu grupta, yıllar itibariyle önemli fiyat dalgalanmaları ve son yıllarda doğal gaz ithalatına bağımlılığın arttığı gözlenmektedir. Özellikle, 2005 yılında enerji fiyatlarındaki aşırı artış dış ticaret açığındaki büyümede önemli bir etken olmuştur.

Tekstil ürünleri-giyim eşyası grubu, 1996-2005 döneminde sürekli dış ticaret fazlası vererek, toplam dış ticaret açığını azaltıcı bir rol oynamıştır. 1996-2003 döneminde, tekstil ürünleri-giyim eşyası grubundan sağlanan dış ticaret fazlası, ham petrol-doğal gaz-petrol ürünleri grubundan kaynaklanan dış ticaret açığının üzerinde seyretmiştir. Ancak, 2004-2005 döneminde, Asya-pasifik kaynaklı rekabetin yoğunlaşması ve Türk lirasının değerlenmesinin etkisiyle, tekstil ürünleri-giyim eşyası grubunda dış ticaret fazlasının durağanlaştığı gözlenmektedir. Aynı dönemde, enerji fiyatlarında meydana gelen yükseliş, tekstil ürünleri-giyim eşyası grubundan sağlanan dış ticaret fazlasının, ham petrol-doğal gaz-petrol ürünleri grubundan gelen dış ticaret açığını karşılamakta yetersiz hale gelmesine neden olmuştur.

Ham petrol-doğal gaz-petrol ürünleri ile tekstil-giyim eşyası grubu dışında kalan diğer ürün grupları dış ticaret dengesi, toplam dış ticaret dengesini belirleyen temel gruptur. Genelde ara ve yatırım mallarının yer aldığı bu grupta, dış ticaret dengesinin ekonomide büyüme ve reel kur hareketlerine karşı daha duyarlı olduğu görülmektedir (Bkz.Grafik.6). Nitekim, 1996-1998 döneminde bu grupta ortalama 23.4 milyar dolar olan dış ticaret açığı, ekonominin gerilediği 1999 ve 2001 yıllarında, sırasıyla, 17.4 ve 11.0 milyar dolara kadar düşmüştür. Diğer ürün grubunda dış ticaret açığı, 2000 ve 2005 yılları dışında toplam dış ticaret açığının üzerinde seyretmiştir. 2000 ve 2005 yıllarında, enerji fiyatlarındaki aşırı yükselme sonucunda ham petrol-doğal gaz-petrol ürünleri grubu dış ticaret açığının, toplam dış ticaret açığındaki bozulmaya katkısı artış göstermiştir.

1996-2000 döneminde yıllık ortalama dış ticaret açığı 20.5 milyar dolar iken, bu açık 2001 yılında 11 milyar dolara kadar gerilemiş, 2002-2005 döneminde ise yıllık ortalama dış ticaret açığı 28.8 milyar dolara yükselmiştir. Sektörler itibariyle dış ticaret açığı incelendiğinde, imalat sanayinin dış ticaret açığı içindeki payının 2001 yılı ve sonrasında gerilediği görülmektedir. 1996-2000 döneminde, dış ticaret açığı içinde imalat sanayinin payı yüzde 73.0 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 56.6'ya gerilemiştir. Bu dönemde, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve ithal enerji kaynağına yöneliş, madencilik sektörünün payını ise yüzde 22.8'den yüzde 35.8'e yükseltmiştir.

2001 krizi, imalat sanayiinin dış ticaret yapısında ve dış ticaret dengesinde yapısal bir dönüşüme yol açmış, alt sektörlerin dış ticaret açığına katkısı belirgin bir farklılaşma göstermiştir. Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, 1996-2000 döneminde yıllık ortalama dış ticaret fazlası 8.3 milyar dolar iken, bu fazla 2002-2005 döneminde 13.5 milyar dolara yükselmiştir. Böylece, bu grupta yer alan sektörlerin dış ticaret fazlasının toplam dış ticaret açığına oranı, aynı dönemde, yüzde 40.7'den yüzde 46.8'e yükselmiştir. Bu olumlu gelişmeye temel katkı, giyim eşyası sektörü ile mobilya imalatı sektöründen gelmiştir. Ancak, son iki yılda genellikle tüketim malları üreten sektörlerin dış ticaret fazlasının, toplam dış ticaret açığını daraltmaktaki nispi önemi azalmış ve dış ticaret fazlasının toplam dış ticaret açığına oranı 2005 yılında yüzde 38.4'e kadar gerilemiştir. Bu gerileme, tekstil ve giyim eşyası sektörlerinin dış ticaret performansındaki bozulmadan kaynaklanmıştır.

Genellikle ara malları grubunda dış ticaret dengesi bozulma eğilimini sürdürerek, 1996-2000 döneminde yıllık ortalama dış ticaret açığı 8.5 milyar dolar iken, bu açık 2002-2005 döneminde yıllık ortalama 17.0 milyar dolara yükselmiştir. Böylece, ara malları grubu dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığına oranı, aynı dönemde, yüzde 41.5'den yüzde 59.2'ye çıkmıştır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, parasal olmayan altın ithalatının ana metal sanayi ithalatına dahil edilmesi bu bozulmada etkili olmakta birlikte, genelde bu grupta yer alan tüm sektörlerin dış ticaret dengesinde bozulma gözlenmiştir. Özellikle, kimyasal ürünler sektörü dış ticaret dengesindeki bozulma çok belirginleşmiş ve bu sektörün dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığı içindeki payı 1996-2000 döneminde yüzde 28.5 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 37.9'a yükselmiştir. Aynı dönemde, kimya sektöründe yıllık ortalama dış ticaret açığı ise, 5.8 milyar dolardan 10.9 milyar dolara çıkmıştır. Kimyasal ürünler sektörü ekonomide en yüksek ithalatın yapıldığı sektör olma özelliği yanısıra, en yüksek dış ticaret açığının verildiği bir sektör olma özelliğini de taşımaktadır. 1996-2005 döneminde, genellikle ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, metalik olmayan diğer mineral ürünler ve plastik-kauçuk ürünleri sektörlerinde ise olumlu gelişmeler gözlenmiştir. 2002-2005 döneminde, metalik olmayan diğer mineral ürünler sektöründe dış ticaret fazlası bir önceki döneme göre artarken, plastik-kauçuk ürünleri sektöründe 1996-2000 döneminde dış ticaret açığı verilirken, 2002-2005 döneminde dış ticaret dengesi fazlaya dönüşmüştür.

1996-2005 döneminde, dış ticaretin yapısında ve dış ticaret dengesinde en belirgin değişim genellikle yatırım malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta gerçekleşmiştir. Genellikle yatırım malları üreten sektörler grubu dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığı içindeki payı 1996-2000 döneminde yüzde 72.2 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 44.2'ye gerilemiştir. Aynı dönemde, bu grubun yıllık ortalama dış ticaret açığı ise, 14.8 milyar dolardan 12.7 milyar dolara düşmüştür. Genellikle yatırım malları grubu dış ticaret dengesinde gerçekleşen bu iyileşme, büyük ölçüde ihracat performansından, özellikle motorlu kara taşıtları sektöründeki hızlı ihracat artışından kaynaklanmıştır. Makina-teçhizat imalatı ile haberleşme teçhizatı-radyo-TV imalatı sektöründe de olumlu ihracat performansı yanısıra, ithalat artışının yavaşlaması da bu grubun dış ticaret dengesini olumlu etkilemiştir.

Tablo.13- Sektörel dış ticaret dengesi ve dağılımı (ISIC.Rev.3)

	Milyon Dolar				Yüzde Dağılım*		
	1996	2001	2003	2005	96-2000	2001	2002-05
Toplam Dış Ticaret Dengesi	-20.402	-10.065	-22.087	-43.147	100.00	100.00	100.00
I.Tarım ve Ormancılık	-13	567	-415	525	-0.10	-5.63	0.05
II.Madencilik	-4.713	-6.228	-8.551	-15.511	22.82	61.88	35.79
Ham Petrol-Doğal gaz	-4.252	-6.073	-7.763	-14.128	20.85	60.34	32.53
III.İmalat Sanayi	-14.681	-3.860	-11.311	-25.267	72.99	38.35	56.58
A.Genellikle Tüketim Malları	6.767	9.530	12.702	16.570	-40.68	-94.69	-46.77
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	446	1.002	1.016	2.156	-3.90	-9.96	-4.46
2.Tütün Ürünleri	61	41	32	28	-0.27	-0.41	-0.10
3.Tekstil Ürünleri	1.935	3.261	3.747	4.768	-12.50	-32.40	-13.69
4.Giyim Eşyası	4.638	5.120	7.704	9.227	-24.89	-50.87	-27.75
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	-127	-58	-151	-467	0.36	0.57	0.89
6.Mobilya,Diğer İmalat	-187	163	354	8.581	0.52	-1.62	-1.66
B.Genellikle Ara Malları	-7.367	-7.050	-14.524	-24.394	41.50	70.05	59.18
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	-56	3	-95	-338	0.41	-0.03	0.58
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	-711	-543	-951	-1.440	3.75	5.39	3.79
9.Basım ve Yayım	-85	-177	-184	-300	0.62	1.76	0.73
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	-810	-1.382	-1.879	-2.969	5.63	13.73	7.65
11.Kimyasal Ürünler	-5.154	-5.295	-9.312	-14.632	28.46	52.61	37.88
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	-310	127	308	347	1.33	-1.27	-0.35
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	322	907	1.285	1.676	-2.44	-9.01	-4.88
14.Ana Metal Sanayi	-562	-691	-3.419	-6.738	3.74	6.86	13.81
C.Genellikle Yatırım Malları	-14.081	-6.340	-9.489	-17.444	72.18	62.99	44.17
15.Metal Eşya Sanayi	-453	-138	371	743	1.64	1.37	-1.38
16.Makina ve Teçhizat İma.	-6.640	-3.372	-5.023	-7.337	27.83	33.51	20.16
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	-754	-729	-1.172	-2.393	5.21	7.25	5.41
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	-450	-183	-815	-2.265	3.64	1.81	4.63
19.Haber.Techizatı, Radyo.TV	-1.075	-1.033	-1.082	-1.448	9.22	10.26	4.29
20.Tıbbi,Hassas Optik Al. Saat	-985	-923	-1.308	-2.419	5.46	9.17	5.80
21.Motorlu Kara Taşıtları	-2.109	451	-974	-2.098	14.33	-4.48	4.67
22.Diğer Ulaşım araçları	-1.614	-412	513	-226	4.86	4.09	0.60
IV.Diğer	-1.019	-573	-1.888	-3.008	4.42	5.69	7.87
Dış Ticaret Dengesi / GSMH,%	-11.0	-6.7	-9.0	-11.8	-10.5	-6.7	-10.1

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Negatif değerler dış ticaret fazlasını, pozitif değerler ise dış ticaret açığını göstermektedir.

1996-2005 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, ekonominin ara malları (özellikle kimya ve ana metal sanayi sektörleri) ve madencilik sektörlerinde (ham petrol-doğal gaz) artan ölçüde dış ticaret açığı vermeye devam ettiği, tüketim malları grubundan elde edilen dış ticaret fazlasının yavaşladığı (tekstil-giyim) ve yatırım malları grubunun dış ticaret açığına katkısının belirgin olarak gerilediği (motorlu kara taşıtları ve makina teçhizat imalatı) gözlenmektedir.

İkinci Bölüm

İmalat Sanayiinde Üretim Yapısı ve İthalata Bağımlılığı

TÜİK tarafından yayınlanan 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosundan yararlanarak imalat sanayiinde üretimin yapısı ve üretimin ithalata bağımlılığının incelenmesi bu bölümün konusunu teşkil edecektir. Girdi-Çıktı tablosunda toplam 97, imalat sanayiinde ise 56 alt sektör yer almaktadır. Dış ticaret istatistikleri ve üretim endekslerine paralel olarak, imalat sanayiinde 56 alt sektör 22 alt sektör bazında toplulaştırılmıştır. Üretim yapısı ve üretimin ithalata bağımlılığına ilişkin değerlendirmeler 22 alt sektör bazında yapılacaktır.

2.1. İmalat sanayiinde üretim yapısı

Girdi-Çıktı tablosuna göre, imalat sanayi üretiminin yüzde 44'ü tüketim mallarından, yüzde 35.8'i ara mallarından ve yüzde 20.2'si de yatırım mallarından oluşmaktadır. Bu payların, 1997=100 bazlı aylık üretim endeksi ağırlıklarından önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Aylık üretim endeksinde, tüketim mallarının payı yüzde 30.6, ara mallarının payı yüzde 47.9 ve yatırım mallarının payı yüzde 21.5'dir. Girdi-Çıktı tablosu ile aylık üretim endeksi arasında, özellikle, gıda ürünleri- içecek, kok kömürü-petrol ürünleri ve kimyasal ürünler sektörü ağırlıklarında belirgin bir farklılık gözlenmektedir. Bu durumun, kısmen nispi fiyat yapısındaki değişmeden ve büyük ölçüde sektör sınıflandırmasındaki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Aşağıdaki tabloda, imalat sanayi alt sektörleri itibariyle, 1998 yılında üretim maliyetinin bileşimi verilmektedir.

Üretim maliyetinin bileşimini veren girdi/üretim ve katma değer/üretim oranları incelendiğinde, imalat sanayi alt sektörleri itibariyle önemli farklılıklar gözlenmektedir. 1998 yılında imalat sanayi genelinde, yerli girdi/üretim oranı yüzde 45.4, ithal girdi/üretim oranı yüzde 14.8 ve katma değer üretim oranı ise yüzde 38.1'dir. Yerli girdi/üretim oranı yüzde 52.7 ile tüketim malları grubunda en yüksek değeri alırken, bu oranın ara malları grubunda yüzde 38.2, yatırım malları grubunda ise yüzde 42.3 olduğu görülmektedir. İthal girdi/üretim oranı en yüksek değeri yüzde 18.7 ile ara malları grubunda almakta, bu oran yatırım malları grubunda yüzde 16.8, tüketim malları grubunda ise yüzde 10.6'dır. Katma değer/üretim oranı ise, ara malları grubunda yüzde 41.2, yatırım malları grubunda yüzde 39.4 ve tüketim malları grubunda yüzde 34.9'dur.

İmalat sanayiinde katma değeri oluşturan unsurlar da, alt sektörler itibariyle farklı bir yapı sergilemektedir. Katma değer, ücret ödemeleri ve ücret dışı katma değer olarak iki grupta toplulaştırılmıştır. Ücret ödemeleri, çalışanlara yapılan ödemeleri; ücret dışı katma değer ise, net dolaylı vergiler, sabit sermaye tüketimi ve diğer faktör gelirleri toplamından oluşmaktadır. Ücret/üretim oranı yatırım malı üreten grupta yüzde 10.5 ile en yüksek değeri alırken, bu oran tüketim malları grubunda yüzde 7.8, ara malları grubunda ise yüzde 7.4'tür. Ücret / üretim oranı, sektördeki ücret düzeyi, sektörün sermaye yoğunluğu ve sektördeki ölçek büyüklüğü ile yakından ilişkilidir. Ücret/üretim oranının düşüklüğü, genelde ara malları grubunda sermaye yoğunluğu ve ölçek büyüklüğünden etkilenirken, tüketim malları grubunda ücret seviyesinin nispi olarak düşük olması bu sonuçta etkili olmaktadır. Ücret dışı katma değer/üretim oranı yüzde 33.8 ile en yüksek değeri ara malları grubunda alırken, bu oranın yatırım malları grubunda yüzde 28.9, tüketim malları grubunda ise yüzde 27.1 olduğu görülmektedir.

İmalat sanayi genelinde ücret/üretim oranı yüzde 8.2 olmasına karşın, sektörde yaratılan katma değer içinde ücret ödemelerinin payını gösteren ücret/katma değer oranı yüzde 21.5'dir. Bu oran, ara malları grubunda yüzde 18 ile en düşük seviyede iken, tüketim malları grubunda yüzde 22.2, yatırım malları grubunda ise yüzde 26.6'dır. Ücret / katma değer oranı kok kömürü-petrol ürünleri sektöründe yüzde 2.2 ile en düşük seviyede bulunmaktadır. Bu oranın en yüksek olduğu

sektörler, sırasıyla, tıbbi-hassas-optik cihazlar sektörü (yüzde 45.9), elektrikli makina ve cihazlar sektörü (yüzde 35.9), tekstil ürünleri sektörü (yüzde 35.2) ve tütün ürünleri sektörüdür (yüzde 34.1).

Tablo.14- 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosuna göre imalat sanayiinde üretimin yapısı (Üretim Değeri=1.0)

	Üretim İçindeki Ağırlığı	Girdi/Üretim*		Gayrisafı Katma Değer/Üretim		
		Yerli	Ithal	Ücret	Ücret Dışı**	Toplam
İmalat Sanayi Toplamı	1.0000	0.454020	0.147505	0.081800	0.299003	0.380803
A. Genellikle Tüketim Malları	0.4396	0.527255	0.105723	0.077569	0.271419	0.348988
1. Gıda Ürünleri ve İçecek	0.2114	0.585451	0.054859	0.061063	0.280420	0.341483
2. Tütün Ürünleri İmalatı	0.0173	0.563603	0.094085	0.103480	0.200270	0.303750
3. Tekstil Ürünleri İmalatı	0.0742	0.464750	0.132951	0.135213	0.249306	0.384519
4. Giyim Eşyası İmalatı	0.0725	0.520441	0.131634	0.087363	0.243420	0.330783
5. Deri, Bavul, Ayakkabı İmal.	0.0159	0.565466	0.156053	0.072880	0.187036	0.259916
6. Mobilya, Diğer İmalat San.	0.0483	0.353196	0.235228	0.038816	0.361288	0.400104
B. Genellikle Ara Malları	0.3582	0.381566	0.187478	0.074086	0.338327	0.412413
7. Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0214	0.624844	0.078561	0.049002	0.232462	0.281464
8. Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0174	0.469128	0.133864	0.103766	0.272083	0.375849
9. Basım ve Yayım	0.0181	0.380346	0.129865	0.055764	0.421038	0.476802
10. Kok Kömürü ve Petrol Ürün.	0.0778	0.097133	0.230238	0.014390	0.649813	0.664203
11. Kimyasal Madde Ürün.İma.	0.0684	0.420196	0.227714	0.099579	0.223011	0.322590
12. Plastik ve Kauçuk Ürünleri	0.0358	0.456445	0.211526	0.095029	0.214915	0.309944
13. Metalik Olm. D.Mineral Ürün.	0.0486	0.421908	0.063529	0.110395	0.380864	0.491259
14. Ana Metal Sanayi	0.0707	0.496668	0.235437	0.084526	0.167548	0.252074
C. Genellikle Yatırım Malları	0.2022	0.423155	0.167527	0.104668	0.289309	0.393977
15. Metal Eşya Sanayi	0.0466	0.448167	0.165861	0.090119	0.280721	0.370840
16. Makina ve Techizat İmalatı	0.0590	0.429564	0.145923	0.107179	0.303008	0.410187
17. Büro, Muhase. - Bilgi İşl.Mk.	0.0023	0.324366	0.164376	0.077443	0.421573	0.499016
18. Elektrikli Makina ve Cihaz.	0.0238	0.420819	0.213129	0.125625	0.224713	0.350338
19. Haberleşme, Radyo - TV	0.0161	0.304460	0.228464	0.101356	0.348746	0.450102
20. Tıbbi, Hassas ve Optik Cih.	0.0023	0.367051	0.216679	0.184032	0.216698	0.400730
21. Motorlu Kara Taşıtı-Romörk	0.0478	0.450220	0.154202	0.087070	0.292125	0.379195
22. Diğer Ulaşım Araçları	0.0043	0.303505	0.124950	0.292023	0.266182	0.558205

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

(*) Sektörde kullanılan girdi toplamı yerli, ithal girdi ve girdiler üzerindeki net dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Bu tabloda, girdiler üzerindeki net dolaylı vergiler gösterilmemiştir.

(**) Ücret dışı gayrisafı katma değer, üretim üzerindeki net dolaylı vergiler, sabit sermaye tüketimi ve diğer faktör gelirlerinden oluşmaktadır.

2.2. Üretimin ithalata bağımlılığı

Son yıllarda ithalattaki hızlı artış süreci, imalat sanayi üretiminin ara malı ithalatına bağımlılığı olgusunu gündeme getirmiş bulunmaktadır. Ekonomide hızlı büyüme dönemlerinde karşılaşılan temel sorunlardan birisi, ekonominin ara malı ithalatına bağımlılığı nedeniyle ithalatta gözlenen yükselmedir. 2001 krizinin ardından, ekonomi son üç yılda tekrar hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Gerek iç talep yapısındaki değişim, gerek uluslararası rekabet koşulları, imalat sanayi üretiminin alt sektörler itibarıyla önemli ölçüde farklılık göstermesine de yol açmıştır. Bazı sektörler yüksek üretim artışları sağlarken, özellikle geleneksel ve yerli girdi kullanımının ağırlıklı olduğu üretim sektörlerinde durgunluk gözlenmiştir. Üretim kompozisyonundaki bu değişim de, imalat sanayiinin ithalata bağımlılığını artırıcı bir etki yaratmıştır.

2.2.1. Yöntem⁵

İmalat sanayiinde ithal girdi kullanımına bağımlılığı belirlemek amacıyla, TÜİK tarafından yayınlanan 1998 yılı Yerli Girdi-Çıktı tablosundan yararlanılacaktır. Girdi-çıktı analizi, belirli bir

⁵ Ayrıntılı bilgi için Chenery ve Clark (1965) ve Yükseler, Z., (1980)'e bakılabilir.

sektöre yönelen bir birim nihai talebin gerektirdiği doğrudan ve dolaylı ithal girdi miktarının hesaplanmasına imkan vermektedir.

j sektörünün üretim miktarını X_j ve üretiminde kullanılan ithal girdi miktarını M_j ile gösterirsek, j sektörünün ithal girdi katsayısı f_{mj} aşağıdaki şekilde hesaplanır;

$$f_{mj} = M_j / X_j$$

f_{mj} katsayısı ithal girdinin j sektörü üretimi içindeki göreceli ağırlığını belirtir ve bir birim üretim için doğrudan doğruya gerekli ithal girdi miktarını gösterir.

Herhangi bir sektörün toplam (doğrudan ve dolaylı) ithal girdi kullanımını hesaplayabilmek için yerli girdi katsayıları ters matriksinden $\{(I - A_d)^{-1}\}$ yararlanır. İlgili sektörün toplam ithal girdi kullanımı katsayısı olan Tf_{mj} (toplam ithal girdi yoğunluğu) aşağıdaki şekilde hesaplanır;

$$Tf_{mj} = f_{mj} * (I - A_d)^{-1}$$

Tf_{mj} katsayısı, j sektörüne yönelen bir birim nihai talebi karşılamak için yapılan üretimin tüm sektörlerde gerekli kıldığı girdi ithalatını göstermektedir. j sektörünün toplam ithal girdi kullanımı katsayısından (Tf_{mj}), doğrudan kullandığı ithal girdi katsayısının (f_{mj}) çıkartılmasıyla, j sektörü üretiminin diğer sektörlerde yarattığı dolaylı ithal girdi kullanımı elde edilmektedir.

Yukarıdaki hesaplamaların yapılması sırasında 1998 yılı Yurtiçi Girdi-Çıktı Akım Matriksi, 22 adedi imalat sanayiinde olmak üzere 40 alt sektör altında toplulaştırılmıştır. Bu nedenle, imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin dolaylı ve toplam ithal girdi kullanım katsayıları sadece imalat sanayi sektörlerinde kullanılan yerli girdi kullanımından etkilenmemekte, ekonomideki tüm sektörlerden etkilenmektedir.

2.2.2. Bulgular

1998 yılı girdi-çıktı tablosundan yararlanarak yapılan hesaplamalara göre, imalat sanayi sektöründe doğrudan ithal girdi kullanımı yüzde 14.75'dir. Diğer bir ifadeyle, bu oran ithal girdi kullanımının imalat sanayi üretimi içindeki payını göstermektedir. Tüketim, ara ve yatırım malları grubunda doğrudan ithal girdi kullanımı ise, sırasıyla, yüzde 10.57, yüzde 18.75 ve yüzde 16.75'dir. Bazı alt sektörlerde, ithal girdi kullanımının imalat sanayi genel ortalamasının önemli ölçüde üzerinde olduğu gözlenmektedir. Bu sektörler, sırasıyla, ana metal sanayi (yüzde 23.54), mobilya-diğer imalat sanayi (yüzde 23.52), kok kömürü-petrol ürünleri (yüzde 23.02), haberleşme-radyo-TV cihazları imalatı (yüzde 22.85), kimyasal madde ürünleri imalatı (yüzde 22.77), tıbbi-hassas-optik cihazlar (yüzde 21.67), elektrikli makina-cihazlar (yüzde 21.31) ve plastik-kauçuk ürünleri imalatı (yüzde 21.15) sektörleridir. İthal girdi kullanımının düşük olduğu sektörler ise, sırasıyla, gıda ürünleri-içecek (yüzde 5.49), metalik olmayan diğer mineral ürünler (yüzde 6.35), ağaç-mantar ürünleri (yüzde 7.86) ve tütün ürünleri imalatı (yüzde 9.41) sektörleridir. Dış ticaret fazlası veren tekstil ve giyim sektörlerinde ithal girdi kullanımının üretime oranı, imalat sanayi genel ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu sektörlerde doğrudan ithal girdi kullanımı, sırasıyla, yüzde 13.30 ve yüzde 13.16'dır.

Sektörlerin doğrudan ithal girdi kullanımları yanısıra, bu sektörlerin diğer sektörlerden kullandıkları yerli girdiler içindeki ithalat bileşeninin de bilinmesi önem taşımaktadır. Aşağıdaki tablonun toplam sütunu, sektörün doğrudan kullandığı ithal girdi yanısıra, yerli girdiler içindeki ithal bileşenini de göstermektedir. 1998 yılı girdi-çıktı tablosundan yapılan hesaplamalara göre, imalat sanayi genelinde toplam ithal girdi kullanımı yüzde 21.89'dur. Bu oran, tüketim, ara ve yatırım

malları grubunda, sırasıyla, yüzde 17.31, yüzde 25.53 ve yüzde 25.38 olarak hesaplanmıştır. Kullanılan yerli girdilerden kaynaklanan dolaylı ithal girdi kullanımı nedeniyle, imalat sanayi genelinde ithal girdi kullanımı 7.14 puan yükselmektedir. Bu yükseliş, tüketim, ara ve yatırım malları grubunda, sırasıyla, 6.74 puan, 6.79 puan ve 8.63 puandır. Dolaylı ithal girdi kullanımının yüksek olduğu alt sektörler, sırasıyla, ana metal sanayi (yüzde 12.15), deri-bavul-ayakkabı imalatı (yüzde 9.94), metal eşya sanayi (yüzde 9.38), motorlu kara taşıtları (yüzde 9.07), plastik-kauçuk ürünleri (yüzde 8.95), giyim eşyası imalatı (yüzde 8.91), elektrikli makina-cihazlar (yüzde 8.80) ve makina-techizat imalatı (yüzde 8.75) sektörleridir.

Tablo.15- İmalat sanayiinde ithal girdi kullanım katsayıları

	1998 Üretimi İçindeki Ağırlığı	1998 İthal Girdi Kullanımı			Ort.Yıllık Üretim Artışı (%) (2005/98)*
		Doğrudan	Dolaylı	Toplam	
İmalat Sanayi Toplamı	1.0000	0.147505	0.071368	0.218873	3.77
A. Genellikle Tüketim Malları	0.4396	0.105723	0.067351	0.173074	0.75
1. Gıda Ürünleri ve İçecek	0.2114	0.054859	0.057625	0.112484	2.40
2. Tütün Ürünleri İmalatı	0.0173	0.094085	0.056459	0.150544	-0.79
3. Tekstil Ürünleri İmalatı	0.0742	0.132951	0.071572	0.204523	-0.46
4. Giyim Eşyası İmalatı	0.0725	0.131634	0.089115	0.220749	-0.88
5. Deri, Bavul, Ayakkabı İmalatı	0.0159	0.156053	0.099423	0.255476	-2.05
6. Mobilya, Diğer İmalat Sanayi	0.0483	0.235228	0.064108	0.299336	4.46
B. Genellikle Ara Malları	0.3582	0.187478	0.067874	0.255352	3.73
7. Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0214	0.078561	0.064749	0.143310	7.23
8. Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0174	0.133864	0.068265	0.202129	2.47
9. Basım ve Yayım	0.0181	0.129865	0.059065	0.188930	5.07
10. Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri	0.0778	0.230238	0.011148	0.241386	-0.50
11. Kimyasal Madde Ürün İmalatı	0.0684	0.227714	0.076435	0.304149	5.91
12. Plastik ve Kauçuk Ürünleri	0.0358	0.211526	0.089456	0.300982	9.21
13. Metalik Olmayan D.Mineral Ür.	0.0486	0.063529	0.057308	0.120837	3.40
14. Ana Metal Sanayi	0.0707	0.235437	0.121455	0.356892	4.66
C. Genellikle Yatırım Malları	0.2022	0.167527	0.086291	0.253818	7.44
15. Metal Eşya Sanayi	0.0466	0.165861	0.093781	0.259642	3.25
16. Makina ve Techizat İmalatı	0.0590	0.145923	0.087527	0.233450	5.80
17. Büro, Muhasebe ve Bilgi İşl.Mak.	0.0023	0.164376	0.054061	0.218437	9.66
18. Elektrikli Makina ve Cihazlar	0.0238	0.213129	0.088022	0.301151	0.82
19. Haberleşme, Radyo ve TV Cihaz.	0.0161	0.228464	0.060371	0.288835	17.39
20. Tıbbi, Hassas ve Optik Cihazlar	0.0023	0.216679	0.066364	0.283043	0.85
21. Motorlu Kara Taşıtları ve Romörk.	0.0478	0.154202	0.090726	0.244928	11.01
22. Diğer Ulaşım Araçları	0.0043	0.124950	0.054241	0.179191	-9.15

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(* Üretim artışı, alt sektörler için Aylık Üretim Endeksinden hesaplanmıştır. Alt sektörlerin üretim içindeki ağırlıkları, Girdi-Çıktı tablosu (ilk sütunda yer alan) ile Aylık Üretim Endeksinde farklılık göstermektedir. Tüketim, Ara ve Yatırım Malları için Aylık Üretim Endeksindeki alt sektör ağırlıkları kullanılarak hesaplama yapılmıştır.

Toplam ithal girdi kullanımı katsayıları, ana metal sanayi (yüzde 35.69), kimyasal madde ürünleri (yüzde 30.41), elektrikli makina-cihazlar (yüzde 30.12), plastik-kauçuk ürünleri (yüzde 30.10), mobilya-diğer imalat sanayi (yüzde 29.93), haberleşme-radyo-TV cihazları imalatı (yüzde 28.88) ve tıbbi-hassas-optik cihazlar imalatı (yüzde 28.3) sektörlerinde imalat sanayi ortalamasından önemli ölçüde yüksektir.

1998-2005 döneminde, imalat sanayi alt sektörleri itibariyle üretim artışları önemli farklılaşma göstermiştir. Bu dönemde, imalat sanayi genelinde yıllık ortalama üretim artışı yüzde 3.8 iken, tüketim mallarında yüzde 0.8, ara mallarında yüzde 3.7 ve yatırım mallarında yüzde 7.4 oranında yıllık ortalama üretim artışı gözlenmiştir. Özellikle, 2003-2005 döneminde imalat sanayi üretim artışı hızlanmış ve üretim doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımının yüksek olduğu alt sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, imalat sanayi genelinde ortalama yıllık üretim artışı yüzde

8.2 iken, ara malları grubunda yüzde 7.7, yatırım malları grubunda ise yüzde 19.9 olmuştur. Tüketim malları grubunda üretim gerileme göstermiştir. İmalat sanayi üretim bileşimindeki bu değişimin, doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımını artırdığı tahmin edilmektedir.

Üretim bileşimin ithal girdi kullanımını artırıcı bu değişimine ilave olarak, imalat sanayi içinde endüstri-içi ticaretin gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanması da ithalata bağımlılığı artırıcı bir unsur olmaktadır. Ayrıca, son yıllarda Asya-pasifik kaynaklı ithalattaki artış ve Türk lirasının değerlenmesiyle girdi ithalatının yaygınlaşması da, imalat sanayiinde üretimin ithalata bağımlılığını artırıcı unsurlar olmuştur.

Üçüncü Bölüm

Küresel Eğilimlerin Üretim ve Dış Ticarete Yansımaları

İmalat sanayiindeki üretim artışı ile ithal girdi kullanım oranları arasındaki etkileşimi etkileyen önemli unsurlardan birisi “*endüstri-içi ticaret*”in giderek ağırlıklı bir yapı kazanmasıdır. Üretimin giderek uluslararasılaşması, artan bir dış ticaret hacmini de beraberinde getirmektedir. İthalata bağımlılığı artıran bir diğer global unsur, Asya-Pasifik bölgesinin dünyanın üretim üssüne dönüşmesi nedeniyle ortaya çıkan cazip fiyatların üretim ve dış ticaretinin yönünü değiştirmesidir. Bu nedenlerle, imalat sanayiinde üretimin maliyet bileşimi, bir yandan ithal girdi lehine gelişirken, diğer yandan üretimin değişik aşamalarında yaratılan katma değer ülkeler arasında paylaşılmış olmaktadır.

Bu bölümde, endüstri-içi ticaret, bu ticaret türünün gelişmesini etkileyen faktörler ve bu ticaretin imalat sanayi üzerine etkileri tartışıldıktan sonra, ithalatta “*asyalılaşma*” olgusu üzerinde durulacaktır. Uluslararasılaşma nedeniyle niteliği değişen yeni üretim ve dış ticaret yapısı karşısında, serbest bölgelerin konumu inceleme konusu yapılacaktır.

3.1. Endüstri-içi ticaret oranları

Endüstri-içi ticaret, belirli bir sektörde, birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eşzamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. Dünya genelinde üretim sisteminin gittikçe uluslararasılaşmasının etkisiyle, ülkelerin aynı sektörde artan ölçüde hem ihracat hem de ithalat yaptıkları görülmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler kuramına dayalı “*Endüstriler-arası ticaret (Inter-industry Trade)*” in aksine, endüstri-içi ticaret, genelde ölçek ekonomilerinden, üretimin farklılaştırılmasından ve ulaştırma maliyetlerinden etkilenmektedir⁶. Özellikle, oligopol veya tekelci rekabet yapısının hakim olduğu otomobil, elektrikli makina-teçhizat ve elektronik gibi sektörlerde, endüstri-içi ticaretin daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda, endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması, ülke ihracatının belirli sektörlerde yoğunlaşmasını azaltırken, ihracatın çeşitlenmesine de katkıda bulunmaktadır.

Endüstri-içi ticaretin artmasına yol açan başlıca etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz⁷;

- Sektörlerde üretim farklılaştırmasının yaygınlaşması,
- Ölçek ekonomileri,
- Bazı sektörlerde oligopolistik piyasa yapısının hakim olması,
- Ulaştırma ve haberleşme alanındaki teknolojik yeniliklerin yaygınlaşması,
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi,
- Dış ticarete engellerin kaldırılması ve koruma oranlarının düşürülmesi,
- Yabancı sermaye yatırımlarının artması.

Endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması, uluslararası ticarete mukayeseli üstünlüklere dayalı faktör donanımının ve üretim yerinin önemini azaltırken, belirli sanayi alt kategorilerinde uzmanlaşmayı sağlayarak yeniliklerin yaygınlaşmasını da artırmaktadır. Endüstri-içi ticaret, nihai bir malın üretiminden elde edilen katma değerini çeşitli ülkeler arasında bölüşülmesini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda, ihracat değeri ihracattan elde edilen katma değerden önemli ölçüde yüksek olmakta ve endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu ülkelerde istihdam ve katma değer ağırlıklı

⁶ OECD Economic Outlook (2002) ve Raffin, R.J. (1999).

⁷ Emirhan, P.N. (2001).

olarak ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmaktadır⁸. Endüstri-içi ticaretin yaygın olduğu sektörlerde, ihracat ve ithalat miktarı genelde talep değişmesine bağlı olarak birlikte artış ve azalış gösterirken, kısa dönemde ticaretin fiyat rekabetine karşı daha az hassas olduğu gözlenmektedir.

3.1.1. Endüstri-içi ticaret katsayıları

Endüstri-içi ticaret katsayıları(IIT), Grubel-Lloyd yaklaşımına göre aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır⁹;

$$IIT_i = \{ 1 - [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] \} * 100$$

Yukarıdaki formülde, X_i ihracat değerini, M_i ithalat değerini göstermektedir. IIT_i katsayısı, sıfır ile 100 arasında bir değer almakta, IIT_i 100'e yaklaştıkça, sektördeki ticaretin daha fazla endüstri-içi ticaret özelliği taşıdığı, IIT_i sıfıra yaklaştıkça, ticaretin endüstriler-arası ticaret özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Eğer ülke söz konusu malı yalnızca ihraç ya da ithal ediyorsa (endüstri-içi ticaret yoksa) IIT_i katsayısı sıfır değerini almaktadır. Eğer aynı malın ihracat ve ithalatı birbirine eşitse, IIT_i katsayısı 100 olur ve bu endüstri-içi ticaretin azami olduğu durumu ifade etmektedir. İmalat sanayi geneli ve alt gruplar için IIT katsayısının hesaplanabilmesi için, IIT_i katsayıları bu alt sektörlerin dış ticaret hacmi içindeki payları ile ağırlıklandırılmaktadır;

$$IIT = \sum_i w_i * IIT_i$$

w_i : i sektörü dış ticaret hacminin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı
 i : sektör sayısı.

1996-2005 dönemi için ISIC.Rev.3 esas alınarak imalat sanayi geneli ve alt sektörler itibariyle hesaplanan IIT katsayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. IIT katsayıları, dönemin tümü ve iki alt dönemin basit aritmetik ortalama değerleri olarak tabloda verilmiştir. İmalat sanayi genelinde, 1996-2000 döneminde yüzde 46.8 olan ortalama IIT katsayısı (sektörlerin dış ticaret hacmi içindeki payları ile ağırlıklandırılmış), 2002-2005 döneminde yüzde 59.8'e yükselmiştir. Bu dönemde, tüketim ve ara malları grubunda IIT katsayısındaki yükseliş sınırlı kalırken, yatırım malları grubunda 1996-2000 döneminde yüzde 40.5 olan IIT katsayısı, 2002-2005 döneminde yüzde 70.3'e çıkmıştır.

Endüstri-içi ticaret katsayısı, 1996-2000 ve 2002-2005 dönemleri arasında tüketim malları grubunda, tütün ürünleri, tekstil ve giyim alt sektöründe artış göstermiş, diğer alt sektörlerde ise gerilemiştir. Tütün ürünleri ve mobilya imalatı alt sektörleri endüstri-içi ticaretin en güçlü olduğu alt sektörler iken, giyim eşyası sektörü endüstri-içi ticaretin en zayıf olduğu sektör olarak görünmektedir. Ara malları grubunda endüstri-içi ticaret katsayısı, ağaç-mantar ürünleri, kağıt ürünleri, petrol ürünleri ve plastik-kauçuk ürünleri sektörlerinde yükselmiş, diğer sektörlerde ise gerileme göstermiştir. Yatırım malları grubunda, büro-muhasebe-bilgi işlem makinaları ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler alt sektörleri dışında diğer alt sektörlerde endüstri-içi ticaret katsayısı belirgin olarak yükselmiştir.

Endüstri-içi ticaret katsayısındaki yükselme, ilgili sektör açısından her koşulda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir. İlgili sektörün net ithalatçı veya net ihracatçı konumda olmasına bağlı olarak, endüstri-içi ticaret katsayısının yükselmesi pozitif veya negatif olarak yorumlanmaktadır¹⁰. İlgili sektör net ithalatçı konumda ise (dış ticaret açığı veriyorsa), IIT

⁸ OECD Economic Outlook (2002).

⁹ Grubel ve Lloyd (1975).

¹⁰ Ege, Y. (Eylül 2002).

katsayısının yükselmesi pozitif, düşmesi ise negatif olarak yorumlanmaktadır. İlgili sektör net ihracatçı konumunda ise (dış ticaret fazlası veriyorsa), IIT katsayısının yükselmesi negatif, düşmesi ise pozitif bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ele alınan sektördeki ticaretin lehte mi yoksa aleyhte mi geliştiğine yönelik değerlendirme, endüstri-içi ticaret katsayısının büyüklüğünün yanısıra, ilgili sektörün dış ticaret açığı veya fazlası verip vermediğine de bağlı bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, sektörün dış ticaret dengesi dikkate alınarak, IIT katsayısındaki değişimin pozitif, negatif ve nötr bir gelişmeyi yansıtmadığı değerlendirilmiştir.

Tablo.16- Endüstri içi ticaret katsayıları (ISIC.Rev.3)

	IIT*				
	1996/2005	1996/2000	2002/2005	Dış Ticaret Dengesi	Sektör açısından değerlendirme**
İmalat Sanayi	53.4	46.8	59.8	Açık	Pozitif
A.Genellikle Tüketim Malları	49.3	49.3	50.6	Fazla	Nötr
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	75.6	78.0	74.7	Fazla	Pozitif
2.Tütün Ürünleri	70.5	62.7	81.3	Fazla	Negatif
3.Tekstil Ürünleri	60.0	59.6	62.8	Fazla	Negatif
4.Giyim Eşyası	9.7	8.4	11.4	Fazla	Negatif
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	80.8	86.3	72.0	Açık	Negatif
6.Mobilya,Diğer İmalat	84.4	84.7	83.3	Açık/Fazla	Pozitif
B.Genellikle Ara Malları	54.4	52.6	54.3	Açık	Nötr
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	70.4	63.2	72.5	Açık	Pozitif
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	36.3	28.1	43.9	Açık	Pozitif
9.Basım ve Yayım	41.0	42.0	41.9	Açık	Nötr
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	41.7	33.2	53.2	Açık	Pozitif
11.Kimyasal Ürünler	30.7	31.0	29.2	Açık	Nötr
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	89.6	82.5	97.6	Açık/Fazla	Pozitif
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	55.4	64.4	47.6	Fazla	Pozitif
14.Ana Metal Sanayi	81.3	85.9	73.6	Açık	Negatif
C.Genellikle Yatırım Malları	55.2	40.5	70.3	Açık	Pozitif
15.Metal Eşya Sanayi	82.6	77.7	86.4	Açık/Fazla	Pozitif
16.Makina ve Techizat İma.	40.8	28.8	54.0	Açık	Pozitif
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	7.4	7.3	6.4	Açık	Nötr
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	71.0	67.3	70.3	Açık	Pozitif
19.Haber.Techizatı,Radyo.TV	59.2	41.6	79.5	Açık	Pozitif
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	12.8	10.7	15.1	Açık	Pozitif
21.Motorlu Kara Taşıtları	68.0	46.4	89.4	Açık	Pozitif
22.Diğer Ulaşım Araçları	64.1	48.8	78.8	Açık	Pozitif

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

(*) Endüstri İçi Ticaret (Intra-industry trade).

(**) Değerlendirme, dış ticaret dengesinin açık veya fazla vermesi dikkate alınarak yapılmıştır.

1996-2000 ve 2002-2005 döneminde, imalat sanayi genelinde dış ticaret açığı söz konusu olduğundan IIT katsayısının yükselmesi pozitif bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, her iki dönemde de dış ticaret fazlası verilmektedir. Bu grupta, IIT katsayısının hemen hemen sabit kalması nötr bir gelişmeyi yansıtmaktadır. Ancak, alt sektörler itibarıyla IIT katsayılarındaki değişim incelendiğinde, gıda-içecek ve mobilya sektörü dışında kalan sektörlerde negatif bir gelişme olduğu gözlenmektedir. Dış ticaret açığı veren ara malları grubunda, iki dönem arasında IIT katsayısındaki değişim sınırlı kalmış ve endüstri-içi ticaretteki gelişim nötr bir eğilim göstermiştir. Bu grupta, ana metal sanayiinde negatif, kimyasal ürünler ve basım-yayım sektörlerinde nötr bir gelişim gözlenirken, diğer alt sektörlerde IIT katsayısı yükselmiş ve pozitif bir gelişim meydana gelmiştir. Endüstri-içi ticaret açısından en olumlu performans, genellikle yatırım malı üreten sektörlerin yer aldığı grupta gözlenmiştir. Dış ticaret açığı veren bu grupta, IIT katsayısı 1996-2000 döneminde yüzde 40.5 iken, 2002-2005 döneminde yüzde 70.3'e yükselmiş ve pozitif bir gelişim gözlenmiştir. Endüstri-içi ticaret katsayısı, büro-muhasebe-bilgi işlem ve tıbbi-hassas aletlet-saatler sektöründe düşük seviyede

kalırken, en olumlu gelişme motorlu kara taşıtları başta olmak üzere makina-techizat ve metal eşya sektörlerinde gerçekleşmiştir.

3.1.2. Marjinal endüstri-içi ticaret katsayısı

Grubel-Lloyd yöntemine göre hesaplanan endüstri-içi ticaret katsayısının (IIT) yükselmesi her zaman o sektörde endüstri-içi ticaretin artmasına işaret etmemektedir. İlgili sektörde, endüstriler-arası ticaretin artması da endüstri-içi ticaret katsayısının yükselmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, ilgili sektörde endüstri-içi ticaretin gerçek etkisini belirleyebilmek için “Marjinal Endüstri-içi Ticaret Katsayısı (A Endeksi)” geliştirilmiştir¹¹. Marjinal Endüstri-içi Ticaret katsayısı (MIIT) aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır;

$$MIIT = A = \{ 1 - (|\Delta X - \Delta M| / (|\Delta X| + |\Delta M|)) \} * 100$$

MIIT katsayısının değeri de, IIT katsayısı gibi, 0 ile 100 arasında değişmektedir. MIIT katsayısının 0 olması, o sektörde marjinal ticaretin tamamen endüstriler-arası ilişkiden kaynaklandığını, MIIT katsayısı 100 ise, sektördeki marjinal ticaretin tamamen endüstri-içi ticaretten kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır. MIIT katsayıları da, imalat sanayi geneli ve alt gruplar itibariyle, sektörlerin dış ticaret hacimlerinin toplam dış ticaret hacmi içindeki payları esas alınarak toplulaştırılabilmektedir.

MIIT katsayıları incelendiğinde, 1996-2000 döneminde, IIT katsayısının genelde endüstri-içi ticaretten çok endüstriler-arası ticaretten etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, tekstil ürünleri, ağaç-mantar ürünleri, basım-yayım, metalik olmayan diğer mineral ürünler, metal eşya, makina-techizat ve diğer ulaşım araçları sektörlerinde marjinal ticaretin tamamen endüstriler-arası ticaretten kaynaklandığı görülmektedir. 2002-2005 döneminde, marjinal ticaretin ağırlıklı olarak endüstri-içi ticarete yöneldiği gözlenmektedir. İmalat sanayi genelinde ve özellikle yatırım malları grubunda, marjinal ticaret endüstri-içi ticaret ağırlıklı bir yapı kazanmıştır. 1996-2000 döneminde, endüstriler-arası ticaretin hakim olduğu sektörlerde endüstri-içi ticaret etkisini artırırken, tütün ürünleri, plastik-kauçuk ürünleri, haberleşme teçhizatı-radyo-TV, motorlu kara taşıtları ve diğer ulaşım araçları sektörlerinde marjinal ticaret büyük ölçüde endüstri-içi ticaret haline dönüşmüştür. 2002-2005 döneminde, endüstri-içi ticaretin en zayıf olduğu sektörler ise, giyim eşyası, büro-muhasebe-bilgi işlem makineleri ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler sektörleridir.

İncelenen dönemde, imalat sanayi genelinde ve alt sektörlerde IIT ve MIIT katsayıları önemli bir yükseliş göstermiştir. Bu değişimin sektörler itibariyle marjinal ticaret dengesine de önemli yansımaları olmuştur. Marjinal ticaret dengesi, ilgili dönemdeki ihracat artışından ithalat artışının çıkartılması ile elde edilmektedir. 1996-2000 döneminde, marjinal ticaret dengesi 4.0 milyar dolar açık verirken, bu açık 2002-2005 döneminde 21.4 milyar dolara yükselmiştir. İki dönem arasında, tüketim malları grubunda, özellikle giyim eşyası sektörünün katkısıyla, marjinal dış ticaret fazlasında belirgin bir iyileşme gözlenirken, ara ve yatırım malları gruplarında marjinal dış ticaret açığı önemli bir artış göstermiştir. Marjinal ticaret dengesindeki bozulma, özellikle kimyasal ürünler, ana metal sanayi, makina-teçhizat imalatı ve elektrikli makina-cihazlar gruplarında yoğunlaşmıştır. Giyim eşyası sektörü başta olmak üzere, gıda, tekstil, mobilya, plastik-kauçuk, metal olmayan diğer mineral ürünler, metal eşya ve haberleşme teçhizatı-radyo-TV sektörlerinde marjinal ticaret dengesinde iyileşme sağlanmıştır. Son yıllarda, özel kesim ulaştırma yatırımlarında ve otomobil ithalatındaki hızlı yükselmeye karşın motorlu kara taşıtları sektörü marjinal dış ticaret dengesindeki bozulmanın sınırlı kalması da, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. 1996-2000 döneminde, makina-teçhizat imalatı sektöründe ihracat performansı zayıf olmasına karşın ithalattaki

¹¹ Brühlhart, M. (July 1993).

gerileme sektörün bu dönemde marjinal dış ticaret fazlası vermesine neden olmuştur. 2002-2005 döneminde, bu sektörde olumlu ihracat performansı gözlenmiş, ancak özel kesim makina-teçhizat yatırımlarındaki hızlı artış sektörün marjinal dış ticaret dengesinde bozulmaya neden olmuştur.

Tablo.17- Marjinal endüstri-içi ticaret katsayısı ve marjinal ticaret dengesi (ISIC.Rev.3)

	M I I T*			Marjinal Dış Ticaret Dengesi*** (Milyon Dolar)	
	1996/2000	2001/2005	Yorum**	1996/2000	2001/2005
İmalat Sanayi	21.5	58.2	Orta	-3.999	-21.407
A.Genellikle Tüketim Malları	32.3	53.4	Orta	1.806	7.041
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	84.2	65.5	Güçlü	233	1.154
2.Tütün Ürünleri	46.4	86.2	Çok Güçlü	19	-13
3.Tekstil Ürünleri	0.0	75.2	Güçlü	826	1.507
4.Giyim Eşyası	22.6	16.9	Çok Zayıf	513	4.107
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	93.0	43.5	Orta	5	-410
6.Mobilya,Diğer İmalat	61.9	70.0	Güçlü	211	695
B.Genellikle Ara Malları	16.7	48.7	Orta	-3.795	-17.343
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0	44.8	Orta	-88	-341
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	21.8	41.4	Orta	-276	-897
9.Basım ve Yayım	0.0	50.3	Orta	-123	-123
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	5.3	72.6	Güçlü	-1.476	-1.587
11.Kimyasal Ürünler	16.7	22.2	Zayıf	-1.533	-9.337
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	89.2	92.3	Çok Güçlü	53	220
13.Metalik Olm.Diğ.Miner.ÜR.	0.0	63.9	Güçlü	373	770
14.Ana Metal Sanayi	3.6	56.7	Orta	-725	-6.047
C.Genellikle Yatırım Malları	17.8	69.8	Güçlü	-2.011	-11.104
15.Metal Eşya Sanayi	0.0	70.8	Güçlü	241	880
16.Makina ve Teçhizat İma.	0.0	62.4	Güçlü	2.178	-3.965
17.Buro,Muhasebe,Bilgi İşl.M.	9.7	2.0	Çok Zayıf	-777	-1.663
18.Elektrikli Makina ve Cihaz.	24.7	46.2	Orta	-326	-2.083
19.Haber.Techizati,Radyo.TV	39.7	91.2	Çok Güçlü	-1.957	-416
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	11.7	13.6	Çok Zayıf	-280	-1.496
21.Motorlu Kara Taşıtları	42.1	85.6	Çok Güçlü	-2.112	-2.548
22.Diğer Ulaşım Araçları	0.0	85.8	Çok Güçlü	1.022	186

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

(*) Marjinal Endüstri-içi Ticaret Katsayısı (Intra-industry trade).

(**) 2001-2005 dönemindeki Endüstri-içi ticaret seviyesi baz alınmıştır. Marjinal Endüstri-içi Ticaret Katsayısı 80 ve üzeri ise çok güçlü, 60-79 arası güçlü, 40-59 arası orta, 20-39 arası zayıf ve 20' in altı çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.

(***) Marjinal İhracat-Marjinal İthalat ($\Delta X - \Delta M$) farkını göstermektedir.

3.1.3. Endüstri-içi ticaretin gelişmesini etkileyen faktörler

Bölümün başında da belirtildiği gibi, ölçek ekonomileri ve sektörlerde üretim farklılaşmasının yaygınlaşması yanısıra, sektörlerde yabancı sermayeli kuruluşların hakimiyetinin artması da endüstri-içi ticareti artırıcı bir unsurdur. Ayrıca, ithal girdilerin görece olarak ucuzlaşmasına katkıda bulunan döviz kurunun değerlendirilmesi de firmaları ithal girdi kullanımına yönlendirerek, sektörde endüstri-içi ticareti etkileyen bir unsur olmaktadır.

3.1.3.1. Sektörel yabancı sermaye payları

İstanbul Sanayi Odası tarafından yayınlanan 500 Büyük Sanayi Firmasına ilişkin verilerden yararlanarak hesaplanan¹² sektörler itibarıyla yabancı sermaye payları aşağıdaki tabloda verilmektedir. Tablodaki paylar, yabancı sermayenin özel sektör firmaları üretimi içindeki ağırlığını göstermektedir. Sanayi sektörü genelinde, yabancı sermayeli firmaların üretim içindeki payı 1995

¹² Ayrıntılı bilgi için Türkan, E. (Ocak 2005)' e bakılabilir.

yılında yüzde 19.5 iken, bu pay 2004 yılında yüzde 26.3'e yükselmiştir. Endüstri-içi ticaretin güçlü olduğu alt sektörlerde yabancı sermaye payının daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle, otomotiv sanayiinde endüstri-içi ticaret ile yabancı sermaye hakimiyeti arasında çok belirgin bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Benzer eğilim, gıda-içki-tütün, kimya-petrol ürünleri-lastik-plastik alt sektöründe de geçerlidir.

Tablo.18- Sektörel yabancı sermaye payları *

Sektörler (Yüzde)	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Madencilik ve Taşocaklığı	17,7	35,6	4,8	16,5	13,3	22,6
Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	9,9	29,8	21,9	23,4	26,9	26,3	23,1
Dokuma, Giyim Eşyası, Deri ve Ayakkabı S.	2,2	1,6	7,0	8,8	8,4	5,4	4,3
Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	0,0	0,4	3,0	13,2	10,4	8,0	7,1
Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	4,3	2,2	12,4	19,1	18,2	16,8	15,9
Kimya, Petrol Ürünleri, Lastik ve Plastik S.	23,8	35,8	31,2	31,8	31,0	35,2	36,4
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	9,1	5,0	6,9	10,0	11,7	11,9	11,4
Metal Ana Sanayi	6,5	2,9	4,5	4,2	4,9	4,7	4,7
Metal Eşya, Makina ve Teç., Mesleki Alet. S.	14,5	23,9	31,5	38,0	33,5	28,8	26,3
Otomotiv Sanayi	31,7	38,6	42,9	45,9	50,9	51,9	54,5
Elektrik Sektörü	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	3,6	18,7
Sanayi Sektörü Ortalaması	13,7	19,5	21,7	22,7	23,7	25,2	26,3

Kaynak: Türkan, E. (Ocak 2005).

(*)Yabancı sermaye payları üretim verisi ile ağırlıklandırılmıştır.Hakim ortağın kamu olduğu firmalar ile birlikler hariç tutulmuştur.

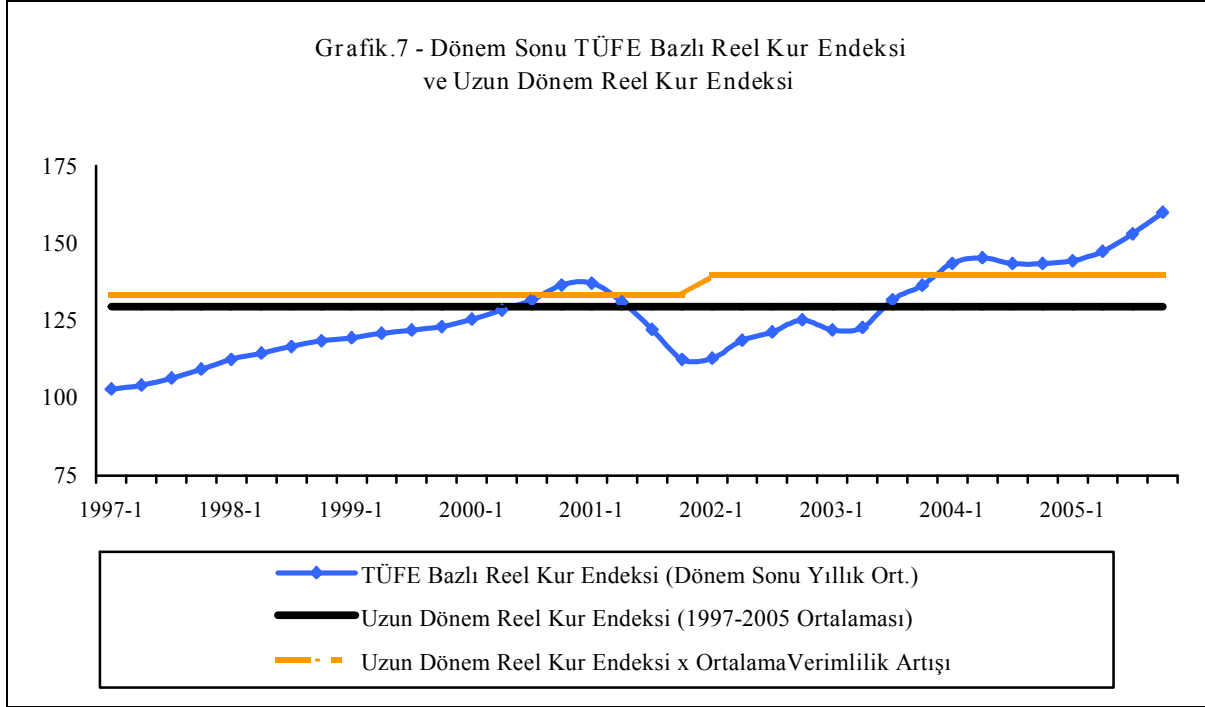
3.1.3.2. Reel efektif döviz kuru ve birim işgücü maliyetlerindeki gelişmeler

Son yıllarda ithalattaki artış ve endüstri-içi ticaret oranlarının yükselmesini etkileyen bir unsurunda reel kurdaki değerlenme olduğu düşünülmektedir. Reel kurda yükselme gözlenmesine karşın ihracat performansında çok belirgin bir zayıflama olmamıştır. Bu gelişme, firmaların iç ve dış piyasalarda rekabet güçlerini korumak için işgücü verimliliğini artırmaları yanısıra, görece avantajı nedeniyle yerli girdi ve aksam-parça yerine ithal girdi ve aksam-parça kullanımını artırmalarından kaynaklanmaktadır. Rekabet gücünü korumak amacıyla ithal girdi kullanımına yönelmesi, sektörde endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum, özellikle otomotiv ve dayanıklı tüketim malları sanayiinde belirgin olarak gözlenmektedir.

1997-2005 döneminde, reel efektif döviz kurundaki değerlenme T.C.Merkez Bankası tarafından hesaplanan 1995=100 TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksi incelendiğinde açıkça gözlenmektedir. 1996 yılı sonunda 102.7 olan yıllık ortalama reel kur endeks değeri, 2005 yılı sonunda 160'a yükselerek yüzde 55.8 oranında artış göstermiştir. Ancak, uluslararası alanda ve Türk ekonomisindeki gelişmeler dikkate alındığında, Türk lirasının bu dönemde bu ölçüde değerlendiğini ileri sürmek gerçekçi görünmemektedir. Bu nedenle, dönemler itibariyle yıllık ortalama reel efektif döviz kuru endeksi ile bu endeksin 1997-2005 dönemi ortalama değerinin (uzun dönem döviz kuru seviyesi) karşılaştırılmasının daha gerçekçi olacağı düşünülmektedir. Karşılaştırmanın yapıldığı aşağıdaki grafik incelendiğinde, yıllık ortalama reel kur endeksinin 2000 yılı ikinci yarısında dönem ortalama endeks değerinin üzerinde seyrettiği ve Türk lirasının değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu eğilim tekrar 2003 yılı ikinci yarısında başlamış ve 2005 yılında gittikçe güçlenmiştir. 2005 yılı ortalama endeks değeri, 1997-2005 dönemi ortalama endeks değeri ile karşılaştırıldığında, Türk lirasının yüzde 23.6 oranında değerlendirildiği görülmektedir.

İmalat sanayiinde 1997-2005 döneminde işgücü verimliliğinde önemli artışlar gerçekleşmiştir. Bu dönemde işgücü verimliliğindeki artışlar dikkate alınarak dönem ortalama endeks değerinin (uzun dönem döviz kuru seviyesinin) yükseltilmesinin daha gerçekçi olacağı düşünülmektedir. İşgücü verimliliğinde yıllık ortalama artış 1997-2001 döneminde yüzde 3.1, 2002-2005 döneminde ise yüzde 7.8 olarak gerçekleşmiştir. Alt dönemler itibariyle, işgücü verimliliğindeki bu artışlarla düzeltilmiş ortalama reel kur endeksi ile karşılaştırma yapıldığında,

Türk lirasındaki değerlenmenin 2004 yılında başladığı ve 2005 yılında gittikçe güçlendiği görülmektedir. Bu karşılaştırma kullanıldığında, 2005 yılı sonu itibariyle Türk lirasındaki değerlenmenin yüzde 14.6 oranında olduğu gözlenmektedir. Uluslararası alanda Türkiye'nin rakibi olan ülkelerde de işgücü verimliliğinde artışlar olduğu gözönüne alınırsa, döviz kurundaki gerçek değerlenmenin bu oranın bir miktar üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

İmalat sanayi üretim ve dış ticaretinde ağırlıklı paya sahip olan özel kesim imalat sanayiinde birim işgücü maliyetleri, ihracat kar marjı ve nispi ithalat fiyatlarının incelenmesi, reel efektif döviz kuruna ilave olarak önemli bilgiler içermektedir¹³. Birim işgücü maliyeti aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanmaktadır;

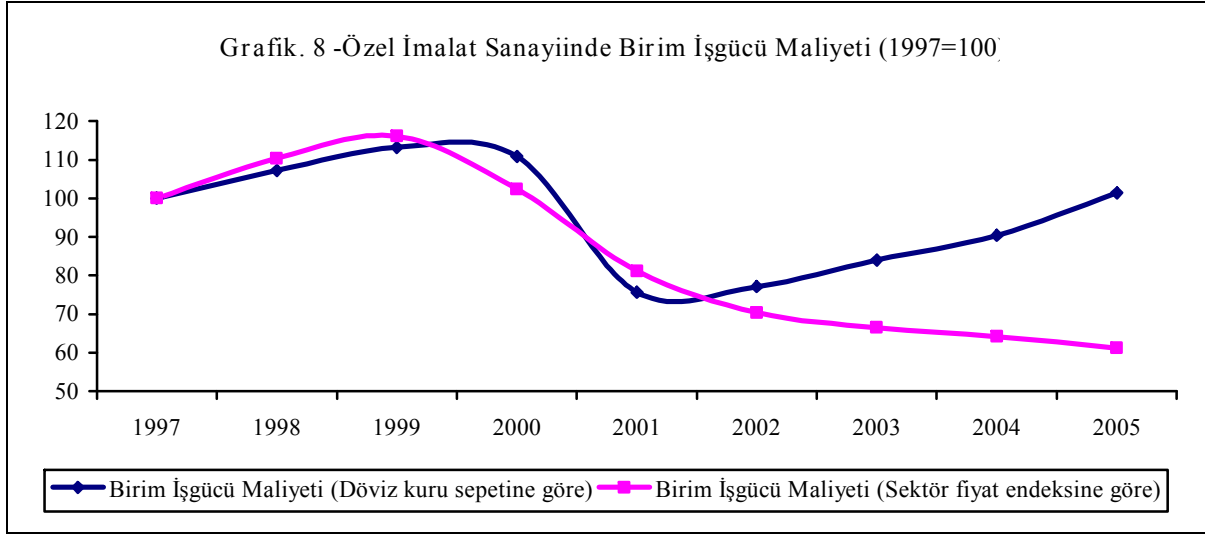
$$\text{Birim İşgücü Maliyeti} = \left[\frac{\text{Çalışılan Saat Başına Nominal Ücret} / (\text{Üretim} / \text{Üretimde Çalışılan Saat})}{\text{Fiyat Endeksi}} \right]$$

Yukarıdaki formülde özel imalat sanayi üç aylık verileri kullanılarak, saat başına birim işgücü maliyetleri hesaplanmaktadır. Fiyat endeksi olarak iki farklı fiyat endeksi kullanılacaktır. İlk fiyat endeksi (1 \$+0.77 Euro)'dan oluşan döviz kuru sepeti, ikincisi ise sektör fiyatı olan TEFE-İmalat Sanayi Genel Fiyat Endeksidir. Döviz kuru sepeti bazlı birim işgücü maliyeti kamuoyunda yaygın şekilde kullanılırken, sektör fiyatı bazlı birim işgücü maliyeti (real product wage) endeksi sık kullanılmamaktadır. İki endeksin eğilimi arasındaki fark döviz kurundaki gelişmelerin birim işgücü maliyeti üzerine etkisini göstermektedir.

1997-2005 döneminde, özel imalat sanayiinde döviz kuru sepeti bazlı birim işgücü maliyeti endeksindeki gelişmeler incelendiğinde, 2001 yılında krizin etkisiyle birim işgücü maliyeti endeksinin önemli ölçüde gerileyerek 75.6 seviyesine düştüğü, ancak 2003 yılından itibaren tekrar artış trendine girerek 2005 yılında endeksin 101.4 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde, sektör fiyatı bazlı (TEFE-İmalat Sanayi) birim işgücü maliyetinin 2002 yılında girdiği düşüş eğilimini koruduğu görülmektedir. Özel imalat sanayiinde reel ücretlerin gerilemesi ve işgücü verimliliğindeki artışların sürmesi, sektör fiyatı bazlı birim işgücü maliyetlerindeki (real product

¹³ Ayrıntılı bilgi için Yükseler, Z. (Nisan 2005)'e bakılabilir.

wage) düşüşün sürekliliğini sağlamıştır. 2003 yılı ve sonrasında döviz kuru sepeti ve sektör fiyatı bazlı birim işgücü maliyeti arasındaki farklılık, Türk lirasının döviz kuru sepetine karşı değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Grafikten de görüleceği gibi, döviz kuru sepeti bazlı birim işgücü maliyetinin 2005 yılında geldiği seviye, halen 1998-2000 dönemi ortalamasının altında bulunmaktadır. 2000 yılı ve sonrasındaki reel ücret gerilemesi ve işgücü verimliliğindeki artış, döviz kurundaki değerlendirilmenin olumsuz etkisini sınırlandırarak, ihracat performansının sürmesine katkıda bulunmuştur.

Birim işgücü maliyeti yanısıra, ihracat kar marjı endeksi ve nispi ithalat fiyatları endeksi de imalat sanayiinde dış ticaret eğilimlerinin açıklanmasında yardımcı olan göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ihracat kar marjı aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır;

$$\text{İhracat Kar Marjı} = \left[\frac{\text{TL Cinsi İhracat Fiyatı}}{(\text{Çalışılan Saat Başına Nominal Ücret} / \text{İşgücü Verimliliği}) * w_i + \text{TL Cinsi İthalat Fiyatı} * w_m + \text{TEFE-İmalat Fiyatları} * w_y} \right]$$

$$w_i = \text{Ücret} / \text{Üretim Oranı}$$

$$w_m = \text{İthal Girdi} / \text{Üretim Oranı}$$

$$w_y = \text{Yerli Girdi} / \text{Üretim Oranı}$$

Toplamları 1'e eşit olan yukarıdaki oranlar 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosundan hesaplanmış ve maliyet bileşenlerinin ücret dışı katma değer ödemeleri hariç üretim değerine oranını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, formülün paydası, imalat sanayiinde ücret dışı katma değer ödemeleri hariç üretim maliyetini yansıtmaktadır. Ayrıca, nominal ücret artışları işgücü verimliliğindeki değişime göre de düzeltilmiştir.

1997-2005 döneminde ihracat kar marjı endeksinin değeri aşağıdaki tablodan incelendiğinde, 1997=100 olan endeks değeri 2000 yılında 87.2'ye kadar gerilemiş, 2001 yılında kurdaki sıçramanın TL.cinsi ihracat fiyat endeksini artırmasının etkisiyle tekrar 99.8 seviyesine yükselmiştir. 2002 yılından itibaren azalmaya başlayan ihracat kar marjı endeksi 2005 yılında 71.3'e gerilemiştir. İhracat kar marjı endeksi, üretim maliyeti unsurlarının 1998 yılındaki ağırlıkları sabit tutularak hesaplanmıştır. Bu dönemde, yerli girdi-ithal girdi fiyatları arasındaki nispi ilişki incelendiğinde, kurdaki değerlendirilme nedeniyle ithal girdilerin nispi olarak ucuzladığı görülmektedir. Bu durum, imalat sanayiinde firmaların ihracatta kar marjlarını korumak amacıyla, gittikçe artan oranda nispi olarak ucuz olan ithal girdi kullanımına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, imalat sanayi genelinde son yıllarda ihracat/arz oranındaki artışın duraksaması, ara malları ithalatının artması ve endüstri-içi ticaret oranının yükselmesi bu eğilimin işaretleridir.

Nispi ithalat fiyatları endeksi incelendiğinde, ithalatın yerli üretime karşı daha avantajlı hale geldiği açık olarak görülmektedir. İmalat sanayiinde Nispi İthalat Fiyat Endeksi, TL.cinsi ithalat fiyat endeksinin TEFE-İmalat sanayi fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmıştır. 1997 yılında 100 olan endeks değeri, 2000 yılında 91'e gerilemiş, 2001 yılında kriz nedeniyle 107.5'e kadar yükselmiştir. Nispi ithalat fiyat endeksi 2002 yılından itibaren azalmaya başlamış ve 2005 yılında 63.6'ya gerilemiştir. Bu da, ithal girdilerin yerli girdilere göre önemli ölçüde ucuzladığına işaret etmekte ve sektörlerde ihracat için niçin gittikçe artan oranda ithalat yapıldığının nedenini göstermektedir.

Tablo.19- Özel imalat sanayiinde birim işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim (1997=100)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Birim İşgücü Maliyeti (1)	107.2	113.2	110.9	75.6	77.1	84.0	90.4	101.4
Birim İşgücü Maliyeti (2)	110.4	116.1	102.4	81.2	70.4	66.5	64.2	61.2
Üretim	100.0	95.9	105.3	93.2	104.8	116.3	131.2	138.2
Üretimde Çalışılan Saat	100.6	89.4	89.2	79.6	82.8	85.3	89.0	88.7
İşgücü Verimliliği	99.4	107.3	118.0	117.1	126.6	136.3	147.4	155.8
Saat Başına Nominal Ücret	182.9	326.3	494.4	647.8	900.9	1134.9	1314.7	1471.4
Saat Başına Reel Ücret	99.1	107.1	104.8	89.0	85.3	85.8	89.9	91.4
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6
TEFE-İmalat San.Fiyat End.(3)	166.7	262.0	409.0	681.7	1011.1	1251.9	1389.8	1542.7
İhracat Fiyat End.(TL Cinsi)(4)	163.6	245.4	350.8	675.8	815.8	901.1	985.6	962.9
İthalat Fiyat End.(TL Cinsi)(4)	172.1	255.5	372.4	732.5	894.1	947.1	1007.5	980.9
İhracat Kar Marjı	96.3	92.4	87.2	99.8	85.9	79.3	79.0	71.3
Nispi İthalat Fiyatları	103.2	97.5	91.0	107.5	88.4	75.7	72.5	63.6

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(1) Döviz Kuru Sepeti Bazlı.

(2) Sektör Fiyatı Bazlı (TEFE-İmalat Genel).

(3) 1994=100 bazlı endeksin imalat sanayi genel endeksidir.

(4) TL cinsinden imalat sanayi ihracat ve ithalat fiyat endeksidir.

3.1.4. Endüstri-içi ticaretin imalat sanayi üzerine etkileri

1996-2005 döneminde, Gümrük Birliği Anlaşması, otomotiv başta olmak üzere bazı sektörlerde yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve Asya-pasifik faktörü gibi uluslararası üretim yapısında değişime yol açan etkenler, imalat sanayiinde endüstri-içi ticaretin ve dış ticaret hacminin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. İmalat sanayi ihracatı ve dış ticaret hacminde gözlenen bu hızlı yükselişin, sektörün katma değer ve istihdam yaratma kapasitesine ne ölçüde yansıdığına incelenmesi önem taşımaktadır. Daha öncede bahsedildiği gibi, endüstri-içi ticaret ihracatta hızlı bir artışa yol açmasına karşın, katma değer ve istihdam yaratma açısından aynı performansı gösterememektedir. Endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması sonucunda, imalat sanayiinde nihai malın üretimi sonucunda yaratılan katma değer ve istihdam ülkeler arasında bölüşülmekte ve katma değer ve istihdam büyük ölçüde ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

İmalat sanayine ilişkin göstergeler incelendiğinde, dış ticaret açısından imalat sanayinin ekonomide hakim olan yapısının gittikçe derinleştiği gözlenmektedir. Nitekim, 1996-2000 döneminde imalat sanayi ihracatının toplam ihracat içinde ortalama yüzde 89.7 olan payı, 2002-2005 döneminde yüzde 93.8'e yükselmiştir. Aynı dönemde, imalat sanayi ihracatının ithalata oranı ise, sırasıyla, yüzde 61.4'ten yüzde 77.1'e çıkmıştır. Ekonominin genelinde dış ticaret açısından imalat sanayinin önemi artarken, imalat sanayi dış ticaretinin de sektör içindeki ağırlığı artmıştır. İmalat sanayi ihracatının imalat sanayi katma değerine oranı, 1996-2000 döneminde yüzde 61.2 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 92.8'e yükselmiştir. Benzer şekilde, imalat sanayi dış ticaret hacminin imalat sanayi katma değeri içindeki payı da hızlı bir artış göstermiştir.

1996-2005 döneminde, dış ticaret açısından imalat sanayiinin ağırlığında gözlenen bu artışın, katma değer ve istihdama yansması daha sınırlı kalmıştır. Nitekim, imalat sanayi katma değerinin

GSYİH içindeki payı ve imalat sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki payı incelendiğinde bu eğilim belirgin şekilde gözlenmektedir. 1996-2000 döneminde, imalat sanayi katma değerinin GSYİH'ya oranı yüzde 24.13 iken, bu pay 2002-2005 döneminde sınırlı bir artış göstererek yüzde 24.71'e yükselmiştir. Ayrıca, bu pay 2005 yılında azalış eğilimine de girmiştir. İmalat sanayi istihdamının tarım-dışı istihdam içindeki payı ise, 1996-2000 döneminde yüzde 27.09 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 26.44'e gerilemiş ve imalat sanayi yeni istihdam yaratma açısından zayıf bir performans sergilemiştir.

Tablo.20- İmalat sanayiine ilişkin göstergeler (Yüzde)

	İmalat Sanayi Katma Değeri / GSYİH		İhracat / İmalat San. Katma Değeri*	Dış Tic. Hacmi / İmalat Sanayi Katma Değeri*	İhracat/ İthalat*	İmalat Sanayi İhracatı / Toplam İhracat*	İmalat Sanayi İstihdamının Payı	
	(1)	(2)					(3)	(4)
1996	23.85	29.45	53.36	144.88	58.30	88.38	15.27	27.12
1997	24.72	30.19	56.77	153.69	58.57	88.77	16.24	27.85
1998	24.26	29.80	61.79	161.98	61.66	89.21	15.90	27.18
1999	24.01	29.47	67.42	162.91	70.60	90.11	16.12	26.95
2000	23.81	29.37	66.63	182.04	57.73	91.87	16.86	26.34
2001	23.64	28.84	95.97	204.80	88.19	92.00	16.64	26.65
2002	24.18	29.71	90.93	202.59	81.44	93.46	17.47	26.85
2003	24.82	30.40	92.28	208.08	79.69	93.92	17.32	26.20
2004	25.08	30.79	96.74	227.36	74.06	94.32	17.44	26.41
2005	24.78	30.46	91.04	215.56	73.12	93.66	18.57	26.32
1996/2005	24.31	29.85	77.29	186.39	70.34	91.57	16.78	26.79
1996/2000	24.13	29.66	61.19	161.10	61.37	89.67	16.08	27.09
2002/2005	24.71	30.34	92.75	213.40	77.08	93.84	17.70	26.44

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Açıklamalar:

- (1)1987 fiyatlarıyla imalat sanayi katma değerinin GSYİH'ya oranı (yüzde).
(2) 1987 fiyatlarıyla imalat sanayi katma değerinin tarım ve ithalat vergileri hariç GSYİH'ya oranı (yüzde).
(3) İmalat sanayi istihdamının toplam istihdama oranı (yüzde).1996 ile 1999 yılları arasında Hane Halkı İşgücü Anketinin Nisan ve Ekim ayı ortalamaları kullanılmıştır.
(4) İmalat sanayi istihdamının tarım-dışı istihdama oranı (yüzde).
(*) Bu oranlar cari fiyatlarla hesaplanmıştır.

1996-2005 döneminde, imalat sanayi üretim ve dış ticaretindeki hızlı artış ekonominin genelinde katma değer ve istihdam açısından sınırlı etkide bulunurken, sektörün kendi içinde önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. İmalat sanayi alt sektörleri itibariyle, üretimde çalışan sayısı, imalat sanayi istihdamının alt sektörlerle dağılımı, reel ücret ve işgücü verimliliğindeki gelişmeler TÜİK tarafından yayımlanan 1997=100 bazlı endeksler¹⁴ kullanılarak incelenecektir.

1997=100 bazlı imalat sanayiinde çalışanlar endeksi, kriz nedeniyle 2001 yılında 81.7'ye kadar gerilemiş, üretimdeki canlanma ile birlikte 2005 yılında 84.8'e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, imalat sanayiinde üretimde çalışan sayısı 1998-2005 döneminde yılda ortalama yüzde 2.0 oranında gerilemiştir. Ancak, 2002-2005 dönemi incelendiğinde, imalat sanayiinde çalışan sayısında yılda ortalama yüzde 0.9 oranında artış gözlenmektedir. 1998-2005 döneminde, genellikle tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 3.1, ara malları grubunda çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1.5 oranında azalırken, yatırım malları grubunda çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1.6 oranında artmıştır. Kriz nedeniyle 1998-2001 döneminde tüm gruplarda çalışan sayısı azalırken, 2002-2005 döneminde, çalışan sayısındaki yıllık ortalama artış yatırım malları grubunda yüzde 6.6 ve ara malları grubunda yüzde 1.0 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları grubunda istihdam kaybı bu dönemde de devam etmiş, çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1.1 oranında gerilemiştir.

¹⁴ 1997=100 bazlı endeksler, 1997-2004 döneminde yaklaşık 3000 işyerini, 2005 yılında ise yaklaşık 3500 işyerini kapsamaktadır.

1997-2005 döneminde, imalat sanayiinde incelenen 22 alt sektörden sadece 7 alt sektörde çalışan sayısında artış olmuş, diğer sektörlerde çalışan sayıları gerilemiştir. Tüketim malları grubunda mobilya-diğer imalat alt sektöründe istihdam artmış, istihdamın ağırlıklı olduğu tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde ise çalışan sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Yatırım malları grubunda, motorlu kara taşıtları ve haberleşme teçhizatı-radyo-TV imalatı sektörlerinde belirgin istihdam artışı gözlenmiştir. Yatırım malları grubunda istihdam artışı 2001 krizi sonrasında gerçekleşmiş ve elektrikli makina-cihazlar dışındaki tüm alt sektörlerde çalışan sayıları önemli ölçüde yükselmiştir.

İmalat sanayiinde alt sektörler itibariyle istihdam artışlarının farklılaşması sektörün istihdam yapısında da önemli bir değişime yol açmıştır. 1997 yılında imalat sanayiinde çalışanların yüzde 52.2'si tüketim malları grubunda, yüzde 27.7'si ara malları grubunda ve yüzde 20.1'i de yatırım malları grubunda çalışmakta iken, sözkonusu paylar 2005 yılında sırasıyla yüzde 46.7, yüzde 29.1 ve yüzde 24.3 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları grubunun payı bu dönemde 5.5 puan azalırken, ara malları grubunun payında 1.3 puan, yatırım malları grubunun payında ise 4.1 puan artış olmuştur.

Tüketim malları grubunun imalat sanayi istihdam payındaki azalışın yüzde 88.5'i tekstil ürünleri ve giyim eşyası sektörlerinden kaynaklanmaktadır. Bu sektörlerdeki istihdam kaybının özellikle son iki yılda yoğunlaştığı gözlenmektedir. İhracata yönelik tekstil ve giyim sektörlerinde Çin'e uygulanan kotaların kaldırılması, Asya ve Pasifik rekabetinin yaygınlaşması ve Türk lirasının değerlenmesi, son yıllarda bu sektörlerin üretim ve istihdam performanslarını önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir.

Ara malları grubunda, kağıt ve kağıt ürünleri sektörü, özelleştirme ve son yıllarda ithalat/arz oranındaki hızlı yükselişin etkisiyle, istihdam içindeki payı en yüksek azalışı (0.7 puan) gösteren sektör olmuştur. Bu grupta en olumlu performansı, yüksek marjinal endüstri-içi ticaret katsayına sahip olan ve marjinal ticaret fazlası son yıllarda artan, plastik ve kauçuk ürünleri sektörü göstermiştir. Bu sektörün imalat sanayi istihdamı içindeki payı, 1997-2005 döneminde yaklaşık 1 puan artmıştır.

Yatırım malları grubunda ise, metal eşya, elektrikli makina-cihazlar ve diğer ulaşım araçları hariç diğer sektörlerin istihdam içindeki payları artış göstermiştir. Bu grupta, istihdam açısından en olumlu performansı motorlu kara taşıtları sektörü ve makina-teçhizat imalatı sektörleri göstermiştir. 1997-2005 döneminde, bu iki sektörün imalat sanayi istihdamı içindeki payında, sırasıyla, 3.0 puan ve 1.1 puan artış olmuştur.

1998-2005 döneminde, işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış, imalat sanayi genelinde yüzde 5.5, tüketim malları grubunda yüzde 3.9, ara malları grubunda yüzde 5.1 ve yatırım malları grubunda yüzde 4.3 olmuştur. Kriz sonrasında, global eğilimlerin gittikçe güçlenmesi, rekabet gücünün korunması ve dezenflasyon sürecine uyum çabalarının artması imalat sanayi istihdamında önemli bir dönüşüme yol açmış ve 2002-2005 döneminde işgücü verimliliğini ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde, işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış, imalat sanayi genelinde yüzde 7.8'e, ara malları grubunda yüzde 7.4'e ve yatırım malları grubunda yüzde 12.9'a yükselmiştir. Tüketim malları grubunda ise işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış yüzde 2.5'e gerilemiştir. 2002-2005 döneminde işgücü verimliliğindeki en yüksek yıllık ortalama artışlar, motorlu kara taşıtları (yüzde 21.5), kağıt-kağıt ürünleri (yüzde 16.5), makina-teçhizat (yüzde 13.2), kimyasal ürünler (yüzde 11.8) ve haberleşme teçhizatı-radyo-TV (yüzde 11.5) sektörlerinde gerçekleşmiştir.

1997-2005 döneminde, imalat sanayiinde işgücü verimliliğindeki artışa karşın reel ücretler gerileme göstermiştir. Bu dönemde, çalışılan saat başına reel ücretler, imalat sanayi genelinde yılda ortalama yüzde 1.0, tüketim malları grubunda yüzde 0.2 ve yatırım malları grubunda yüzde 1.4 oranında gerilemiş, ara malları grubunda ise yüzde 0.8 oranında artmıştır. İşgücü verimliliğindeki artışın ivme kazandığı 2002-2005 döneminde de reel ücret azalışı, genelde devam etmiştir. Bu

dönemde, tüketim malları grubunda yıllık ortalama reel ücret artışı yüzde 1.3 olurken, reel ücretler ara malları grubunda yılda ortalama yüzde 0.8, yatırım malları grubunda ise yılda ortalama yüzde 1.9 oranında düşüş göstermiştir.

Tablo.21- İmalat sanayiinde üretimde çalışanlar, reel ücret ve işgücü verimliliği

	Çalışanlar Endeksi (1997=100)		Çalışanların Sektörel Dağılımı *			Reel Ücret (Yıl.Ort.% Değ.)**	Verimlilik (Yıl.Ort.% Değişim)***
	2001	2005	1997	2001	2005		
İmalat Sanayi	81.7	84.8	100.00	100.00	100.00	-1.00	5.46
A.Genellikle Tüketim Malları	81.4	77.8	52.15	51.30	46.68	-0.23	3.89
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	87.4	85.4	13.52	14.46	13.53	0.90	4.23
2.Tütün Ürünleri	86.2	66.7	2.16	2.28	1.69	4.49	5.65
3.Tekstil Ürünleri	75.6	70.1	21.63	20.02	17.77	-1.17	3.26
4.Giyim Eşyası	81.2	77.6	10.79	10.72	9.81	-1.32	3.26
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	57.1	45.4	1.97	1.38	1.05	-3.96	6.33
6.Mobilya,Diğer İmalat	96.1	116.5	2.07	2.44	2.83	-1.14	4.66
B.Genellikle Ara Malları	85.0	88.6	27.72	27.97	29.06	0.81	5.06
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	73.0	104.3	0.74	0.66	0.90	-1.49	5.07
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	77.0	59.3	2.38	2.24	1.65	-1.61	9.10
9.Basım ve Yayım	73.7	73.0	1.21	1.09	1.03	0.09	7.47
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	88.7	84.4	1.07	1.17	1.06	4.76	1.96
11.Kimyasal Ürünler	91.2	90.3	6.15	6.87	6.51	-1.21	6.54
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	88.7	110.9	3.18	3.46	4.14	-2.11	7.14
13.Metalik Olm.Diğ.Min.ÜR.	75.7	90.2	6.96	6.45	7.35	-2.71	5.17
14.Ana Metal Sanayi	81.9	90.7	6.03	6.04	6.41	-0.35	5.41
C.Genellikle Yatırım Malları	88.4	113.9	20.13	20.81	24.26	-1.44	4.30
15.Metal Eşya Sanayi	69.6	77.9	4.17	3.56	3.81	-1.05	4.48
16.Makina ve Techizat İma.	85.7	102.7	5.37	5.63	6.46	-0.98	4.36
17.Buro,Muhase.,Bilgi İşl.M.	680.9	2006.3	0.01	0.10	0.28	3.32	-25.19
18.Elektrikli Makina ve Cih.	81.7	74.8	3.65	3.65	3.20	-0.63	3.28
19.Haber.Techizat,Radyo.TV	95.9	159.6	0.89	1.05	1.67	-6.66	11.55
20.Tıbbi,Has. Optik Al.Saat	66.4	85.0	0.51	0.42	0.51	0.00	1.47
21.Motorlu Kara Taşıtları	100.8	145.7	4.20	5.18	7.17	-2.01	4.05
22.Diğer Ulaşım araçları	76.3	74.8	1.32	1.23	1.15	0.77	-4.98

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) TÜİK tarafından yayınlanan "İmalat Sanayi Ücret ve Kazanç Anketi"nde yer alan 2003 yılında çalışanların sektörel dağılımından ve imalat sanayi çalışanlar endeksinden yararlanarak hesap edilmiştir.

(**) Üretimde çalışılan saat başına reel ücret.

(***) İşgücü verimliliği (kısmi verimlilik), üretimde çalışan kişi başına üretim miktarından hesaplanmıştır.

2002-2005 döneminde yıllık ortalama reel ücret gerilemesinin en yüksek olduğu sektörler, sırasıyla, haberleşme teçhizatı-radyo-TV (yüzde -6.2), metalik olmayan diğer mineral ürünler (yüzde -4.1), motorlu kara taşıtları (yüzde -3.6), kağıt-kağıt ürünleri (yüzde -3.1) ve deri-bavul-ayakkabı (yüzde -2.8) sektörleridir. Asya-pasifik rekabetinden en olumsuz etkilenen ve istihdam ve üretim gerilemesinin yaşandığı tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde ise, bu dönemde reel ücretlerdeki yıllık ortalama artış, sırasıyla, yüzde 1.4 ve yüzde 3.4 oranlarında gerçekleşmiştir. Ücret seviyesinin genelde düşük olduğu bu sektörlerde, son yıllarda asgari ücret artışlarının yüksek belirlenmesi paradoksal bir durum yaratmıştır¹⁵.

İmalat sanayi genelinde, özellikle 2002-2005 döneminde belirginleşen üretim ve ihracat artışlarının sektörün istihdamına sınırlı ölçüde yansdığı, işgücü verimliliğindeki artışların ise reel ücretlere yansıtılmadığı görülmektedir. İmalat sanayi içinde, tüketim malları grubundan yatırım

¹⁵ TÜİK "İmalat Sanayi Ücret ve Kazanç Anketi" sonuçlarına göre 2005 yılı IV.döneminde ortalama aylık brüt ücret imalat sanayi genelinde 1.216 YTL (901 dolar), tüketim malları grubunda 998 YTL (739 dolar), ara malları grubunda 1.604 YTL (1.188 dolar) ve yatırım malları grubunda 1.411 YTL (1.045 dolar)'dir. Tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde ise ortalama aylık brüt ücret, sırasıyla 784 YTL (581 dolar) ve 691 YTL (512 dolar)'dir. 2005 yılında ortalama brüt asgari ücret 448.7 YTL (364 dolar), asgari ücretlinin işverene maliyeti ise 593.8 YTL (443 dolar)'dir.

malları grubuna istihdam kayması gerçekleşmiş, ancak yatırım malları grubunun istihdam kapasitesinin sınırlı olması imalat sanayi genelinde istihdam artışını sınırlandırmıştır.

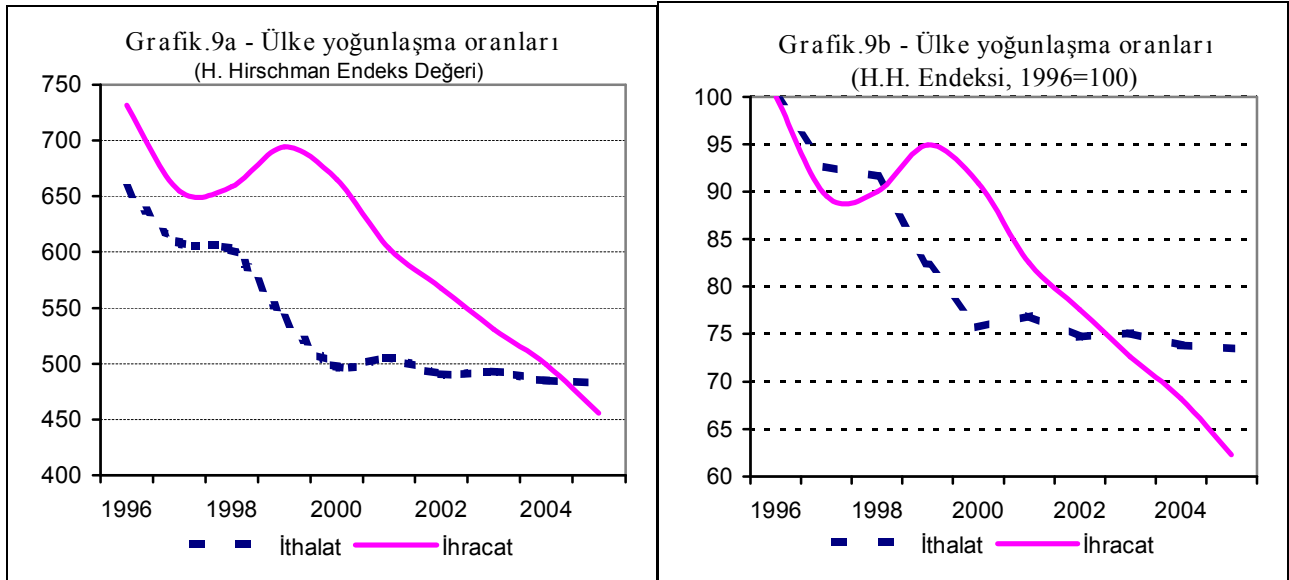
İşgücü verimliliği, özellikle yatırım malları grubunda reel ücretlere yansıtılmamış, hatta bu grupta reel ücretler gerilemiştir. 2002-2005 döneminde, yatırım malları grubunda işgücü verimliliği yılda ortalama yüzde 12.9 oranında artarken, reel ücretler yılda ortalama yüzde 1.9 oranında gerilemiştir. Bu eğilim, yatırım malları grubunda yaratılan yeni istihdamın niteliği ve kalitesinin önemli ölçüde bir değişime uğradığını göstermektedir. 2002-2005 döneminde, yatırım malları grubunda endüstri-içi ticaret oranlarının yükselmesinin bu eğilimde belirgin bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, global rekabet ve endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması yanısıra, son yıllarda Türk lirasının güçlenmesi de firmaları verimlilik artışına zorlamıştır. Bu durum, firmaların karlılıklarını korumalarına ve dezenflasyon sürecinin devamına imkan sağlamış, ancak imalat sanayinin katma değer ve istihdam yaratma kapasitesini de önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

3.2. Dış ticarete ülke yoğunlaşma oranları:“asyalılaştırma”

Dış ticaret performansının belirleyiciliği ve sürekliliği, ihracat ve ithalat yapılan ülkelerin çeşitliliğine de bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle, dış ticarete ülke yoğunlaşma oranlarının da bilinmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan endüstri-içi ticaretin coğrafik yansımalarının da bilinmesinin makro ekonomik politikalar üzerindeki etkilerinin görülebilmesi açısından önemli görülmektedir.

3.2.1. Ülke yoğunlaşma oranları

Ülke yoğunlaşma oranlarının hesaplanmasında H.Hirschman Endeksinden (H.H. Endeksi) yararlanılmıştır. H.H. Endeksi mal ve hizmet piyasalarında yoğunlaşma oranının ölçülmesinde yaygın olarak kullanılmakta olup, ithalat ya da ihracat yapılan ülkelerin pazar paylarının karelerinin toplanması suretiyle hesaplanmaktadır. H.H. Endeks değerinin artması, ülke sayısının giderek azalması ya da ülke sayısı çok olsa bile, ticaretin bazı ülkelere toplulaştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir deyişle H.H. Endeksinin küçük olması, ticaret yapılan ülke çeşitliliği açısından zenginliğe işaret etmektedir.

İthalat ve ihracatta ülke çeşitliliği 1996-1998 döneminde paralel hareket ederken, 1999-2001 döneminde gerek global ve gerekse yerel dinamiklerdeki değişimlerin (Asya ve Rusya krizleri, depremler, 2001 krizi, çapraz kur gelişmeleri vb.) etkisiyle ithalattaki ülke çeşitlenmesi, ihracata

nazaran daha olumlu olmuştur. 2002-2005 döneminde ise ülke çeşitlenmesi açısından ihracatın daha ağırlıklı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Endeks değerlerine bakıldığında, 2005 yılında ilk defa ihracattaki ülke çeşitliliğinin ya da zenginliğinin ithalatın üzerine çıktığı görülmektedir. İthalattaki ülke çeşitlenmesinin 2000-2005 döneminde enerji ithalatındaki belirgin artışlara rağmen neredeyse sabitlendiği, buna karşılık ihracat pazarlarımızdaki zenginleşme sürecinin sürdüğü anlaşılmaktadır.

İthalat yaptığımız ülkeler ve ağırlıklarının son 5 yıllık dönemde sabitlenme eğilimine girmesi, ihracat pazarlarımızda ise çeşitliliğin giderek artması genel bir tespit olmasına rağmen, dış ticaretimizin kaynak ülkelerinde bölgesel olarak yapısal bir değişim yaşanmaktadır. Bölgeler arasındaki ticaret kaymalarında, içsel dinamikler kadar dışsal dinamikler de etkili olmaktadır.

Tablo.22- Seçilmiş ülkeler

AB 15	AB 10	Diğer Avrupa	Amerika	Asya I	Asya II	Afrika ve Orta Doğu
Almanya	Polonya	İsviçre	ABD	Çin	Rusya	İran
İngiltere	Macaristan	Norveç	Brezilya	Güney Kore	Ukrayna	Suudi Arabistan
Fransa	Çek Cumh.	Romanya	Kanada	Japonya	Kazakistan	Libya
İtalya	Slovenya	Bulgaristan	Meksika	Hindistan	Gürcistan	Cezayir
Hollanda	Slovakya	Arnavutluk	Şili	Pakistan	Azerbaycan	Güney Afrika
İspanya	Letonya	Bosna Hersek	Arjantin	Endonezya	Özbekistan	İsrail
Belçika	Litvanya	Sırbistan	Kolombiya	Malezya	Türkmenistan	Suriye
Avusturya	Malta	Makedonya		Singapur		Mısır
Danimarka	G. Kıbrıs	KKTC		Hong Kong		Nijerya
Yunanistan	Estonya			Filipinler		B.Arap Emirlikleri
İsveç				Tayvan		Lübnan
Lüksemburg				Tayland		Fas
Portekiz				Vietnam		Ürdün
İrlanda						Kuveyt
Finlandiya						Yemen
						Sudan
						Tunus

Bölgelerarası ticaret kaymalarını görebilmek için, yukarıda belirli bir tutarın üzerinde ithalat ve/veya ihracat yaptığımız seçilmiş ülkelere bölgesel bazda toplulaştırılarak bakılmıştır. Bölgesel başlıklar altında toplanmış seçilmiş ülkelerle ilişkiler açısından bulgularımız aşağıda özetlenmektedir:

- İthalatımız giderek “Asyalılaşıma”ktadır. İthalat pazarımız belirgin bir şekilde AB 15 ve ABD’den, Asya ve AB-10 ülkelerine kaymaktadır.
- İthalatımız içinde “AB 15” ülkelerinin payı 1996-2000 döneminde ortalama olarak yüzde 52 civarında iken, bu oran 2001 krizi ile birlikte nispi fiyatlarda ve çapraz kurlarda yaşanan köklü değişimlerin de etkisiyle 2001-2004 döneminde yüzde 45 civarına, 2005 yılında ise yüzde 39’a gerilemiştir. Bu oranlar başta ABD olmak üzere “Amerika” ülkelerinde de benzeri bir eğilim göstererek sırasıyla yüzde 9,9, yüzde 7,5 ve yüzde 6,5 olarak gerçekleşmiştir.
- Buna karşılık Asya ülkelerinden yapılan ithalatta önemli artışlar yaşanmaktadır. Asya ülkelerinden yapılan enerji ithalatının yarattığı etkileri görebilmek için, seçilmiş ülkeler petrol ihracatçısı olmayan (Asya I) ve enerji ihraç eden ülkeler (Asya II) olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. 1996 yılında seçilmiş Asya ülkelerinin ithalat pazarımızdaki yeri yüzde 16,8 iken, bu oran 2005 yılı itibarıyla 14,4 puan artarak yüzde 31,2’ye yükselmiştir.

Bu artışın 6,7 puanı Asya I ülkelerinden, 7,7 puanı ise Asya II ülkelerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo.23- Seçilmiş ülkelerde dış ticaret gelişmeleri

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam İhracat (% Dağılım)										
AB 15	49,7	46,6	50,0	54,0	52,2	51,4	51,2	51,8	51,6	48,9
AB 10	2,3	2,5	2,3	2,1	2,1	2,3	2,8	3,0	2,9	3,4
Diğer Avrupa	5,1	5,2	5,5	5,2	5,3	4,7	5,3	6,0	6,1	7,1
Amerika	7,8	8,6	9,3	10,2	12,4	11,1	10,4	8,7	8,7	7,7
Asya I	5,7	5,1	2,7	3,3	3,2	3,0	3,7	3,4	2,5	2,5
Asya II	11,2	13,0	9,6	5,6	5,7	6,1	6,1	6,0	5,9	6,5
Afrika &Orta Doğu	13,3	12,9	14,0	13,6	12,2	13,4	12,5	12,5	12,6	13,0
Serbest Bölgeler	1,9	2,3	3,1	2,9	3,2	3,0	4,0	4,1	4,1	4,0
Diğer Ülkeler	2,8	3,8	3,5	3,1	3,7	5,0	4,1	4,6	5,6	6,8
- Irak								1,8	2,9	3,7
- Diğer	2,8	3,8	3,5	3,1	3,7	5,0	4,1	2,8	2,7	3,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Toplam İthalat (% Dağılım)										
AB 15	53,0	51,2	52,4	52,6	48,8	44,2	45,2	45,7	43,4	39,0
AB 10	0,9	0,9	1,1	1,1	1,4	1,6	2,3	2,6	3,2	3,2
Diğer Avrupa	4,6	4,4	4,2	4,1	4,3	5,8	7,2	7,4	6,9	7,0
Amerika	10,2	10,9	10,7	9,0	8,6	9,1	7,6	6,8	6,5	6,5
Asya I	9,9	11,6	12,5	11,4	11,6	11,2	11,7	13,0	14,9	16,6
Asya II	6,9	7,3	8,0	9,1	10,4	11,1	10,6	11,1	13,1	14,6
Afrika &Orta Doğu	11,6	9,6	7,6	8,6	10,4	13,2	10,7	10,1	9,3	10,8
Serbest Bölgeler	0,7	0,7	0,9	1,2	0,9	0,7	1,1	0,8	0,8	0,7
Diğer Ülkeler	2,1	3,3	2,6	2,8	3,5	3,1	3,6	2,4	1,9	1,8
- Irak								0,2	0,5	0,4
- Diğer	2,1	3,3	2,6	2,8	3,5	3,1	3,6	2,2	1,4	1,4
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Toplam Dış Ticaret Dengesi (% Dağılım, + açık / - fazla)										
AB 15	56,8	56,6	55,8	50,1	45,3	21,5	31,4	32,7	28,4	22,1
AB 10	-0,8	-0,9	-0,7	-1,0	0,8	-0,7	1,2	1,7	3,6	2,8
Diğer Avrupa	4,0	3,5	2,4	2,2	3,4	9,0	11,7	10,5	8,4	6,7
Amerika	13,0	13,6	12,5	6,9	4,7	2,8	1,0	2,9	2,4	4,4
Asya I	14,7	19,4	26,5	26,6	20,4	36,6	30,4	33,4	37,6	40,6
Asya II	2,1	0,6	5,8	15,7	15,2	26,8	21,2	21,9	26,3	28,4
Afrika &Orta Doğu	9,6	5,6	-1,4	-0,9	8,5	12,8	6,4	4,9	3,3	7,0
Serbest Bölgeler	-0,7	-1,1	-2,2	-1,9	-1,5	-6,3	-5,6	-6,1	-5,1	-5,1
Diğer Ülkeler	1,3	2,7	1,2	2,4	3,3	-2,7	2,3	-2,0	-4,9	-6,9
- Irak								-3,2	-3,9	-5,3
- Diğer	1,3	2,7	1,2	2,4	3,3	-2,7	2,3	1,2	-1,0	-1,6
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

- Asya ülkeleri dışında ithalat pazarındaki payını artıran diğer ülke grubu AB 10 ülkeleridir. AB 10 ülkelerinin ithalat pazarlarımızdaki payı 1996-2001 döneminde ortalama olarak yüzde 1,2 civarında iken, 2002-2005 döneminde bu pay yüzde 2,8'e yükselmiştir.
- İhracat pazarlarımızda ise, ülke çeşitlenmesi yaşanmasına rağmen bölgesel olarak ithalat pazarlarımız ile karşılaştırıldığında çok belirgin bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. İhracat içerisinde AB 15 ülkelerinin payı yüzde 50 civarında, Afrika-Orta Doğu ülkelerinin payı yüzde 13 civarında, diğer bölgelerin payı ise yüzde 8 ve altında paylara sahiptir.
- İhracatta dikkati çeken bir diğer gelişme serbest bölgelere yapılan ihracatın incelenen dönem boyunca artış göstermesidir. 1996 yılında serbest bölgelerin ihracat içerisindeki payı yüzde

2'ler civarında iken, 2003 yılına kadar düzenli bir artış göstererek yüzde 4,1 seviyesine yükselmiştir. Şubat 2004 tarihinde serbest bölgelere tanınan vergisel teşviklerin imalat dışındaki yeni faaliyetler için kaldırılması sonrasında bu düzenli artış durmuştur.

- Dış ticarete yaşanan bölgesel değişim, en belirgin olarak dış ticaret dengesinden görülebilmektedir. AB 15 ve Amerika ülkeleri ile yapılan ticaret ilişkisi sonucunda oluşan açık çok önemli ölçüde azalırken, Asya ülkeleri ile önemli bir dış ticaret açığının ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo. 24- Seçilmiş ülke gruplarında dış ticaret dengesi

	AB 15	Amerika	Asya I	Asya II	Afrika & Ortadoğu	AB 10	Diğer Avrupa	Serbest Bölge	Diğer	Toplam
Toplam Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)										
1996	-11,589	-2,644	-3,004	-424	-1,958	163	-821	150	-275	-20,402
1997	-12,622	-3,039	-4,316	-124	-1,259	205	-788	250	-605	-22,298
1998	-10,579	-2,373	-5,029	-1,097	264	132	-458	413	-220	-18,947
1999	-7,052	-966	-3,739	-2,216	130	138	-310	273	-342	-14,084
2000	-12,101	-1,268	-5,455	-4,063	-2,260	-202	-902	400	-877	-26,728
2001	-2,162	-285	-3,688	-2,699	-1,293	68	-908	631	271	-10,065
2002	-4,863	-152	-4,704	-3,287	-985	-188	-1,816	864	-364	-15,495
2003	-7,212	-637	-7,388	-4,843	-1,088	-384	-2,317	1,339	443	-22,087
2004	-9,770	-840	-12,925	-9,027	-1,151	-1,222	-2,882	1,752	1,692	-34,373
2005	-9,534	-1,899	-17,514	-12,272	-3,020	-1,219	-2,892	2,209	2,994	-43,147
Altın ve Enerji hariç Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)										
1996	-11,550	-2,406	-2,982	487	2,236	167	-707	150	-159	-14,764
1997	-12,458	-2,837	-4,276	808	2,420	201	-585	250	50	-16,427
1998	-10,344	-2,218	-4,986	-227	2,705	113	-331	413	175	-14,700
1999	-6,795	-897	-3,716	-861	2,699	139	-188	273	300	-9,046
2000	-11,602	-1,123	-5,418	-1,564	2,163	-198	-594	400	408	-17,528
2001	-1,925	-266	-3,671	14	3,064	63	-21	631	921	-1,190
2002	-4,567	-59	-4,638	-378	3,092	-234	-384	864	683	-5,621
2003	-6,281	-566	-7,318	-799	4,308	-390	-225	1,339	989	-8,943
2004	-8,883	-748	-12,761	-2,948	6,021	-1,200	-506	1,752	1,321	-17,952
2005	-9,234	-2,051	-17,336	-2,776	6,859	-1,259	75	2,209	2,759	-20,754

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

- 1996 yılında dış ticaret açığının yüzde 57'si AB 15 ülkeleri ile olan ticaret ilişkilerinden kaynaklanırken, bu oran son 10 yılda düzenli bir gerileme eğiliminde olmuş ve 2005 yılında AB 15 ülkelerinin dış ticaret açığına katkısı yüzde 22'ler seviyesine gerilemiştir. Diğer bir deyişle 2005 yılında gerçekleşen 43,1 milyar dolarlık dış ticaret açığının sadece 9,5 milyar doları AB 15 ülkelerinden kaynaklanmaktadır.
- Buna karşılık, 2005 yılındaki 43,1 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının 29,8 milyar doları Asya I ve Asya II ülke gruplarından kaynaklanmaktadır. 1996 yılında Asya ülkelerinin toplam dış ticaret açığı içerisindeki payı yüzde 16,8 iken, bu katkı gümrük birliğini takip eden 1997-2000 döneminde ortalama olarak yüzde 33, 2001-2003 döneminde yüzde 57, 2004 yılında yüzde 64 ve 2005 yılında ise yüzde 69'a yükselmiştir.

Enerji fiyatlarında meydana gelen değişimler ve enerji politikalarında “al ya da öde” gibi uygulamaların enerji ithalatı faturasını farklılaştırması, ithalat pazarlarında ve dolayısıyla ithalat yoğunlaşma oranlarında da önemli değişimler yaratmaktadır. Bu nedenle ithalattaki ülke çeşitlenmesini enerji dışı ithalat açısından değerlendirmek gerekli olmaktadır. Ayrıca, TÜİK parasal olmayan altın ticaretini dış ticaret rakamlarına dahil etmeye 2002 yılı başından itibaren başlamıştır. 2001 yılı rakamlarında da geriye dönük olarak bir düzeltme yaparak, parasal olmayan altın ithalatını dahil etmiştir. Bu nedenle, 1996-2005 dönemini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için enerji yanında parasal olmayan altın ithalatının da toplam ithalat rakamlarından arındırılması

gerekmektedir. Aşağıda altın ve enerji dışındaki mal grupları için bölgesel ticaret rakamlarındaki değişim ayrıca analiz edilecektir.

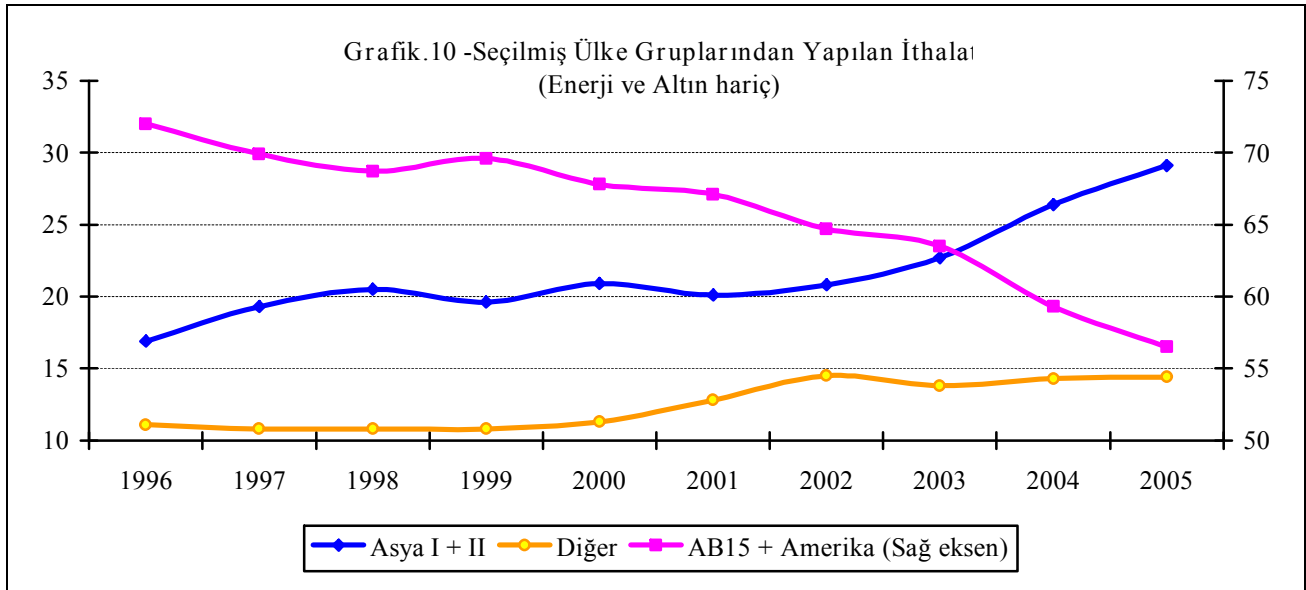
- Enerji ve altın dışı toplam ithalat dikkate alındığında “Asyalılaşıma” etkisi daha da belirginleşmektedir. Asya ülkelerinin enerji ve altın dışı ithalat pazarlarımız içindeki payı 2005 yılında yüzde 29,1’e yükselmektedir. Bu oran 1996 yılına göre 12,2 puanlık bir artışa tekabül etmektedir. Bu artışın 9,5 puanı ya da başka bir deyişle yüzde 80’i Asya I ülkelerinden, 2,7 puanı ise Asya II ülkelerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo.25- Seçilmiş ülkelerden yapılan ithalat gelişmeleri (enerji ve parasal olmayan altın hariç)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Enerji ve Altın Dışı Toplam İthalat (% Dağılım)										
AB 15	60,8	57,9	57,3	59,4	57,8	55,6	55,7	55,3	51,6	48,7
AB 10	1,0	1,0	1,2	1,2	1,7	2,1	2,9	3,2	3,8	4,1
Diğer Avrupa	4,9	4,5	4,3	4,3	4,5	4,5	5,5	5,4	5,4	5,4
Amerika	11,2	12,0	11,4	10,2	10,0	11,5	9,0	8,2	7,7	7,8
Asya I	11,4	13,2	13,8	13,0	14,0	14,3	14,6	16,2	18,0	20,9
Asya II	5,5	6,1	6,7	6,6	6,9	5,8	6,2	6,5	8,4	8,2
Afrika &Orta Doğu	2,2	2,2	2,4	2,4	2,7	3,3	3,1	2,4	2,0	2,3
Serbest Bölgeler	0,8	0,8	1,0	1,4	1,1	0,9	1,4	1,1	1,0	0,8
Diğer Ülkeler	2,1	2,2	1,9	1,5	1,4	1,9	1,8	1,7	2,2	1,7
- Irak								0,2	0,6	0,5
- Diğer	2,1	2,2	1,9	1,5	1,4	1,9	1,8	1,5	1,6	1,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

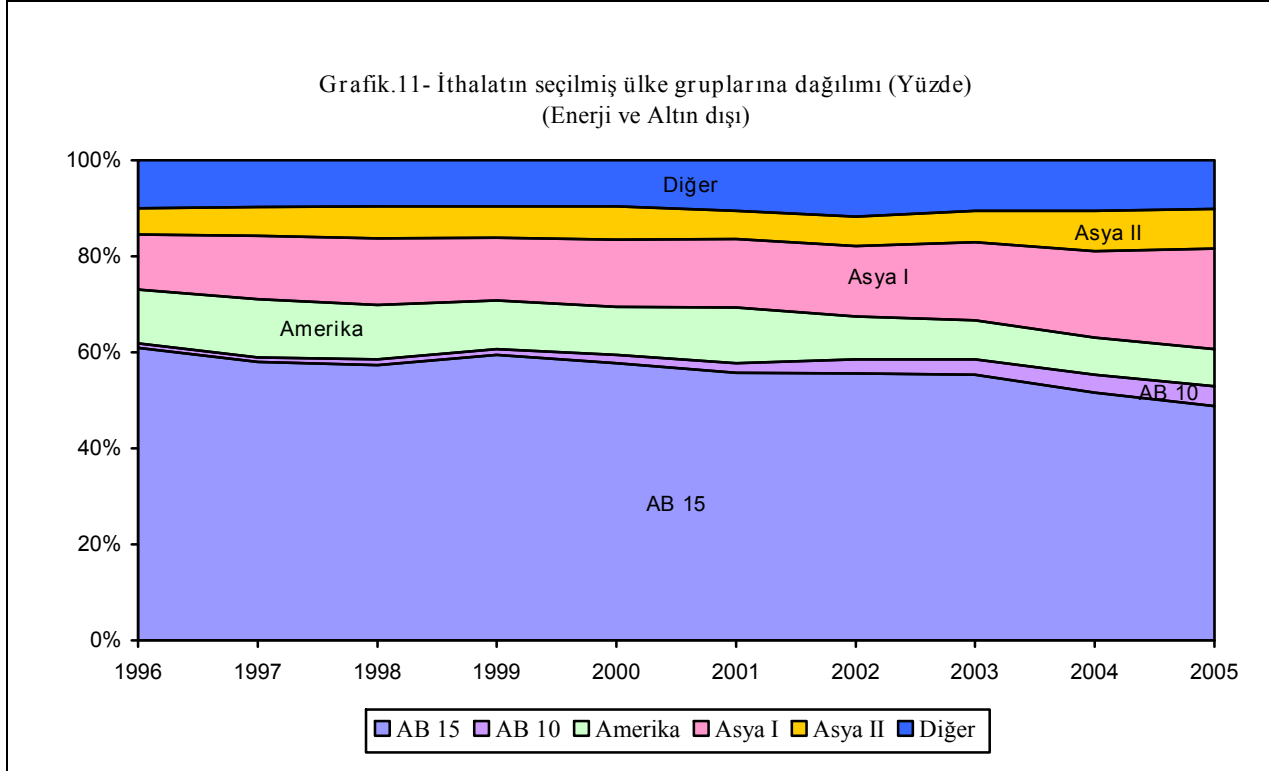
Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

- AB 15 ve Amerika ülkelerinin toplam ithalat pazarlarımızdaki kayıpları, enerji ve altın ithalatı dışındaki ithalat verilerinden çok daha net olarak görülebilmektedir. AB 15 ve Amerika ülkelerinin ithalat payı 1996 yılında yüzde 72 iken, bu pay 1997-2000 döneminde ortalama yüzde 69’a, 2001-2004 döneminde yüzde 64’e, 2005 yılında ise yüzde 56’ya gerilemiştir. Bu oranlar Türkiye’nin ithalatında AB 15 ve seçilmiş Amerika ülkelerinin giderek artan bir şekilde nispi önemlerini kayb ettiklerini göstermektedir.

- Asya ülkeleri kadar olmasa da AB 10 ülkeleri de giderek artan ölçüde ithalatımızdan pay almaktadır. 1996 yılında yüzde 1 civarında olan paylarının, 2005 yılında yüzde 4’ün üzerine çıktığı görülmektedir.

- Altın ve enerji dışarıda bırakıldığında, dış ticaret açığında Asya ekonomilerinin belirleyici rolü çok daha net olarak gözükmektedir. 1996 yılında 14,8 milyar dolar olan dış ticaret açığına Asya ülkelerinin katkısı 2,5 milyar dolar civarında iken, 2005 yılında 20,8 milyar dolar olarak gerçekleşen altın ve enerji dışı dış ticaret dengesinin 20,1 milyar doları Asya ülkeleri ile yapılan dış ticarettten kaynaklanmaktadır.

Dış ticaretimizde yaşanan ve yukarıda özetlenen bölgesel farklılaşmada en az iç dinamikler kadar, dış dinamikler de rol oynamaktadır. Çünkü Asya-Pasifik bölgesi sadece Türkiye için değil, dünya geneli için bir üretim merkezi haline dönüşmektedir. Dış ticarete yaşanan bu coğrafik değişimin, Türkiye'nin üretim modeli, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam yapısında da önemli sonuçlar ortaya çıkardığının altının çizilmesi gerekir.

Sonuç olarak, AB-15 ihracat açısından önemli ticaret partnerimiz olmaya devam ederken, Asya-Pasifik'in dünya üretim üssü haline dönüşmesinin ve Gümrük Birliği gereği uygulanan ortak gümrük tarifesi politikasının da etkisiyle, ithalatımız ve dolayısıyla dış ticaret dengemiz "Asyalılaşma"ktadır. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle "Asya'dan al, Avrupa'ya sat" olgusunun son üç yılda daha da belirginleştiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Bu olgu, yerli firmaların Avrupa piyasasında kalabilmeleri açısından rekabet koşullarının getirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, daha önce mal ithal edilen AB ve ABD'li firmaların Asya'ya taşınmasının da bir sonucu olarak görülmektedir.

3.2.2. Sektörel asyalılaşma oranları

Dış ticarete yaşanan bu coğrafik taşınmanın sektörel dinamiklerini görebilmek için, Asya I ülkelerinden yapılan ithalatın sektörel dağılımı ve toplam ithalat içindeki paylarına bakıldığında, "Asyalılaşma" etkisinin sanayi sektörlerin hemen hemen tamamına yaygınlık gösterdiği, daha özelden makina ve ulaşım araçları alt sanayi sektörlerinde bu etkinin belirgin olduğu görülmektedir.

“Asyalılaşma” etkisi özellikle son 3 yılda yerel paranın değer kazanmasının da etkisiyle çok daha belirgin hale gelmiştir. Asya I ülkelerinden yapılan ithalat düzeyi 1996-2002 döneminde 4,3-6,3 milyar dolar arasında değişim göstererek, yıllık ortalama 5,3 milyar dolar seviyesinde seyretmiştir. Ancak sözkonusu bölgeden ithalat 2003 yılında 9 milyar dolara, 2004 yılında 14,5 milyar dolara, 2005 yılında ise 19,3 milyar dolara yükselmiştir. Bu ithalat seviyesinin yaklaşık 18 milyar doları sanayi ürünlerine ilişkindir. Diğer bir deyişle, 2005 yılında Asya I ülke grubundan yapılan ithalatın yüzde 94’ü sanayi ürünüdür.

Tablo.26- Asya I ülkelerinden yapılan ithalat ve kompozisyonu

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Asya I ithalatı (Milyon Dolar)										
Tarımsal ürünler	399	438	382	303	407	311	449	592	704	872
- Gıda maddeleri	235	272	220	187	211	159	218	310	352	423
- Hammaddeler	164	166	162	117	196	152	231	282	352	448
Madencilik ürünleri	62	82	86	66	97	73	122	151	287	356
Sanayi ürünleri	3,854	5,098	5,208	4,198	5,816	4,216	5,397	8,236	13,465	18,029
- Demir ve çelik	52	52	117	126	168	389	158	181	212	348
- Kimyasallar	345	397	447	414	533	484	696	887	1,256	1,727
- Diğer yarı mamüller	190	205	250	225	300	171	253	410	680	1,048
- Makina ve ulaşım araçları	2,192	3,239	3,103	2,398	3,337	2,053	2,625	4,367	7,828	10,544
- Dokumacılık ürünleri	671	723	772	548	775	656	1,019	1,390	1,788	2,081
- Hazır Giyim ürünleri	18	24	37	44	71	72	82	133	268	350
- Diğer tüketim malları	386	458	480	442	633	391	565	870	1,433	1,930
Diğer ürünler	12	26	83	50	14	29	64	29	37	11
Toplam	4,327	5,644	5,760	4,617	6,333	4,629	6,033	9,009	14,492	19,268
Asya I ithalatının kompozisyonu (% Dağılım)										
Tarımsal ürünler	9,2	7,8	6,6	6,6	6,4	6,7	7,4	6,6	4,9	4,5
- Gıda maddeleri	5,4	4,8	3,8	4,0	3,3	3,4	3,6	3,4	2,4	2,2
- Hammaddeler	3,8	2,9	2,8	2,5	3,1	3,3	3,8	3,1	2,4	2,3
Madencilik ürünleri	1,4	1,4	1,5	1,4	1,5	1,6	2,0	1,7	2,0	1,8
Sanayi ürünleri	89,1	90,3	90,4	90,9	91,8	91,1	89,5	91,4	92,9	93,6
- Demir ve çelik	1,2	0,9	2,0	2,7	2,6	8,4	2,6	2,0	1,5	1,8
- Kimyasallar	8,0	7,0	7,8	9,0	8,4	10,5	11,5	9,8	8,7	9,0
- Diğer yarı mamüller	4,4	3,6	4,3	4,9	4,7	3,7	4,2	4,5	4,7	5,4
- Makina ve ulaşım araçları	50,7	57,4	53,9	51,9	52,7	44,3	43,5	48,5	54,0	54,7
- Dokumacılık ürünleri	15,5	12,8	13,4	11,9	12,2	14,2	16,9	15,4	12,3	10,8
- Hazır Giyim ürünleri	0,4	0,4	0,7	0,9	1,1	1,5	1,4	1,5	1,9	1,8
- Diğer tüketim malları	8,9	8,1	8,3	9,6	10,0	8,5	9,4	9,7	9,9	10,0
Diğer ürünler	0,3	0,5	1,4	1,1	0,2	0,6	1,1	0,3	0,3	0,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Asya I ithalatının toplam ithalat içindeki payı (% Pay)										
Tarımsal ürünler	8,2	8,9	8,8	8,9	9,8	10,1	11,2	11,2	11,6	13,6
- Gıda maddeleri	8,3	10,3	9,5	9,2	9,9	10,7	11,4	11,1	11,4	13,0
- Hammaddeler	8,1	7,3	8,1	8,6	9,7	9,5	11,1	11,4	11,8	14,2
Madencilik ürünleri	0,8	1,0	1,3	0,9	0,8	0,7	1,0	1,0	1,4	1,3
Sanayi ürünleri	12,6	14,6	15,0	14,0	15,1	15,5	15,9	18,0	20,0	23,2
- Demir ve çelik	2,6	2,2	5,3	8,0	6,9	21,5	7,2	5,5	4,0	5,2
- Kimyasallar	6,0	6,1	6,8	6,6	7,2	7,8	8,8	8,5	8,8	10,6
- Diğer yarı mamüller	7,6	8,1	9,8	10,0	10,7	8,1	9,4	11,7	14,2	18,2
- Makina ve ulaşım araçları	13,9	17,4	17,0	15,6	16,3	16,2	16,8	20,3	23,2	27,9
- Dokumacılık ürünleri	31,8	31,1	33,3	28,7	36,3	34,2	35,8	40,4	42,9	47,1
- Hazır Giyim ürünleri	10,3	10,4	15,4	21,1	26,7	30,0	28,8	31,4	41,2	44,5
- Diğer tüketim malları	17,7	18,6	18,5	19,1	21,6	18,3	22,6	26,7	31,4	33,5
Diğer ürünler	7,8	11,8	30,6	22,6	7,6	2,2	3,4	1,0	0,9	0,3
Toplam	9,9	11,6	12,5	11,4	11,6	11,2	11,7	13,0	14,9	16,6

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Asya I ülke grubundan yapılan ithalatın, toplam ithalat içindeki paylarına bakıldığında, “Asyalılaşıma”nın sektörel etki dereceleri daha net olarak görülebilmektedir. “Asyalılaşıma” etkisi tarım ve madencilik ürünlerinde, sanayi ürünlerine nazaran daha sınırlı kalmakla birlikte, demir-çelik ve kimya alt sektörleri hariç olmak üzere diğer sanayi alt sektörlerinde yapılan ithalatta sözkonusu ülkeler belirleyici rol oynamaktadır.

1996-2005 döneminde bu ülkelere yapılan ithalatın, toplam ithalat içindeki payında tarım sektörü ürünlerinde 5,4 puan, madencilik ürünlerinde 0,5 puan, sanayi ürünlerinde ise 10,6 puan artış gerçekleşmiştir. Toplam ithalattaki artış tutarı ise 6,7 puan olarak hesaplanmaktadır.

Tablo.27- Asya I ülkelerinin toplam ithalat içindeki payları (enerji ve altın hariç, Yüzde Pay)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Tarımsal Ürünler	8,2	8,9	8,8	8,9	9,8	10,1	11,2	11,2	11,6	13,6
Gıda maddeleri	8,3	10,3	9,5	9,2	9,9	10,7	11,4	11,1	11,4	13,0
Tarımsal hammaddeler	8,1	7,3	8,1	8,6	9,7	9,5	11,1	11,4	11,8	14,2
Madencilik Ürünleri	1,9	1,8	2,1	2,4	2,4	2,4	2,2	1,9	2,0	2,4
Sanayi Ürünleri	12,6	14,6	15,0	14,0	15,1	15,5	15,9	18,0	20,0	23,2
Demir ve çelik	2,6	2,2	5,3	8,0	6,9	21,5	7,2	5,5	4,0	5,2
Kimyasallar	6,0	6,1	6,8	6,6	7,2	7,8	8,8	8,5	8,8	10,6
- Plastikler	5,1	5,3	7,9	6,4	7,3	6,4	9,0	8,8	10,3	12,7
- Eczacılık ürünleri	7,0	6,5	6,7	7,7	8,6	7,8	6,4	5,7	5,7	6,7
- Diğer kimyasallar	6,1	6,4	6,4	6,3	6,7	8,3	9,7	9,5	9,3	10,8
Diğer yarı mamüller	7,6	8,1	9,8	10,0	10,7	8,1	9,4	11,7	14,2	18,2
- Hazırlanmış deri, post	9,1	6,4	6,1	3,5	4,0	3,5	3,7	3,8	5,7	7,2
- Kauçuk mamülleri	22,0	20,6	21,6	19,3	25,2	17,2	21,7	25,1	25,7	25,3
- Mantar ve ağaç mamül.	8,5	7,7	11,9	16,8	9,6	13,5	12,3	10,7	12,2	17,5
- Kağıt, karton mamülleri	0,7	1,5	3,0	5,2	3,9	1,5	1,8	2,4	3,6	5,1
- Çimento alçı inşaat mal.	0,8	2,3	3,1	5,9	3,4	9,5	14,4	23,3	28,9	41,6
- Cam ve cam eşya	7,0	11,8	16,0	12,0	12,3	12,2	12,9	16,6	20,6	28,7
- Diğer metal dışı mineral.	5,6	6,1	7,4	7,3	10,2	8,4	10,7	15,5	19,2	32,9
- Metal eşya	9,4	10,4	11,7	12,4	14,8	11,8	13,3	16,5	18,9	22,6
Makina ve ulaşım araçları	13,9	17,4	17,0	15,6	16,3	16,2	16,8	20,3	23,2	27,9
- Otomotiv sanayi ürünleri	17,4	22,4	22,3	16,2	13,9	9,6	9,2	10,8	14,1	14,7
- Büro ve haberleşme cihaz.	25,9	24,7	19,9	16,8	19,8	23,0	27,8	36,4	43,8	49,6
- Enerji üreten makineler	5,1	20,9	23,9	9,6	4,4	2,8	9,3	11,2	10,1	10,1
- Diğer elektriksiz makineler	10,5	13,6	13,5	14,8	17,1	14,0	15,5	19,1	19,8	21,5
- Diğer ulaşım araçları	10,1	8,8	5,5	11,1	9,8	29,9	11,7	11,5	10,5	29,7
- Elektrikli makina ve cihaz.	14,1	16,3	17,9	18,8	21,2	19,0	22,4	28,4	39,7	48,4
Dokumacılık ürünleri	31,8	31,1	33,3	28,7	36,3	34,2	35,8	40,4	42,9	47,1
Hazır Giyim ürünleri	10,3	10,4	15,4	21,1	26,7	30,0	28,8	31,4	41,2	44,5
- Deri ve kürkten giyim	34,4	34,6	37,3	31,5	46,4	61,7	65,9	56,3	59,3	57,3
- Diğer giyim eşyası	7,6	8,6	13,4	20,4	25,8	26,3	25,2	29,7	40,4	43,8
Diğer tüketim malları	17,7	18,6	18,5	19,1	21,6	18,3	22,6	26,7	31,4	33,5
- Sıhhi tesisat, ısıtma malze.	10,2	9,2	8,4	9,0	14,7	10,3	11,2	12,9	14,8	16,7
- Mobilyalar	6,1	5,8	5,3	5,0	7,2	6,6	9,4	17,5	22,8	30,4
- Seyahat eşyası	38,1	34,4	45,8	56,7	60,8	64,2	71,0	77,6	88,6	89,2
- Ayakkabı	30,3	29,3	30,5	30,6	40,2	42,3	49,3	60,3	69,5	76,6
- Mesleki ve bilimsel aletler	8,8	9,5	10,9	10,2	16,8	9,9	15,1	16,3	15,9	17,3
- Diğer tüketim malları	23,7	25,2	24,5	25,8	24,5	21,9	25,5	29,5	35,3	34,8
Diğer Ürünler	7,8	11,8	30,6	22,6	7,6	9,0	12,3	6,5	8,2	3,0
Toplam	11,4	13,2	13,8	13,0	14,0	14,3	14,6	16,2	18,0	20,9

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Asya I ülkeleri, enerji ve altın ihraç eden ülkeler olmadıklarından, bu ülkelerin toplam ithalatımızdan aldıkları payı daha gerçekçi bir biçimde görebilmek açısından, enerji ve altın dışı ithalat rakamları esas alındığında, ithalatımızda “Asyalılaşıma” etkisi daha belirginleşmektedir. Seçilmiş Asya I ülkelerinin toplam ithalatımız içindeki payı, altın ve enerji faturası ayıklandığında,

yüzde 16,6'lık seviyesinden yüzde 20,9'a yükselmektedir. Sözkonusu ülkelerin paylarının 1996 yılına göre 9,5 puanlık bir artış gösterdiğini de göstermektedir.

Sanayi sektörünün alt detaylarına bakıldığında, Asya I ülkelerinin enerji ve altın dışı toplam ithalat içindeki payı, seyahat eşyasında yüzde 89.2, ayakkabı sektöründe yüzde 76.6, deri ve kürkten eşya sektöründe yüzde 57.3, büro ve haberleşme cihazları sektöründe yüzde 49.6, elektrikli makina ve cihazlarda yüzde 48.4, dokumacılık sektöründe yüzde 47.1, giyim eşyası sektöründe yüzde 43.8 seviyelerine ulaşmıştır. Alt sektörler itibariyle ithalatın “asyalılaşma” derecelerine Tablo.27’de yer verilmiştir.

Türkiye’nin dış ticaret açığı içinde Asya-I ülkelerinin gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanmaları, sadece bu ülkelerin rekabet avantajlarından dolayı dünya üretim üssü olmalarından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Türkiye’nin bu ülkelere karşı son yıllarda rekabet gücünü kaybetmesinden de kaynaklanmaktadır¹⁶. Aşağıdaki tabloda, Asya-I ülkelerinin bazılarının da içinde olduğu 15 ülkenin Türkiye’ye karşı işgücü verimliliğine göre düzeltilmiş tüketici fiyatları bazlı rekabet gücü endeksleri verilmektedir. Ülke endeks değerlerinin yükselmesi, o ülkenin Türkiye’ye karşı rekabet gücü kazandığını göstermektedir.

Özellikle 2003-2004 döneminde, Asya-I kapsamında yer alan Çin, Güney Kore, Tayland, Malezya ve Japonya’nın Türkiye’ye karşı rekabet güçlerini büyük ölçüde artırdıkları görülmektedir. Bu eğilimin 2005 yılında da artarak devam ettiği tahmin edilmektedir. Seçilmiş AB ülkeleri ve ABD’nin Türkiye’ye karşı rekabet güçlerindeki artış Asya-I ülkelerine göre çok daha sınırlı kalmıştır.

Tablo.28- İşgücü verimliliğine göre düzeltilmiş tüketici fiyatları bazlı rekabet gücü endeksi (1997=100)

Ülke	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Almanya	100.0	111.2	126.5	142.6	116.9	122.9	121.4	120.8
İtalya	100.0	109.2	122.8	135.5	109.8	112.1	107.2	105.6
Fransa	100.0	113.0	130.6	148.3	121.6	126.7	123.4	125.0
İspanya	100.0	108.2	119.6	127.6	101.8	104.5	100.0	98.6
İngiltere	100.0	107.4	119.0	117.3	102.9	109.1	120.3	116.8
Yunanistan	100.0	105.5	121.5	136.7	116.1	121.0	118.0	118.7
ABD	100.0	111.4	121.3	114.6	91.0	101.6	120.2	132.9
Brezilya	100.0	114.2	181.1	161.9	161.8	202.1	214.8	213.4
Rusya	100.0	130.0	195.5	200.3	141.5	148.4	159.4	157.1
Polonya	100.0	108.4	135.0	146.4	109.4	124.3	146.3	151.1
Japonya	100.0	117.9	112.4	106.6	99.0	115.7	130.6	140.0
Çin	100.0	118.3	137.5	141.6	120.6	144.6	183.4	208.8
Güney Kore	100.0	148.6	145.4	136.6	124.2	134.4	150.8	163.7
Tayland	100.0	124.1	127.9	131.4	121.4	132.9	156.5	167.2
Malezya	100.0	131.0	137.5	135.9	107.4	114.1	142.8	163.7
15 Ülke ortalaması*	100.0	114.1	130.1	136.8	112.2	119.8	125.6	128.6
Türkiye	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yükseler, Z. (Şubat 2005).

(*) Ülkelerin Türkiye’nin ithalatı içindeki paylarına göre ağırlıklandırılmıştır.

Not: Endeks değerinin 100’ün üzerinde olması, o ülkenin Türkiye’ye karşı rekabet gücü kazandığını göstermektedir.

3.3. Serbest bölge ticaret hacmindeki gelişmeler

Dünyanın bir çok ülkesinde yatırım, üretim, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde temin edebilmek ve bu şekilde istihdam ve rekabet imkanlarını artırmak amacıyla serbest bölgeler kurulmakta ve bu bölgelere

¹⁶ Detaylı bilgi için Yükseler, Z. (Şubat 2005)’e bakılabilir.

çeşitli ayrıcalıklar sağlanmaktadır. Türkiye de bu modelden yararlanabilmek için bu bölgelere yönelik mali ve mali olmayan teşvikler sağlamakta ve serbest bölge sayısını artırmaktadır.

Uluslararasılaşma nedeniyle niteliği değişen yeni üretim ve dış ticaret yapısına uyum sağlayarak rekabet şansını artırma güdüsünün, firmaların serbest bölgelere olan ilgisini artıracığı ve bu bölgelerdeki aktiviteler üzerine yansımaları olacağı düşünülmektedir, serbest bölgelerdeki aktivite gelişmeleri incelenmiştir.

Serbest bölgelerde gerçekleştirilen ticaret hacminin 2005 yılı itibariyle 23 milyar dolara ulaştığı, toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payının 1996 yılına göre yaklaşık 7 puan artarak yüzde 12'lere ulaştığı görülmektedir. 2004 yılından itibaren ticaret hacminin, bölgeye yönelik teşviklerin kısıtlanmasının¹⁷ da etkisiyle durağanlaştığı göze çarpmaktadır.

Diğer taraftan, serbest bölgeye yönelik mal akımı 2005 yılında 1996 yılına göre yaklaşık 6 kat artarak 10,8 milyar dolara, buna karşılık aynı dönemde bölgeden çıkan mal akımı yaklaşık 7 kat artarak 12,5 milyar liraya yükselmiştir. Dolayısıyla, bölgede yaratılan değer 2005 yılı itibariyle 1,6 milyar dolar olmuştur.

Tablo.29- Serbest bölgeler ticaret hacmi ve dış ticaret istatistikleri ile ilişkisi

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Serbest bölgeler ticaret hacmi (Milyon Dolar)										
1.Yurtiçinden bölgeye	584	684	875	855	983	1,086	1,528	2,119	2,882	3,160
2.Bölgeden yurtiçine	1,244	2,089	3,005	3,194	4,748	3,060	3,729	5,406	7,465	7,888
3.Yurtdışından bölgeye	1,230	1,974	2,816	2,774	4,396	2,713	3,589	5,638	7,520	7,704
4.Bölgeden yurtdışına	576	761	1,022	1,064	1,174	1,472	2,257	3,445	4,243	4,610
5.Toplam	3,634	5,508	7,718	7,887	11,301	8,331	11,103	16,608	22,110	23,363
6.Bölgeye giren (1+3)	1,814	2,658	3,691	3,629	5,379	3,799	5,116	7,756	10,403	10,864
7.Bölgeden çıkan (2+4)	1,820	2,850	4,027	4,258	5,922	4,532	5,986	8,852	11,708	12,498
8.Yaratılan değer (7-6)	6	192	336	629	543	732	870	1,095	1,305	1,634
TÜİK dış ticaret verilerine dahil edilen serbest bölge ticaret hacmi (Milyon Dolar)										
9. S. Bölgeler ihracatı	447	611	831	780	895	934	1,438	1,928	2,564	2,972
10. S. Bölgeler ithalatı	297	361	418	508	496	303	575	589	811	758
11.Toplam	744	972	1,248	1,288	1,391	1,237	2,013	2,517	3,375	3,730
Türkiye dış ticaret hacmi (Milyon Dolar)										
12. İhracat	23,224	26,261	26,974	26,587	27,775	31,334	36,059	47,253	63,167	73,414
13. İthalat	43,627	48,559	45,921	40,671	54,503	41,399	51,554	69,340	97,540	116,553
14.Toplam	66,851	74,819	72,895	67,258	82,278	72,733	87,613	116,593	160,707	189,968
Oranlar (Yüzde)										
(2) / (5)	33,8	37,9	38,9	40,5	42,0	36,7	33,6	32,6	33,8	33,8
(9) / (1)	76,6	89,3	95,0	91,3	91,1	86,0	94,2	91,0	88,9	94,0
(10) / (2)	23,9	17,3	13,9	15,9	10,4	9,9	15,4	10,9	10,9	9,6
(10) / (9)	66,4	59,0	50,3	65,1	55,4	32,5	39,9	30,5	31,7	25,5
(5) / (14)	5,4	7,4	10,6	11,7	13,7	11,5	12,7	14,2	13,8	12,3
(11) / (14)	1,1	1,3	1,7	1,9	1,7	1,7	2,3	2,2	2,1	2,0
(11) / (5)	20,5	17,6	16,2	16,3	12,3	14,8	18,1	15,2	15,3	16,0
(8) / (7)	0,3	6,7	8,3	14,8	9,2	16,2	14,5	12,4	11,1	13,1

Kaynak: DTM, TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Serbest bölgelerde artan işlem hacminin, Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerine yansımaları olmaktadır. Ancak, bu yansıma kabul edilen dış ticaret rejimi gereği birebir olmamaktadır. Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri "özel ticaret sistemi"¹⁸ göre oluşturulduğundan, üçüncü

¹⁷ 6 Şubat 2004 tarih ve 5084 sayılı Kanun ile serbest bölgelere tanınan ayrıcalıklar kısıtlanmıştır. Buna göre sözkonusu tarihten sonra ruhsat alan ve imalat sektörü dışında faaliyet gösteren firmaların elde ettikleri kazançlar açısından gelir ve kurumlar vergisine tabi olmaları sağlanmıştır. İmalat işi ile uğraşanların ise bu tür gelirleri kurumlar vergisinden istisna edilmeye devam edilmektedir. Ayrıca, bölgelerdeki firmalarda istihdam edilmek üzere işe alınan personele ödenen ücretlerin gelir vergisinden istisna edilmesi uygulamasının 2008 yılı sonu itibariyle kaldırılması kararı alınmıştır. Serbest bölgelerin ticaret hacimlerinde 2004 ve 2005 yıllarında meydana gelen göreceli daralmada bu kısıtlamaların etkisi olduğu düşünülmektedir.

¹⁸ Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri "özel ticaret sistemi" ne göre oluşturulmaktadır. Özel ticaret sistemi "gümrük sınırı" esasına dayanmaktadır. Gümrük sınırı, gümrük kanununun uygulandığı gümrük bölgesinin sınırlarını ifade etmektedir. Serbest bölgeler bir ülkenin siyasi sınırları içinde, ancak gümrük sınırları dışında olan özel bölgelerdir. Genel ticaret sistemini uygulayan ülkelerde, gümrük bölgesi yerine "ekonomik bölge" tanımı esas

ülkelerden serbest bölgelere gelen ve üçüncü ülkelere giden mallara dış ticaret istatistiklerinde yer verilmemekte, serbest bölgelerden yurtiçine giden ve yurtiçinden serbest bölgelere gelen mallar ise dış ticaret hacmine dahil edilmektedir. Diğer bir deyişle, serbest bölgelerde gerçekleştirilen ticaret hacminin çok düşük bir kısmı dış ticaret istatistiklerimize yansiyabilmektedir.

TÜİK verilerine göre, serbest bölgeler ile yapılan dış ticarete 2002 sonrası dönemde belirgin bir artış sözkonusudur. Serbest bölgelere yapılan ihracat, 1996-2001 döneminde yıllık ortalama 750 milyon dolar civarında iken, 2002-2005 döneminde 2,3 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde serbest bölgelerden yapılan ithalat ihracata göre daha sınırlı kalmış ve 2005 yılında 758 milyon dolarlık bir ithalat yapılmıştır. Bölgeden yapılan dış ticaretle ilgili olarak, ithalat / ihracat oranı 27 puanlık bir azalma ile 2001-2005 döneminde yıllık ortalama yüzde 32'ye gerilemiştir.

Serbest bölgelerde gerçekleştirilen işlem hacimlerinin kompozisyonu incelendiğinde, ana ticaret eksenlerinin yurtdışından bölgeye ve bölgeden yurtiçine doğru olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle, 2005 yılı itibariyle bölgeden yurtiçine yapılan ticaretin toplam işlem hacmi içerisindeki payı yüzde 34 civarında iken, yurtdışına yapılan ticaretin payı yüzde 20'ler seviyesinde kalmıştır.

Serbest bölgelerden yurtiçine ve yurtiçinden serbest bölgelere yapılan ticaretin hacimleri konusunda TÜİK ile DTM verileri arasında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nitekim, DTM'nin yurtiçinden bölgeye yönelik işlem hacminin TÜİK verilerine ihracat olarak yansıyan kısım yüzde 90'lar seviyesinde iken, DTM'nin bölgeden yurtiçine yönelik işlem hacminin TÜİK verilerine ithalat olarak yansıyan kısmı sadece yüzde 10'lar seviyesinde kalmaktadır. İthalat yansımasındaki farklılığın genel olarak menşei ülke farklılaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İthal mal herhangi bir ülkeden önce bölgeye gelmekte, orada işlenmeden gümrük sınırına girmektedir. Bu durumda sözkonusu ithalat tutarı TÜİK istatistiklerinde serbest bölgeden ithalat şeklinde değil, menşei ülkeden yapılan ithalat olarak gösterilmektedir. İhracatta iki veri arasındaki farklılığın ise yıl sonu itibariyle henüz kapatılmayan beyannamelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Karşılaşılan bu farklılıkların giderilmesi, özellikle ithalatın bir bölümünün herhangi bir işleme tabi olmadığı halde bölgeye uğradıktan sonra aynen yurtiçine sokulma saikleri önemlidir. Bu saikler, firmaların üretim ve dış ticaret modeli hakkında önemli ipuçları taşıyor olabilir. Bu nedenle, genel ticaret sistemine göre de verilerin derlenip dış ticaret istatistiklerine dahil edilmesi yönündeki mevcut çalışmalar tamamlandığında, Türkiye'nin dış ticaret ve üretim yapısının görüntüsünün daha sağlıklı görülebileceğine inanılmaktadır.

alındığından, ülkeden serbest bölgelere giden-gelen mallar ihracat/ithalat sayılmamakta, ancak serbest bölgeden üçüncü ülkelere giden-gelen mallar ihracat/ithalat sayılmaktadır. Türkiye'de genel ticaret sistemine göre de istatistik üretilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

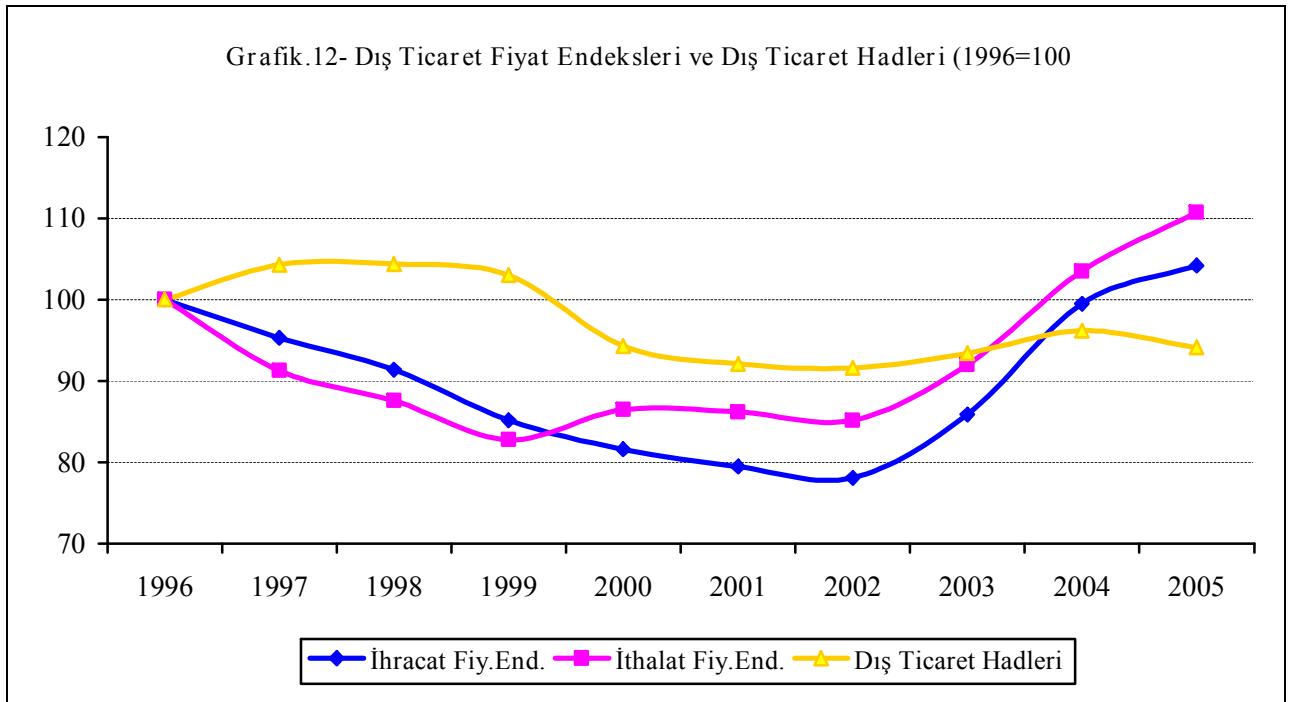
Dördüncü Bölüm

Dış Ticaret Dengesini Etkileyen Konjonktürel Faktörler

Önceki bölümlerde Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında yaşanan dönüşüm tartışılmıştır. Bu bölümde ise dış ticaret dengesine etki eden konjonktürel gelişmelerin etkileri analiz edilecektir. Konjonktürel etkiler, dış ticaret hadleri, çapraz kur gelişmeleri, ithal mala olan talebin tüketici kredilerince tetiklenmesi, Irak'taki özel durum nedeniyle geçici nitelikte bir enerji ticaretinin ortaya çıkması ve dış ticaret istatistiklerinde kapsam değişiklikleri şeklinde gruplandırılmıştır.

4.1. Dış ticaret hadleri

İhracat ve ithalat fiyat endekslerinde, 1996-2005 döneminde gözlenen hareketlerin, dış ticaret dengesi üzerine olumlu ve olumsuz etkileri dönem içinde farklı eğilimler göstermiştir. Bu eğilim, çapraz kurlardaki değişim yanısıra, ürünlerin birim fiyatlarındaki değişimden de kaynaklanmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan dolar cinsi dış ticaret fiyat endeksleri, ihracat ve ithalata konu olan ürünlerin dolar cinsi birim fiyatlarındaki değişimin yanısıra, özellikle Euro/\$ paritesindeki değişimden kaynaklanan çapraz kur etkilerini de yansıtmaktadır. TÜİK, ISIC.Rev.3 sınıflandırmasını esas alarak dış ticaret fiyat endekslerini 1994=100 bazına göre yayınlamaktadır. Ancak, 2004 yılında dış ticaret fiyat endekslerinde TÜİK tarafından değişiklik yapılmış ve 2003=100 bazına göre yeni endeksler yayınlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, dış ticaret fiyat endeksleri 1994 bazlı endeks esas alınarak 1996=100 bazına dönüştürülmüş ve yeni yöntemle hesaplanan 2004 ve 2005 yılı endeks değerleri de aynı baz yılına getirilmiştir. Ayrıca, fiyat endeksleri ve dış ticaret hadleri, imalat sanayi alt sektörleri tüketim, ara ve yatırım malları grupları ile toplulaştırılmıştır. Topplulaştırma yapılırken, ağırlık olarak sektörlerin 1997 yılı ihracat ve ithalat değerleri kullanılmıştır.

1996=100 bazlı ihracat fiyat endeksi, 1996-2002 döneminde sürekli düşüş gösterirken, 2003-2005 döneminde artış eğilimine girmiştir. Bu gelişmede, özellikle euro/\$ paritesindeki değişimin etkili olduğu düşünülmektedir. İhracatımızın büyük bir kısmının AB ülkelerine yönelmesi ve euro'nun gittikçe artan ölçüde uluslararası ticarete kullanılması son üç yılda ihracat fiyatlarımızı

olumlu etkilemiştir. 2000 yılına kadar ihracat fiyat endeksinin altında seyreden ithalat fiyat endeksi, 2000 yılında petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle yükselerek ihracat fiyat endeksinin üzerine çıkmış ve bu eğilimini sonraki yıllarda da korumuştur. 2003 yılından itibaren, enerji ve temel hammadde fiyatlarının yükselmesi ile euro/\$ paritesindeki artış, ithalat fiyat endeksinin tekrar sıçratmıştır.

Dış ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret haddinin 100'ün üzerinde olması dış ticaret fiyat hareketlerinden ülkenin olumlu etkilenmesi, 100'ün altında olması durumunda ise olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, ülke ekonomisinin dış ticaret hadlerindeki değişim yoluyla ek bir gelir elde ettiği veya ek bir maliyete katlandığı görülmektedir. 1996-1999 döneminde, dış ticaret hadleri 100'ün üzerinde seyretmiş ve ekonomi dış ticaret aracılığıyla ürettiğinden fazla bir gelir elde etmiştir. 2000 yılı ve sonrasında ise, dış ticaret hadleri 100'ün altında kalmış ve ekonomi üretim değerinin altında bir gelir sağlayabilmiştir. 1996 yılında 20,4 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2005 yılında 43,1 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, dış ticaret açığında meydana gelen 22.8 milyar dolarlık artışın yüzde 39,2'sini oluşturan 8,9 milyar dolarlık kısmı dış ticaret hadlerindeki bozulmadan kaynaklanmıştır.

Tablo.30- Dış ticaret hadleri ve dış ticaret dengesine etkisi (1996=100)*

	Genel	Tarım	Maden.	İmalat Sanayi				Euro/\$ Paritesi
				Toplam	Tüketim	Ara	Yatırım	
1997	104.3	120.7	103.5	102.4	94.4	104.6	102.9	1.1325
1998	104.4	134.4	134.0	97.3	87.1	103.6	95.2	1.1236
1999	103.0	148.2	106.7	98.3	94.8	99.9	96.0	1.0616
2000	94.3	147.8	68.4	96.4	96.0	95.7	98.2	0.9208
2001	92.1	141.1	69.2	94.4	92.0	98.0	95.3	0.8921
2002	91.6	135.7	73.4	93.4	88.1	97.8	92.3	0.9497
2003	93.4	120.2	62.8	97.4	93.3	96.8	95.4	1.1287
2004	96.2	133.1	57.4	100.1	97.5	98.3	100.5	1.2422
2005	94.1	184.0	45.9	100.5	102.4	93.7	103.9	1.2453
Bir Önceki Yıl Fiyatlarına Göre Dış Ticaret Hadleri Etkisi (Milyon Dolar)**								
1997	2.934	446	366	2.116	-952	1.082	1.987	
1998	297	240	1.447	-1.381	-777	488	-1.092	
1999	209	144	-722	772	-232	321	682	
2000	-2.499	8	-2.551	44	-577	-1.126	1.747	
2001	-146	-134	378	-386	-463	360	-282	
2002	-268	-73	184	-382	-267	269	-384	
2003	-1.575	-291	-1.215	-31	1.621	-1.835	184	
2004	-2.104	209	-1.747	-459	2.271	-3.000	269	
2005	-4.412	983	-4.596	-732	1.273	-2.862	858	
1996 Yılı Fiyatlarıyla Dış Ticaret Hadleri Etkisi (Milyon Dolar)**								
1997-2005 Top.	-8.913	1.819	-8.990	-1.725	440	-5.384	3.219	

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) 1994=100 bazlı dış ticaret fiyat endeksleri 1996=100 bazına dönüştürülmüş ve imalat sanayi alt grupları itibarıyla ağırlıklandırılmıştır.

(**) Pozitif değerler dış ticaret hadlerinin lehe geliştiğini ve dış ticaret açığını azaltıcı etkide bulunduğunu, negatif değerler ise dış ticaret hadlerinin aleyhe döndüğünü ve dış ticaret açığını artırıcı etkide bulunduğunu göstermektedir. Diğer ürün grubu tabloda ayrıca gösterilmemiş, ancak imalat sanayi toplamına dahil edilmiştir.

1996 baz yılına göre 1997-2005 döneminde karşılaşılan 8.9 milyar dolarlık dış ticaret hadleri kaybı, alt gruplar itibarıyla önemli bir farklılık göstermektedir. Bu dönemde dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişme nedeniyle, madencilik sektöründe yükselen ham petrol ve doğal gaz fiyatları sonucunda uğranılan kayıp yaklaşık 9.0 milyar dolar iken, imalat sanayi ara malları grubundaki kayıp 5.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarım, tüketim malları ve yatırım malları grubunda ise dış ticaret hadleri lehe gelişmiş ve bu durum dış ticaret açığını 5.5 milyar dolar azaltmıştır.

Bir önceki yıl fiyatlarına göre hesaplanan yıllık dış ticaret hadleri etkisi incelendiğinde, 1997, 1998 ve 1999 yıllarında dış ticaret hadlerindeki iyileşme nedeniyle, dış ticaret hadlerinin dış ticaret açığını azaltıcı etkide bulunduğu görülmektedir. Diğer yıllarda dış ticaret hadlerindeki değişim, ilgili

yılların dış ticaret açığını yükseltici etkide bulunmuştur. Özellikle, 2000, 2004 ve 2005 yıllarında dış ticaret hadlerindeki bozulmanın dış ticaret açığını önemli ölçüde yükselttiği görülmektedir. 2005 yılında dış ticaret açığında gözlenen 9.9 milyar dolarlık artışın yüzde 44.6'sını oluşturan 4.4 milyar dolarlık kısmı dış ticaret hadlerindeki bozulmadan kaynaklanmıştır. Enerji fiyatlarındaki yükselme sonucunda dış ticaret dengesindeki bozulma madencilik sektörü dış ticaret açığının 4.6 milyar dolar artmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, imalat sanayi ara malları grubunda dış ticaret hadlerinin dış ticaret açığını artırıcı etkisi 2.9 milyar dolar iken, diğer gruplarda dış ticaret hadlerindeki iyileşme dış ticaret açığını 3.1 milyar dolar azaltmıştır.

4.2. Çapraz kur etkisi

Dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı önceki bölümde kullanılan dolar cinsi dış ticaret fiyat endeksleri, ihracat ve ithalata konu olan ürünlerin dolar cinsi birim fiyatlarındaki değişim ile birlikte çapraz kur etkilerini de içermektedir. Bu bölümün konusu, çapraz kur değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerine etkilerinin ayrıştırılmasına yöneliktir.

İthalat ve ihracatın döviz cinslerine göre dağılımı esas alınarak, 1997 yılı çapraz pariteleri baz alınarak yapılan analizde, 1998-2003 döneminde, dolar cinsinden ifade edilen ithalat ve ihracatın \$/€ paritesindeki değişimden olumlu yönde etkilendiği, 2004-2005 yılında ise olumsuz bir etkinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo.31- Dış ticaret dengesinde çapraz kur etkisi

	1997 yılı çapraz kurlarıyla			2004 yılı çapraz kurlarıyla		
	Δİthalat	Δİhracat	ΔDTD	Δİthalat	Δİhracat	ΔDTD
1997	0	0	0			
1998	-128	-74	-54			
1999	-994	-709	-285			
2000	-4,426	-2,630	-1,796			
2001	-3,681	-3,619	-62			
2002	-3,685	-3,234	-451			
2003	-90	-76	-14			
2004	3,489	2,766	723	0	0	0
2005	4,079	3,227	852	104	82	22

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

DTD: Dış Ticaret Dengesi Δ: Değişim tutarını ifade etmektedir.

Örneğin, parite değişikliğinin etkisiyle 2005 yılında ithalat 1997 yılı fiyatlarına göre olduğundan 4,079 milyon dolar daha büyük gösterilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle, 1996-2005 döneminde 67,995 milyon dolara ulaşan ithalat artışının, 4,079 doları (yüzde 6'sı) çapraz kurlardaki değişimden, kalan tutarı ise ithalat fiyatları ve miktar değişimlerinden kaynaklanmaktadır.

2004 yılı çapraz paritesi alınarak yapılan hesaplamalarda ise, dış ticaret dengesinin çapraz kur değişimlerinden çok fazla etkilenmediğini ortaya koymaktadır. 2004 ve 2005 yıllarında yıllık ortalamalarda çok fazla bir değişimin yaşanmamış olması nedeniyle, 2005 yılında dış ticaret dengesi sadece 22 milyon dolar seviyesinde olumsuz yönde etkilenmiştir. Dolayısıyla, 2005 yılında bir önceki yıla göre ithalat ve ihracat artışlarında çapraz kur etkisi değil, dış ticaret fiyatlarının ve miktar etkisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

4.3. Tüketici kredileri etkisi

Genel faiz oranlarındaki gerilemeye paralel olarak, artan rekabet ve karlılık arayışlarının da etkisiyle bankaların esas faaliyet alanları olan kredi faaliyetine dönüş çabaları hızlanmıştır. Bu arayış, beraberinde tüketici kredi faiz oranlarının gerilemesini ve buna paralel olarak hanehalklarının ilave tüketim taleplerini gündeme getirmiştir. İlave tüketim talebi dayanıklı tüketim malları, taşıt ve konut alanında daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Faiz oranlarındaki gerilemenin yarattığı tüketim talebi, bireysel kredi kullanımını önemli ölçüde artırmıştır. Düşen reel faiz oranı ortamını fırsata çevirmek isteyen finansal kuruluşlar arasında artan rekabet ortamı bu artışı desteklemiştir. Artan tüketim talebinin ithalat üzerindeki etkileri de belirgin olmuştur. Yeni ekonomik ortam, tüketicilerin gerek tüketici kredisi ve gerekse taksitli bireysel kredi kartı normundaki finansman taleplerini artırmıştır. Bireysel finansman taleplerindeki 2002-2005 dönemi gelişmeleri aşağıdaki gibidir:

Tablo.32- Bankacılık sektörü tüketici kredileri

(Milyon YTL)	2002	2003	2004	2005
Bireysel konut alım kredileri	460	786	2,631	12,407
Bireysel taşıt alım kredileri	541	1,777	4,194	6,156
Kredi kartları ile taksitli alışveriş tutarı*	3,784	6,049
Kredi kartı ile yapılan diğer alışveriş tutarı	4,335	7,030	10,137	11,346
Diğer bireysel tüketici kredileri	1,269	3,250	5,905	9,917
Toplam I (Bireysel krediler)	6,605	12,843	26,651	45,875
Taksitli ticari işyeri kredileri**	319	847
Taksitli ticari taşıt kredileri**	5,220	6,769
Toplam II (Kurumsal taksitli krediler)**	5,539	7,616
Genel Toplam (I+II)	6,605	12,843	32,190	53,491
Bireysel taşıt kredileri (Milyon Dolar)	360	1,188	2,948	4,591
Ticari taşıt kredileri (Milyon Dolar)	3,669	5,049
Toplam taşıt kredileri (Milyon Dolar)	6,617	9,640
Bankacılık sektörü aktif toplamı	212,681	249,688	306,439	396,962
Bireysel krediler / Toplam Aktifler (Yüzde)	3,1	5,1	8,7	11,6
Bireysel taşıt kredileri / T. Aktifler (Yüzde)	0,3	0,7	1,4	1,6
Bireysel konut kredileri / T. Aktifler (Yüzde)	0,2	0,3	0,9	3,1
Toplam taşıt kredileri / T. Aktifler (Yüzde)	3,1	3,3
T. Gayrimenkul kredileri / T. Aktif (Yüzde)	1,0	3,3

Kaynak: BDDK Aylık Bülteni, Şubat 2006 ve kendi hesaplamalarımız.

(*) 2002 ve 2003 yıllarına ait taksitli alışveriş tutarı ayırt edilemediğinden diğer alışveriş tutarı içerisinde gösterilmiştir.

(**) Kurumsal krediler içerisinde yer almakla birlikte, tüketici kredisi niteliğindeki taksitli ticari işyeri ve taşıt alımlarına ilişkin tutarlar olup, 2002 ve 2003 yıllarına ait veriler bulunmamaktadır.

Bireysel kredilerin bankacılık sektörü toplam aktiflerinden aldığı pay 2005 yılında iki haneli rakamlara ulaşmıştır. Bireysel kredilerin payı 2002 ve 2003 yılında yüzde 4 seviyelerinde iken, bu pay 2005 yılı sonu itibarıyla yüzde 11,6'ya kadar yükselmiştir. 2004 yılında taşıt kredilerinde, 2005 yılında ise konut kredilerinde çok belirgin artışlar yaşanmıştır.

Hanehalkı borçluluğundaki bu artış, ithalatı ve dolayısıyla dış ticaret açığını artıran etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim, kredilendirilen taşıt oranı 1996-2001 döneminde yıllık ortalama yüzde 53 iken, 2003 yılında yüzde 75'e yükselmiş, 2004 ve 2005 yıllarında ise kredilendirilen taşıt oranı yüzde 68'ler seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002-2005 döneminde kredilendirme oranının kriz öncesi döneme göre önemli oranda yükseldiği görülmektedir.

Tablo.33- Tüketici kredisi ile finanse edilen ithal taşıtlar

(Milyon Dolar)	1996-01 Ort.	2002	2003	2004	2005
1. İthal edilen taşıt sayısı (adet)	186,675	83,835	279,274	461,442	444,806
2. Taşıtların ithalat tutarı	1,981	1,153	3,442	6,711	6,581
3. Perakende satışlardaki ithal taşıt oranı, %	47,6	55,7	57,9	57,4
4. Tüketici kredisi ile kredilendirilen taşıt oranı*, %	53	60	75	67	68
5. Taşıtların kredisi ile finanse edilen taşıtların ithalat tutarı (2)*(4)	1,050	692	2,582	4,496	4,475
6. Sabit kredilendirme oranıyla bulunan ithalat tutarı (2)*(%53)	1,050	611	1,824	3,557	3,488
7. Tüketici kredilerinin yarattığı ilave ithal taşıtların talebi (5) - (6)		81	758	939	987

Kaynak: OSD, TSKB, kendi hesaplamalarımız.

(*) Kredilendirme oranının yerli ve ithal taşıtlar için aynı olduğu kabul edilmiştir.

Kredilendirme oranının sabit kalması varsayımı ile yapılan hesaplamalarda, kredilendirme oranındaki artışın son üç yılda taşıt ithalatını 2,7 milyar dolar civarında artırdığı görülmektedir. Kredilendirme oranındaki artışın 2005 yılında yarattığı ilave ithalat tutarı ise, yaklaşık 1 milyar dolar civarında hesaplanmaktadır.

4.4. Irak ve bölgedeki gelişmelerinin yarattığı geçici enerji ticareti etkisi

Körfez krizi sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması politikası paralelinde, Türkiye'nin Irak ile ticaret hacminde de belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu ticaretin mal grupları itibariyle dağılımı bilinmese de, petrol ve petrol ürünleri ile ilgili iki yönlü bir ticaret hacminin olduğu anlaşılmaktadır.

Körfez savaşı nedeniyle rafinaj kapasitesi etkilenen Irak'ın, yeniden yapılandırma sonrasında enerji ile ilgili ihtiyaçlarının azalması gündeme geldiğinde, bunun Türk ekonomisinin enerji dış ticareti üzerine etkilerinin olması beklenir. Dolayısıyla, özellikle 2003 sonrası dönem dış ticaret gelişmeleri değerlendirilirken, enerji ticareti de dahil olmak üzere Irak'daki gelişmelerin ortaya çıkardığı geçici mahiyetteki ticaretin de dikkate alınması gerekmektedir.

4.5. Dış ticaret istatistikleri kapsamındaki değişiklikler

1996-2005 döneminde dış ticaret istatistiklerinin kapsamında TÜİK tarafından yapılan değişiklikler, dış ticaret açığı üzerinde etkili olmuştur. İthalat ve ihracat verilerine 2001 yılından itibaren parasal olmayan altın ticareti ilave edilirken, 2003 yılından itibaren de Irak'la yapılan dış ticaret verileri dahil edilmiştir. 2003 yılı öncesi dönemde, Irak'a yönelik ambargo nedeniyle, bu ülke ile yapılan dış ticaretin açıkça dış ticaret istatistiklerine yansıtılmadığı, ancak diğer ülkeler başlığı altında kısmen yer aldığı tahmin edilmektedir.

Tablo.34- Parasal olmayan altın ve Irak dış ticareti (Milyon Dolar)

	Parasal Olmayan Altın			Irak'la Dış Ticaret		
	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge
1996						
1997						
1998						
1999						
2000						
2001	26	989	-963			
2002	54	1.408	-1.354			
2003	77	2.598	-2.521	829	113	716
2004	91	3.497	-3.406	1.821	468	1.353
2005	135	3.895	-3.760	2.744	459	2.285

Kaynak: TÜİK.

Son yıllarda, parasal olmayan altın ithalatının önemli boyutlara ulaştığı ve dış ticaret dengesinin 2005 yılında 3.8 milyar dolar açık verdiği görülmektedir. 1996-2005 döneminde dış ticaret açığında meydana gelen 22.8 milyar dolarlık artışın yüzde 16.5'i parasal olmayan altın dış ticaret açığından kaynaklanmıştır. Bu dönemde, Irak'a yönelik ihracat gerek ambargonun kaldırılması gerek savaş sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması faaliyetlerinin hızlanmasının etkisiyle önemli bir artış göstermiştir. Böylece, 2003 yılında 716 milyon dolar olan dış ticaret fazlası 2005 yılında 2.3 milyar dolara yükselmiş ve genel dış ticaret açığını azaltıcı etkide bulunmuştur.

Beşinci Bölüm

Sektörel Gelişme ve Uyumun Dış Ticarete Etkileri

İmalat sektörü üretim ve dış ticaret yapısındaki gelişmeler önceki bölümlerde makro seviyede analiz edilmiştir. Bu bölümde ise, üretim ve özellikle dış ticaret dengemizde önemli paya sahip, enerji, otomotiv, dayanıklı tüketim malları ve tekstil&giyim sektörlerinde yaşanan gelişmelere ve sektörlerin bu gelişmelere uyum çabalarına mikro ölçekte daha yakından bakılacaktır.

5.1. Enerji dengesi, enerji fiyat ve politikaları

Türkiye’de birincil enerji kullanımı içinde ithal kaynakların payının giderek artması ve enerji fiyatlarındaki yükselme, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. 1996 yılında 5.9 milyar dolar olan enerji kaynakları ithalatı, 2005 yılında 21.2 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde enerji kaynakları dış ticaret açığı, 5.6 milyar dolardan 18.6 milyar dolara yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, 1996-2005 döneminde dış ticaret dengesinde gözlenen 22.8 milyar dolarlık artışın yüzde 56,9’unu oluşturan 13,0 milyar dolarlık kısım enerji kaynakları dış ticaret açığındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, dış ticaret dengesinde yaşanan gelişmeleri daha iyi değerlendirebilmek açısından, Türkiye’nin enerji faturası ve politikalarına aşağıda daha yakından bakılmaya çalışılacaktır.

5.1.1. Enerji dengesi

Türkiye’de 1995-2005 döneminde toplam birincil enerji kullanımı yılda ortalama yüzde 3.9, ticari enerji kullanımı ise yılda ortalama yüzde 4.5 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde, GSMH yıllık ortalama büyüme hızı da yüzde 3.9 olarak gerçekleşmiştir. Toplam birincil enerji kullanımı içinde, linyit ve hidrolik enerjinin payı gerilerken, genelde ithale dayalı doğal gaz, petrol ürünü ve taş kömürünün payında sürekli bir artış meydana gelmiştir. 1996-2005 döneminde doğal gaz, petrol ürünü ve taş kömürü kaynaklı enerji kullanımındaki yıllık ortalama artış yüzde 5.3 oranında gerçekleşmiş ve bu üç kaynağın toplam birincil enerji kullanımı içindeki payı ise 1995 yılında yüzde 67 iken 2005 yılında yüzde 76.8’e yükselmiştir.

Tablo.35- Birincil enerji kullanımı ve kaynakları

(Miktar: Bin TEP)

	1995		2000		2005 Tahmin	
	Miktar	% Dağ.	Miktar	% Dağ.	Miktar	% Dağ.
I. Ticari Enerji	56.080	88.8	75.713	92.1	87.127	94.2
Taşkömürü	6.690	10.6	11.619	14.1	14.319	15.5
Linyit	10.634	16.8	13.228	16.1	11.492	12.4
Petrol Ürünleri	29.323	46.4	32.595	39.7	33.201	35.9
Doğal gaz	6.313	10.0	13.327	16.2	23.466	25.4
Hidrolik Enerji	3.057	4.8	2.656	3.2	3.509	3.8
Yenilenebilir Enerji	123	0.2	1.998	2.4	1.243	1.3
Elektrik İthalatı/İhracatı	-60	-0.1	290	0.4	-103	-0.1
II. Gayri Ticari Enerji	7.068	11.2	6.457	7.9	5.400	5.8
Odun	5.512	8.7	5.081	6.2	4.250	4.6
Hayvan ve Bitki Artıkları	1.556	2.5	1.376	1.7	1.150	1.2
Toplam	63.148	100.0	82.170	100.0	92.527	100.0

Kaynak: DPT, Yıllık Programlar.

Enerji kaynaklarının bileşiminde ithal kaynaklar lehine yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak enerji faturasının dış ticaret dengesi üzerine etkilerini de şekillendirmiştir.

5.1.2. Enerji fiyat ve politikaları

1996-2005 dönemini kapsayan son 10 yıllık dönemde, enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı ortalama olarak yüzde 16 seviyesinde gerçekleşmiş ve enerji ithalatı son 10 yılda yaklaşık 3,5 kat artarak 21,2 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu dönemde yıllık ortalama enerji ithalatının 9,6 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde, son üç yılda enerji fiyatlarındaki artışın dış ticaret dengesine etkileri daha net bir biçimde görülebilmektedir.

Tablo.36- Toplam dış ticaret içerisinde enerji payı

(Milyon \$)	Enerji İthalatı	Enerji İhracatı	Enerji Dış ticaret dengesi	Toplam ithalat içinde enerji payı, %	Toplam ihracat içinde enerji payı, %	Toplam dış denge içinde enerji payı, %
1996	5,914	275	-5,639	13,6	1,2	27,6
1997	6,063	192	-5,871	12,5	0,7	26,3
1998	4,506	259	-4,247	9,8	1,0	22,4
1999	5,375	337	-5,038	13,2	1,3	35,8
2000	9,529	329	-9,200	17,5	1,2	34,4
2001	8,339	445	-7,894	20,1	1,4	78,4
2002	9,204	691	-8,513	17,9	1,9	54,9
2003	11,575	980	-10,595	16,7	2,1	48,0
2004	14,407	1,429	-12,978	14,8	2,3	37,8
2005	21,225	2,614	-18,611	18,2	3,6	43,2
10 yıl ort.	9,614	755	-8,859	15,8	2,0	38,9

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Artan enerji ithalatının kompozisyonuna bakıldığında ise, toplam enerji ithalatı içerisinde kömür ve ham petrol ithalatının giderek önemini yitirdiği, buna karşılık işlenmiş petrol ürünü ve doğal gaz alımlarının nispi olarak öneminin arttığı görülmektedir. Bu gelişmede, Türkiye'nin tek özel rafinerisi olan ATAŞ'ın Eylül 2004'de kapatılarak depo ve yükleme-boşaltma terminaline dönüştürülmesi ile İran ve Mavi Akım projesinin devreye girmesi ile artan doğalgaz alımları rol oynamaktadır.

Tablo.37- Enerji kaynakları dış ticareti

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Enerji kaynakları ithalatı (Milyon \$)										
Kömür	624	626	521	345	676	348	749	986	1,317	1,681
Petrol ve ürünleri	3,998	3,716	2,575	3,482	5,643	4,675	5,411	6,576	8,636	12,396
-Ham Petrol	3,416	3,194	2,084	2,755	4,208	3,878	4,088	4,777	6,092	8,649
-Diğer	582	522	491	727	1,435	797	1,323	1,799	2,544	3,747
Doğal gaz	1,280	1,636	1,295	1,467	3,079	3,154	2,915	3,967	4,439	7,131
Elektrik	12	84	114	81	132	162	128	43	16	18
Toplam	5,914	6,063	4,506	5,375	9,529	8,339	9,204	11,575	14,407	21,225
Enerji kaynakları ihracatı (Milyon \$)										
Kömür	1	1	2	1	2	4	2	1	3	5
Petrol ve ürünleri	250	169	233	308	292	399	651	819	1,111	2,002
Doğal gaz	9	11	9	13	15	21	23	139	255	505
Elektrik	15	11	15	14	20	20	16	20	60	102
Toplam	275	192	259	337	329	445	691	980	1,429	2,614
Enerji kaynakları dış ticaret dengesi (Milyon \$)										
Kömür	623	625	519	344	674	344	747	985	1,314	1,676
Petrol ve ürünleri	3,748	3,547	2,342	3,174	5,351	4,276	4,760	5,757	7,525	10,394
Doğal gaz	1,271	1,625	1,286	1,454	3,064	3,133	2,892	3,828	4,184	6,626
Elektrik	-3	73	99	67	112	142	112	23	-44	-84
Toplam	5,639	5,871	4,247	5,038	9,200	7,894	8,513	10,595	12,978	18,611

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, TÜİK.

Aynı dönemde, son yıllar hariç olmak üzere, enerji ihracatı ihmal edilebilir seviyelerde, toplam ihracatın yüzde 1'inin altında seyretmiştir. Son 3 yılda başta petrol ürünleri olmak üzere, 2005 yılında doğal gaz fazlasının ihraç edilmesi ve fiyat artışlarının da etkisiyle, enerji ihracatı sürekli bir gelişme içerisinde olmuş ve 2005 yılında 2,6 milyar doları bulmuştur. Bu tutarın yüzde 77'sini başta kurşunsuz benzin ve fuel oil olmak üzere işlenmiş petrol ürünleri oluşturmaktadır. Yüzde 19'lük bölüm ise 505 milyon dolarlık doğal gaz ihracatından kaynaklanmaktadır.

Tablo.38- Enerji ithalatının kompozisyonu

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Enerji kaynakları ithalatının kompozisyonu (% Dağılım)										
Kömür	10,6	10,3	11,6	6,4	7,1	4,2	8,1	8,5	9,1	7,9
Petrol ve ürünleri	67,6	61,3	57,1	64,8	59,2	56,1	58,8	56,8	59,9	58,4
-Ham Petrol	57,8	52,7	46,2	51,3	44,2	46,5	44,4	41,3	42,3	40,7
-Diğer	9,8	8,6	10,9	13,5	15,1	9,6	14,4	15,5	17,7	17,7
Doğal gaz	21,6	27,0	28,7	27,3	32,3	37,8	31,7	34,3	30,8	33,6
Elektrik	0,2	1,4	2,5	1,5	1,4	1,9	1,4	0,4	0,1	0,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Kendi hesaplamalarımız.

1996-2002 döneminde yıllık ortalama enerji ihracatının 360 milyon dolar civarında olduğu dikkate alındığında, enerji ihracatının son üç yılda 2,6 milyar dolara çıkmasında, Irak'ın rafineri kapasitesinin savaştan zarar görmesi ve savaş sonrası yeniden yapılandırma döneminde işlenmiş ürün ihtiyacının artması, doğal gaz ihraç edilmeye başlanması ve ATAŞ'ın bölgesel bir dağıtım terminaline dönüşmesinin etkileri olduğu düşünülmektedir.

Enerji ithalinde ve ihracında ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda, enerjinin dış ticaret üzerindeki belirleyicilik derecesi değişim göstermektedir. Son 10 yıllık dönemde, Türk ekonomisinin verdiği dış ticaret açığının yaklaşık 2/3'ü enerji dış ticaretinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret açığının önemli ölçüde daraldığı kriz dönemlerinde, enerji dengesinin belirleyici rolünün daha da arttığı görülmektedir. Aynı zamanda krizlerle ortaya çıkan üretim daralmasının, enerji tüketimini diğer mal gruplarına göre göreceli olarak daha az etkilediğinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye'nin enerji ile ilgili dış ticaret dengesinde giderek bozulan ve yukarıda ortaya konulan bu yapının nedenlerini bir kaç ara başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; (1)fiyat etkisi, (2) miktar etkisi ve (3)doğal gazda "al ya da öde" politikası ve elektrik üretimde kullanılan kaynak bileşimindeki değişim etkisidir.

5.1.2.1. Fiyat etkisi

Enerji dış ticaret dengesindeki bozulma, büyük ölçüde enerji fiyatlarındaki uluslararası seviyede meydana gelen fiyat değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Fiyat gelişmelerinin enerji dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin analizinde, "efektif alım fiyatları" ile dış ticaret fiyat endeksleri kullanılmıştır. BOTAŞ ve TUIK verileri kullanılarak hesaplanan birim başına doğal gaz ve ham petrol alım fiyatlarındaki gelişmeler Grafik.13 ve Tablo.39'da sunulmaktadır. Petrol ürünleri için hampetrol fiyatlarındaki gelişmeler esas alınırken, kömür ithalatında fiyat etkisi ithalat fiyat endekslerindeki gelişmeler yardımıyla hesaplanmıştır.

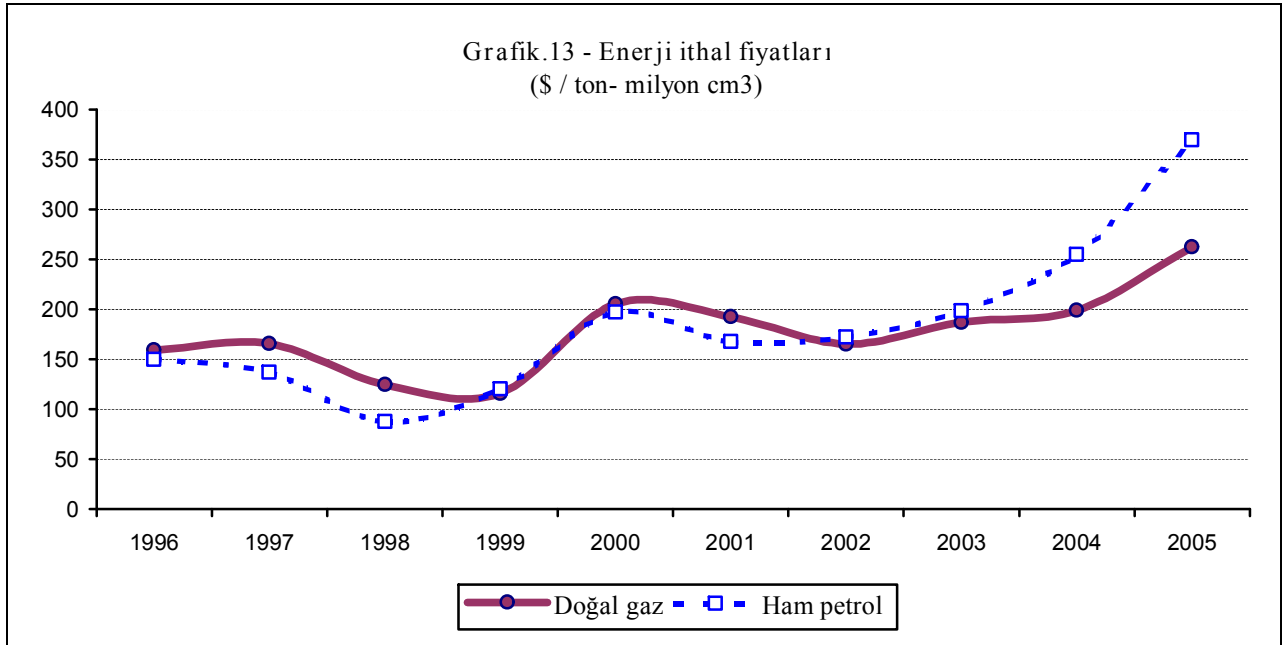
2002 yılından itibaren dünya enerji fiyatlarına paralel olarak, ithal alım fiyatlarında belirgin bir yükseliş söz konusudur. 2001 yılında 167,6 \$/ton'a düşen ham petrol alım fiyatı, 2005 yılında iki katın üzerinde artış göstererek 369,8 \$/ton'a yükselmiştir. Doğal gaz fiyatları ise 2003 yılından itibaren artış eğilimine girmiş, 2002 yılında 165,4 \$/milyon cm³ olan ortalama alım fiyatı, 2005 yılında yüzde 58 artışla 262,5 \$/milyon cm³ seviyesine çıkmıştır. Doğal gaz fiyatlarındaki artış, Grafik.13'den de görülebileceği üzere son dönemde ham petrol fiyat artışlarının altında kalmıştır.

Tablo.39- Doğal gaz ve hampetrol ithalatı birim maliyetleri

	Doğal gaz			Ham petrol		
	İthalat (milyon cm ³)	İthalat (milyon \$)	Birim fiyat (\$ / cm ³)	İthalat (ton)	İthalat (milyon \$)	Birim fiyat (\$ / ton)
1996	8,040	1,280	159,2	22,767	3,416	150,0
1997	9,874	1,636	165,7	23,324	3,194	136,9
1998	10,384	1,295	124,7	23,791	2,084	87,6
1999	12,656	1,467	115,9	22,837	2,755	120,6
2000	14,975	3,079	205,6	21,363	4,208	197,0
2001	16,368	3,154	192,7	23,142	3,878	167,6
2002	17,625	2,915	165,4	23,708	4,088	172,4
2003	21,180	3,967	187,3	24,029	4,777	198,8
2004	22,173	4,439	200,2	23,917	6,092	254,7
2005	27,167	7,131	262,5	23,390	8,649	369,8

Kaynak: BOTAS, Dış Ticaret Müsteşarlığı, kendi hesaplamalarımız.

Fiyatlarda yaşanan sözkonusu gelişmelerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerinin görülebilmesi için, enerji ithal faturası sabit fiyatlarla hesaplanmıştır. Sabit fiyatın hesaplanmasında üç ayrı dönem esas alınmak suretiyle, okuyucu açısından değerlendirme kolaylığı amaçlanmıştır. İthal fiyatlarındaki artışın 1997-2005 dönemi dış ticaret dengesi üzerine yarattığı ilave faturaya yıllık bazda Tablo.47’de yer verilmiştir. Buna göre, 1996-1999 döneminde fiyatlarda bir gerileme eğilimi yaşandığı ve bu şekilde enerji temininin dış ticaret dengesine olumlu katkı yaptığı, 2000-2005 döneminde ise sözkonusu eğilimin tersine döndüğü, uluslararası fiyat artışlarının enerji faturasını önemli ölçüde kabarttığı görülmektedir. Faturadaki kabarma esas itibariyle 2003-2005 dönemini kapsayan dönemde çok belirgin olarak ortaya çıkmıştır. 1996 yılı ithal fiyatlarıyla, enerji fiyatlarındaki artışın 2005 yılı enerji ithalatına getirdiği ilave yük 9,8 milyar dolara ulaşmıştır.

2003 yılı fiyatlarıyla sözkonusu ilave yük analiz edildiğinde, 2004 yılında 2,4, 2005 yılında ise 8,3 milyar dolarlık bir ek enerji faturası hesaplanmaktadır. 2004 yılı ithal fiyatlarıyla ise, fiyat artışları nedeniyle artan enerji faturası tutarı 2005 yılı için 5,9 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.

İhracat tarafında ise, global fiyat artışlarının olumlu etkileri görülmektedir. 2005 yılında fiyat artışları nedeniyle olumlu etkilenen ihracat tutarı, 1996 yılı fiyatlarıyla 1,4 milyar dolar, 2003 yılı fiyatlarıyla 1,1 milyar dolar, 2004 yılı fiyatlarıyla ise 743 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Fiyat değişiminin enerji ihracatı üzerindeki etkisinin sayısal analizine Tablo.48’de yer verilmektedir.

5.1.2.2. Miktar etkisi

Uluslararası enerji fiyatlarında meydana gelen artış, yukarıda da ifade edildiği gibi enerjinin dış ticaret üzerine faturasını önemli ölçüde kabartmıştır. Ancak enerji ithalatında faturayı kabartan tek faktör fiyat artışları değildir. Fiyat artışı kadar etkili olmasa da miktar artışlarının da etkisinin ihmal edilmemesi gerekir. Bu etkinin bilinmesi, ileriye yönelik olarak enerji politikalarının dış ticaret dengesi üzerindeki bozucu etkisinin sürekli olup, olmayacağını değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Çünkü fiyat gelişmeleri uluslararası konjonktürden etkilenen bir değişken olmasına rağmen, enerji ithalatının miktar olarak artışı, uygulanan enerji politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo.40- Enerji ithal faturasındaki bozulmanın kaynakları, 2005

(Milyon \$)	Fiyat Etkisi	Miktar Etkisi	Toplam	Yüzde Dağılım
Doğal gaz	1,692	1,000	2,692	39,5
Hampetrol	2,692	- 135	2,557	37,5
Petrol ürünleri	1,166	37	1,203	17,6
Kömür	313	51	364	5,3
Diğer		2	2	0,0
Toplam	5,863	955	6,818	100,0
Yüzde Dağılım	86,0	14,0	100,0	

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Enerji ithalat faturasındaki son dönemde yaşanan bozulmanın kaynaklarına bakıldığında, bozulmanın esas olarak, en azından 2005 yılı için, fiyat artışlarından kaynaklandığı görülmektedir. Enerji dış ticaret dengesindeki bozulmanın kaynaklarına Tablo.40'da ürün grupları itibariyle yer verilmektedir. Buna göre, 2005 yılı için özellikle doğal gaz ithalatındaki artış (4,994 milyon m³) nedeniyle, enerji faturasının 955 milyon dolarlık bir artış gösterdiği hesaplanmaktadır.

Sonuç olarak, 2005 yılında enerji ithalatı 21,225 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar bir önceki yıla göre 6,818 milyon dolarlık bir artışa tekabül etmektedir. Enerji ithal faturasında görülen bu artışın yüzde 86'sı fiyat artışlarından (*fiyat etkisi*), 955 milyon dolara denk gelen yüzde 14'lük kısmı ise doğal gaz ithalatındaki artıştan (*miktar etkisi*) kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Enerji fiyatlarındaki global yükseliş sadece ithalat faturasının kabarmasına yol açmamakta, aynı zamanda ihracat tutarını da etkilemektedir. İhracat üzerindeki fiyat etkisinin bir özetine 2005 yılı için Tablo.41'de yer verilmektedir. Buna göre, 2005 yılında toplam enerji ihracat tutarı 1,185 milyon dolar artış göstermiştir. Bu artışın yüzde 63'ü fiyat hareketlerinden, yüzde 37'si ihracattaki miktar artışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo.41- Enerji ihracatındaki düzelmelerin kaynakları, 2005

(Milyon \$)	Fiyat Etkisi	Miktar Etkisi	Toplam	Yüzde Dağılım
Doğal gaz	120	130	250	21,1
Petrol ürünleri	623	268	891	75,2
Diğer		44	44	3,7
Toplam	743	442	1,185	100,0
Yüzde Dağılım	62,7	37,3	100,0	

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Enerji ithalat ve ihracat tutarlarındaki artış bu şekilde analiz edildikten sonra, toplam enerji ticaretinin dış ticaret üzerindeki etkilerine bakılmak istendiğinde, global enerji fiyatlarında meydana gelen gelişmelerin 2005 yılı enerji dış ticaret dengesi üzerindeki bozucu etkisinin 5,1 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır. Enerji net ihracatı da yaklaşık 500 milyon dolar arttığı için, enerji dış ticaret dengesindeki toplam bozulma 5,6 milyar dolara ulaşmaktadır.

Tablo.42- Enerji dış ticaret dengesi ve fiyat etkisi

(Milyon \$)	2005	2004	Fark
Enerji ithalatı	21,225	14,407	6,818
- Fiyat etkisi			5,863
- Miktar etkisi			955
Enerji ihracatı	2,614	1,429	1,185
- Fiyat etkisi			743
- Miktar etkisi			442
Enerji dış ticaret dengesi	18,611	12,978	5,633
- Fiyat etkisi			5,120
- Miktar etkisi			513

Kaynak: Kendi hesaplarımız

5.1.2.3. Doğal gazda “al ya da öde” politikasının etkileri

Miktar etkisi nedeniyle artan doğal gaz faturasından da izlenebileceği gibi, enerji faturasındaki artışta, Türkiye'nin artan doğal gaz alımlarının etkisi büyüktür. Doğal gazın elektrik enerjisi üretimi, konutlarda ısıtma ve sanayi amaçlı kullanımında yaşanan artış, enerji faturasındaki büyümenin belirleyicilerinden birisi haline gelmektedir. “Al ya da öde” şeklinde özetlenen doğal gaz alım anlaşmalarından kaynaklanan alım zorunlulukları ve bu zorunluluklar nedeniyle enerji üretim alternatiflerinde belirgin değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerinin incelenmesi önemli görülmektedir.

Tablo.43- Doğal gaz alımları (milyon cm³)

	Rusya	İran	Mavi Akım	Cezayir	Nijerya	Diğer	Toplam
1996	5,524			2,436		80	8,040
1997	6,574			3,300			9,874
1998	6,539			3,051		794	10,384
1999	8,693			3,256	77	630	12,656
2000	10,079			3,962	780	154	14,975
2001	10,931	115		3,985	1,337		16,368
2002	11,603	670		4,078	1,274		17,625
2003	11,422	3,520	1,252	3,867	1,126		21,180
2004	11,106	3,558	3,238	3,237	1,034		22,173
2005	12,857	4,322	4,969	3,851	1,030	138	27,167

Kaynak: BOTAŞ

Doğal gaz alımları yoğun olarak Rusya, Cezayir ve Nijerya kaynaklıdır. Son bir kaç yılda İran doğal gazı ve Mavi Akım projesi çerçevesinde başlayan doğal gaz alımları ile birlikte, toplam doğal gaz ithalat tutarı, 2005 yılında 27,167 milyon cm³'e ulaşmıştır. Mevcut anlaşmalar çerçevesinde sözkonusu tutarın 2010 yılına kadar 50 milyar cm³'ü aşacağı hesaplanmaktadır. 1996-2005 döneminde yapılan doğal gaz ithalatının ülkeler itibariyle gelişimine Tablo.43'de yer verilmektedir.

BOTAŞ verilerine göre doğal gaz tüketiminin yüzde 57,5'i elektrik üretimi, yüzde 21,7'si konutlarda ısıtma amaçlı, yüzde 18,6'sı sanayi amaçlı, diğer bölümü ise gübre üretimi amaçlı kullanılmaktadır. Bununla ilgili gelişmelere Tablo.46'da yer verilmektedir. Elektrik enerjisi üretiminin genel kaynaklarına bakıldığında ise, özellikle 1998 sonrası dönemde doğal gaz kullanımının giderek arttığı, buna karşılık yerli enerji kaynaklarımızdan en önemlisi olan hidroelektrik santrallerinin nispi ağırlığını önemli ölçüde yitirdiği görülmektedir. Elektrik enerjisi üretiminde kullanılan enerji kaynaklarının gelişimine Tablo.44'de yer verilmektedir.

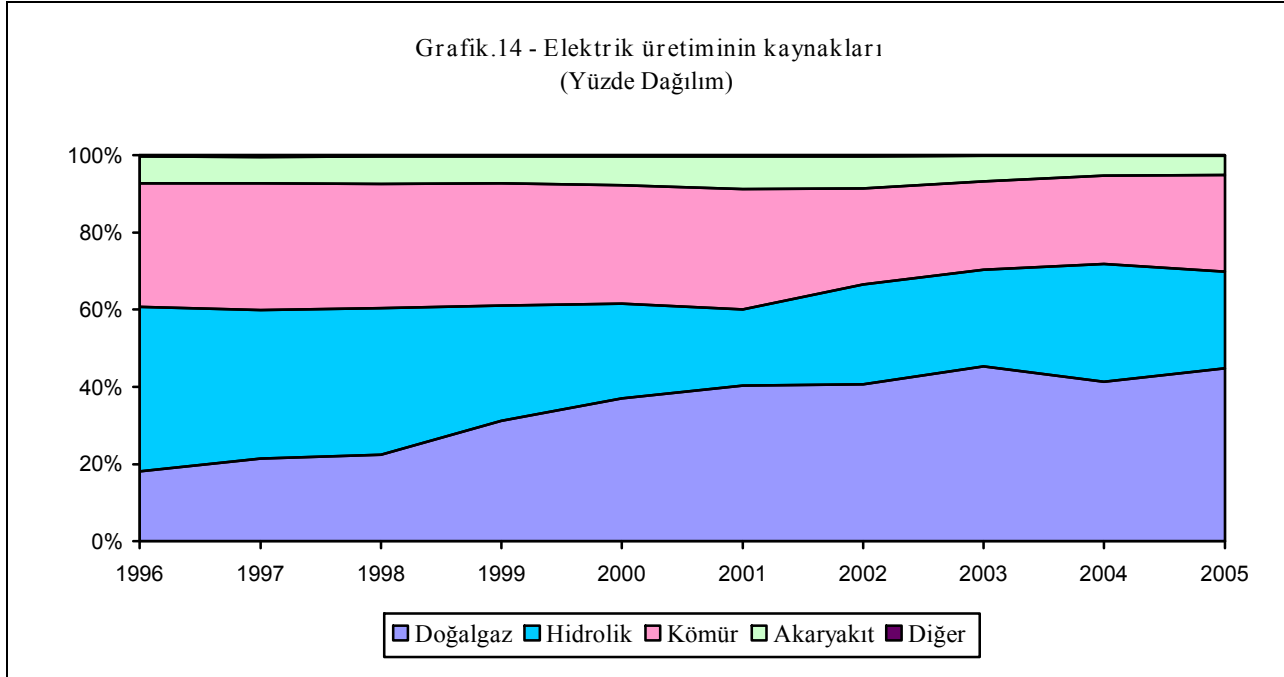
Tablo.44- Elektrik enerjisi üretiminin kaynakları (Yüzde dağılım)

	Doğal gaz	Kömür	Akaryakıt	Hidrolik	Diğer	Toplam
1996	18,1	32,1	6,9	42,7	0,3	100,0
1997	21,4	32,8	6,9	38,5	0,4	100,0
1998	22,4	32,1	7,1	38,0	0,3	100,0
1999	31,2	31,8	6,9	29,8	0,3	100,0
2000	37,0	30,6	7,5	24,7	0,3	100,0
2001	40,4	31,3	8,4	19,6	0,3	100,0
2002	40,6	24,8	8,3	26,0	0,3	100,0
2003	45,2	22,9	6,5	25,1	0,2	100,0
2004	41,3	22,9	5,1	30,6	0,2	100,0
2005*	44,7	25,0	4,9	25,1	0,2	100,0

Kaynak: DPT, 2006 Yılı Programı.

* Gerçekleşme tahmini

Grafik.14 - Elektrik üretiminin kaynakları
(Yüzde Dağılım)

Elektrik enerjisi üretiminde giderek doğal gaza ve dolayısıyla ithalata bağımlı bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. 1996 yılında elektrik enerjisi üretiminin yüzde 18'i doğal gaz kaynaklı iken, bu oran 2005 yılında yüzde 45 civarına yükselmiştir. Benzer bir şekilde kömürün payında aynı dönemde 7 puanlık bir düşme gözlenmektedir. Hidrolik santrallerde üretilen elektriğin payı ise aynı dönemde yüzde 43'lerden yüzde 25'e gerilemiştir. Yağış seviyesine bağlı olarak hidroelektrik gücünün kullanım payında bazı yıllarda oynaklık yaşansa da, son 10 yıllık dönemde hidro elektrik santrallerinin giderek ikincil planda kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun bir nedeni yatırım eksikliği olarak ifade edilebilirse de, doğal gaz ile ilgili olarak "al ya da öde" yükümlülüklerinin yerine getirilme gereğinin temel belirleyici etken olduğu düşünülmektedir. Doğal gazın elektrik üretiminde giderek artan bir şekilde kullanımının son 10 yıllık gelişimi Grafik.14'den net bir şekilde izlenebilmektedir.

Tablo.45- Kullanım amaçlarına göre doğal gaz satışları (milyon cm³)

	Elektrik	Gübre	Konut	Sanayi	Toplam	Elektrik Payı, %
1996	4,174	830	1,526	1,376	7,906	52,8
1997	5,019	761	2,041	1,899	9,721	51,6
1998	5,491	493	2,247	2,041	10,271	53,5
1999	7,950	144	2,429	1,858	12,382	64,2
2000	9,733	113	2,806	1,914	14,566	66,8
2001	10,994	121	2,849	2,063	16,027	68,6
2002	11,631	496	2,973	2,277	17,378	66,9
2003	13,513	469	3,944	3,012	20,938	64,5
2004	13,226	528	4,463	3,892	22,108	59,8
2005	15,435	594	5,843	4,993	26,865	57,5

Kaynak: BOTAŞ, kendi hesaplamalarımız.

Doğal gazın temel bir enerji kaynağı olma özelliğini giderek artan ölçüde koruyacağı anlaşılmaktadır. BOTAŞ'ın 2010 yılına kadar doğal gaz talep tahminleri ve kontrata bağlanmış arz miktarları ile ilgili analizleri esas alındığında, alım zorunlulukları nedeniyle önümüzdeki dönemde doğal gaz arz fazlası ortaya çıkmaktadır. Doğal gaz talep tahminleri ve kontrat alım miktarlarına Tablo.46'da yer verilmektedir. Buna göre 2006 yılında 6,9 milyar m³, 2007-2010 döneminde ise yıllık ortalama 8,7 milyar m³ civarında bir arz fazlasından bahsedilebilmektedir.

Tablo.46- Doğal gaz talep tahminleri ve kontrata bağlanmış arz miktarları (milyon cm³)

	2006	2007	2008	2009	2010
Doğal gaz talep tahmini					
İç talep miktarı	29,505	32,288	34,430	38,300	43,297
İhracat	21	492	737	737	737
Toplam talep tahmini	29,526	32,780	35,167	39,037	44,034
Kontrata bağlanmış doğal gaz arz miktarı					
Rusya	6,000	6,000	6,000	6,000	6,000
Cezayir	4,444	4,444	4,444	4,444	4,444
Nijerya	1,338	1,338	1,338	1,338	1,338
İran	8,600	9,556	9,556	9,556	9,556
Rusya (Batı hattı)	8,000	8,000	8,000	8,000	8,000
Rusya (Karadeniz h.)	8,000	10,000	12,000	14,000	16,000
Türkmenistan*	?	?	?	?	?
Azerbaycan**	0	2,000	3,000	5,000	6,600
Toplam arz miktarı	36,382	41,338	44,338	48,338	51,938
Arz fazlası tahmini	6,856	8,558	9,171	9,301	7,904

Kaynak: BOTAŞ.

* Alım miktarı belirsizliğini korumaktadır.

** Gaz teslimat tarihlerine göre değişebilecektir.

Oluşacak bu arz fazlalığı, hidrolik enerji üretimindeki azalışın sürecine işaret etmektedir. Bu açıdan, enerji üretiminde ithalata bağımlılığın artarak sürebileceği ve bunun dış ticaret dengesi üzerinde önemli ve kalıcı yansımaları olabileceğini göstermektedir.

Tablo.47- Enerji ithalatında fiyat değişim etkisi

	Doğal gaz	Hampetrol	Petrol ürünü	Kömür	Diğer	Toplam	Fiyat etkisi
Cari ithal fiyatlarıyla (milyon \$)							
1996	1,280	3,415	582	624	12	5,914	
1997	1,636	3,193	522	626	84	6,063	
1998	1,295	2,084	491	521	114	4,506	
1999	1,467	2,754	727	345	81	5,375	
2000	3,079	4,209	1,435	676	132	9,529	
2001	3,154	3,879	797	348	162	8,339	
2002	2,915	4,087	1,323	749	128	9,204	
2003	3,967	4,777	1,799	986	43	11,575	
2004	4,439	6,092	2,544	1,317	16	14,407	
2005	7,131	8,649	3,747	1,681	18	21,225	
1996 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)							
1996	1,280	3,415	582	624	12	5,914	
1997	1,572	3,499	572	700	84	6,427	- 364
1998	1,653	3,569	841	616	114	6,793	- 2,287
1999	2,015	3,426	904	503	81	6,929	- 1,554
2000	2,384	3,204	1,093	968	132	7,781	+ 1,748
2001	2,606	3,471	713	445	162	7,397	+ 942
2002	2,806	3,556	1,151	886	128	8,527	+ 677
2003	3,372	3,604	1,357	1,091	43	9,467	+ 2,108
2004	3,530	3,588	1,498	1,204	16	9,836	+ 4,571
2005	4,325	3,509	1,520	2,094	18	11,466	+ 9,759
2003 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)							
2003	3,967	4,777	1,799	986	43	11,575	
2004	4,153	4,755	1,986	1,081	16	11,991	+ 2,416
2005	5,088	4,650	2,014	1,129	18	12,899	+ 8,326
2004 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)							
2004	4,439	6,092	2,544	1,317	16	14,407	
2005	5,439	5,957	2,581	1,368	18	15,363	+ 5,863

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Tablo.48- Enerji ihracatında fiyat değişim etkisi

	Doğal gaz	Petrol ürünü	Diğer	Toplam	Fiyat etkisi
Cari ithal fiyatlarıyla (milyon \$)					
1996	9	250	16	275	
1997	11	169	12	192	
1998	9	233	17	259	
1999	13	309	15	337	
2000	15	292	22	329	
2001	21	399	25	445	
2002	23	651	17	691	
2003	139	820	21	980	
2004	255	1,111	63	1,429	
2005	505	2,002	107	2,614	
1996 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)					
1996	9	250	16	275	
1997	11	185	12	208	- 16
1998	12	399	17	428	- 169
1999	18	384	15	417	- 80
2000	12	222	22	256	+ 73
2001	18	357	25	400	+ 45
2002	23	566	17	606	+ 85
2003	118	618	21	757	+ 223
2004	203	654	63	920	+ 509
2005	306	812	107	1,225	+1,389
2003 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)					
2003	139	820	21	980	
2004	239	867	63	1,169	+ 260
2005	361	1,076	107	1,544	+1,070
2004 yılı ithal fiyatlarıyla (milyon \$)					
2004	255	1,111	63	1,429	
2005	385	1,379	107	1,871	+ 743

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

5.2. Otomotiv sanayi

Otomotiv sektörü dış ticaretine bakıldığında, tüketici kredilerinde 2003-2005 döneminde yaşanan gelişmelere paralel bir gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Gerek taşıt ve gerekse otomotiv sektörü ile ilgili aksam ve parça ithalatında 2003 yılında başlayan bir canlılık sözkonusudur. 1996-2002 döneminde toplam otomotiv sektörü ithalatı ortalama yıllık 5 milyar dolar civarında iken, 2003 yılında 7 milyar, 2004 yılında 13 milyar, 2005 yılında ise 14 milyar dolara yükselmiştir. 2002 yılında yaklaşık 84 bin adet taşıt ithal edilirken, ithal edilen taşıt sayısı 2004 yılında 461 bin adete yükselmiştir. 2005 yılında ise 445 bin adetlik bir taşıt ithalatı sözkonusudur.

Tablo.49- Otomotiv sektörü dış ticareti

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Otomotiv sektörü ithalatı (Milyon \$)										
Taşıt araçları	1,433	2,406	2,105	1,732	3,442	768	1,153	3,442	6,711	6,581
Taşıt aksam ve parçaları	2,928	3,881	4,545	3,261	4,834	1,806	2,755	3,904	6,567	7,366
Toplam	4,361	6,287	6,649	4,993	8,276	2,574	3,908	7,345	13,278	13,947
Taşıt sayısı, bin adet	106	207	187	167	360	93	84	279	461	445
Otomotiv sektörü ihracatı (Milyon \$)										
Taşıt araçları	486	331	354	882	1,016	1,652	2,192	4,007	6,875	7,774
Taşıt aksam ve parçaları	886	919	1,321	1,117	2,259	1,823	2,128	2,088	3,031	3,625
Toplam	1,372	1,250	1,675	1,999	3,275	3,475	4,319	6,095	9,906	11,399
Taşıt sayısı, bin adet	31	26	27	86	102	201	254	355	520	561
Otomotiv sektörü dış ticaret dengesi (Milyon \$)										
Taşıt araçları	-948	-2,076	-1,751	-850	-2,426	884	1,038	566	164	1,192
Taşıt aksam ve parçaları	-2,042	-2,962	-3,224	-2,144	-2,575	17	-627	-1,816	-3,536	-3,740
Toplam	-2,989	-5,038	-4,974	-2,994	-5,001	901	411	-1,250	-3,372	-2,548
Taşıt sayısı, bin adet	-75	-181	-160	-81	-258	108	170	75	59	116

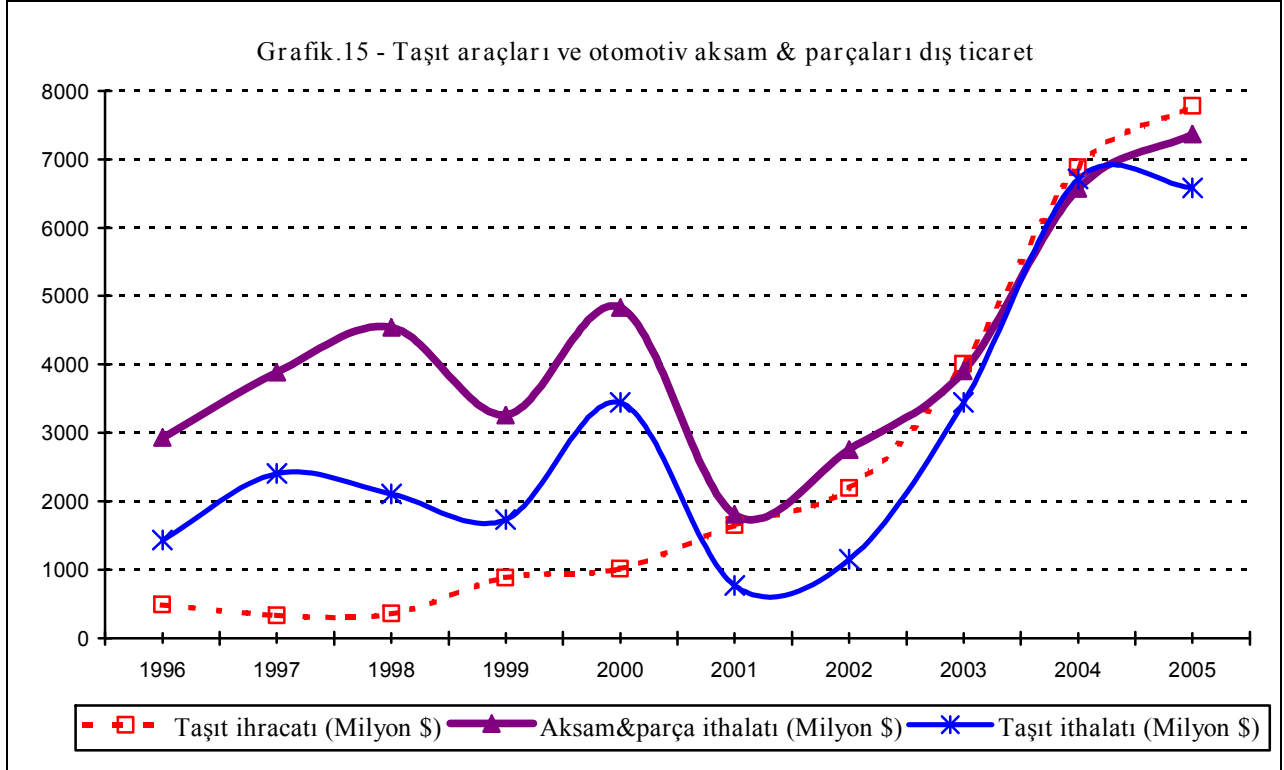
Kaynak: OSD

İthalattaki bu gelişmeler yanında taşıt ihracatında da önemli artışlar yaşanmıştır. Ford Otosan, Toyota ve Hyundai firmalarının kriz sonrası dönemde tamamlanan yatırımları sonucunda artan ve dış satıma yönelik model üretimleri bu gelişmede belirleyici rol oynamıştır. 1996-1998 döneminde yıllık ortalama 28 bin taşıt ihraç edilirken, 2005 yılında ihraç edilen taşıt sayısı 20 kat artarak 561 bin adeti bulmuştur. Aksam ve parçalar da dahil olmak üzere, incelenen dönemin başında 1,4 milyar dolar otomotiv sektörü ihracat geliri elde edilirken, 2005 yılında bu tutar 11,4 milyar dolara yükselmiştir.

İhracatta yaşanan bu olumlu gelişmeye rağmen, Türk ekonomisi kriz yılları olan 2001 ve 2002 yılları hariç olmak üzere otomotiv sektöründe dış ticaret açığı vermeye devam etmektedir. 1996-2000 döneminde yıllık ortalama 4,2 milyar dolar dış ticaret açığı veren otomotiv sektörü, kriz sonrası dönem olan 2003-2005 döneminde yıllık ortalama 2,4 milyar dolar açık vermeyi sürdürmüştür. Açığın sürmesinde, artan yerli üretime rağmen yapılan aksam ve parça ithalatı belirleyici olmaktadır. Nitekim, 2005 yılında taşıt araçları dış ticaretinde 1,2 milyar dolar fazla verilmesine rağmen, otomotiv sektörü aksam ve parça ticaretinde 3,7 milyar dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Bu durum, Türkiye’de sözkonusu sektörde yaratılan katma değeri ve otomotiv yan sanayi sektörünün gelişimini de sınırlandırmaktadır.

Otomotiv sanayi dış ticaretine nihai ve ara malları ayırımında bakıldığında, özellikle 2001 yılı sonrasında aksam&parça ithalatı ile taşıt ithalatı arasında önemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu taşıt parkında ithal taşıtların artması ile birlikte, bakım ve onarım amaçlı aksam ve parça ihtiyacının da arttığını göstermesi açısından önemlidir. Grafik.15’den görülebilen diğer bir ilişki ise taşıt ihracatı ile aksam ve parça ithalatı arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin boyutu ise yerli üretim içindeki ithalat kompozisyonunu göstermesi açısından önemli görülmektedir. Özellikle 2001-2005 döneminde taşıt ihracatı ile aksam-parça ithalatı arasındaki ilişkinin de aynı yönde olduğu görülmektedir. Gerek yerli ve gerekse ithal taşıtlara tüketici kredileri aracılığıyla yoğun bir talebin

yaşanması sözkonusu ilişkilerde aynı yönde bir eğilime işaret etmektedir. 2001-2005 döneminde taşıt ticaretinde dış ticaret fazlası verilirken, aynı dönemde aksam ve parça dış ticaretinde giderek artan ölçüde dış ticaret açığı verilmesi bu eğilimi net olarak göstermektedir. Dış ticaret açığının sürdürülebilirliği ile ilgili tartışmalarda taşıt parkındaki ithal araçların yedek parça ihtiyaçlarının, diğer bir deyişle ifade edilen ilk ilişkinin yönünün dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye’de üretilen taşıt sayısı, kriz yılı olan 2001 yılına göre üç katın üzerinde artarak 2005 sonu itibariyle 914 bin adete ulaşmıştır. İthal edilen taşıtlarda dahil edildiğinde toplam yurtiçi taşıt talebi 1,352 bin adete ulaşmıştır. Özellikle 2003 ve sonrası dönemde tüketici kredilerinin de etkisiyle yurtiçi talepte yaşanan canlılık ve TL’nin değerlenmesi taşıt ithalatını artırmıştır. İthalatın toplam arz içerisindeki payı 2001-2002 döneminde yüzde 22 civarında iken, 2003-2005 döneminde yaklaşık 10 puanlık bir artışla yüzde 32 seviyesine yükselmiştir.

Tablo.50- Otomotiv sektörü üretim, satış ve dış ticareti

(Adet)	2001	2002	2003	2004	2005
Üretim	285,737	357,217	562,416	862,035	914,359
İç satışlar (perakende)	195,426	175,046	400,711	753,732	763,186
- Yerli taşıtlar	101,215	91,755	177,487	317,481	325,072
- İthal taşıtlar	94,211	83,291	223,224	436,251	438,114
Dış satışlar (ihracat)	202,158	261,934	358,745	518,607	561,078
Toplam arz (üretim+ithalat)	379,948	440,508	785,640	1,298,286	1,352,473
İhracat / Üretim, %	70,7	73,3	63,8	60,2	61,4
İthalat / Toplam Arz, %	24,8	18,9	28,4	33,6	32,4
İç satışlarda yerli taşıt oranı, %	51,8	52,4	44,3	42,1	42,6

Kaynak: TSKB, Turkish Automotive Industry, December 2005, kendi hesaplamalarımız.

İhracat amaçlı taşıt üretiminin toplam üretim içerisindeki payı kriz yıllarında yüzde 72 seviyesinde iken, son üç yıllık dönemde 10 puanlık bir gerileme ile yüzde 62 seviyesine gerilemiştir. Son olarak yurtiçi taşıt alımlarında yerli taşıt oranı yüzde 50 seviyelerinden, yüzde 42’ler seviyelerine gerilemiştir.

Otomotiv sektöründe 2001 sonrası dönemde yaşanan bu hareketlenmenin dünya ölçeğinde ne anlama geldiğini ve dolayısıyla Türkiye'nin dünya taşıt üretimi pastasından aldığı payın nasıl değiştiğinin görülebilmesi amacıyla aşağıdaki Tablo.51 oluşturulmuştur. Dünya taşıt üretimi ligindeki gelişmeleri görebilmek amacıyla seçilmiş ülke grupları¹⁹ itibariyle pazar payları hesaplanmıştır.

Buna göre, özellikle 2003 yılı ile birlikte Türkiye'nin dünya taşıt üretimi pastasındaki üretim payını arttırdığı görülmektedir. Bununla birlikte ulaşılan bulguları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Dünya taşıt üretimi AB 15 ve Amerika ülkelerinden, başta Asya I ülkeleri olmak üzere diğer ülkelere kaymaktadır. Asya ülkelerinin pazar payı 2001-2004 döneminde 4,8 puanlık bir artış göstermiştir.
- Asya I ülkeleri içerisinde Japonya'nın taşıt üretiminden aldığı pay azalırken (-0,9 puan), Çin, Hindistan ve Tayland'ın paylarında (sırasıyla +3,8; +0,9; +0,6 puan) belirgin artışlar yaşanmaktadır.

Tablo.51- Seçilmiş ülkeler itibariyle dünya taşıt üretimi (Yüzde Pay)

	2001	2002	2003	2004	2004 / 2001 Fark
AB 15	30,9	29,0	28,0	26,7	- 4,2
AB 10	2,2	2,1	2,1	2,3	+ 0,1
Diğer Avrupa	0,1	0,2	0,2	0,2	+ 0,1
Amerika ülkeleri	31,5	31,4	29,8	29,1	- 2,4
Asya I	30,4	32,3	34,2	35,2	+ 4,8
Asya II	2,4	2,2	2,4	2,6	+ 0,2
Afrika &Orta Doğu	1,5	1,6	1,7	1,9	+ 0,4
Türkiye	0,5	0,6	0,9	1,3	+ 0,8
Diğer Ülkeler	0,5	0,6	0,7	0,7	+ 0,7
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	
Dünya taşıt üretimi, bin adet	56,896	59,556	61,300	64,537	

Kaynak:OSD ve kendi hesaplamalarımız.

- Asya I ülkeleri dışında bölgemizdeki ülkelere Polonya, Romanya, Ukrayna ve İran'ın taşıt üretiminde çok belirgin bir şekilde pazar paylarını arttırdıkları görülmektedir. Söz konusu dört ülkenin toplam pazar payı 2001 yılında yüzde 1,3 iken, 2004 yılı itibariyle bu ülkelerin pazar payı yüzde 2,5 seviyesine yükselmiştir.
- Türkiye de taşıt üretim pazarından giderek artan ölçüde bir pay almaktadır. 2001 yılında pazar payımız yüzde 0,5 iken, 2004 yılında bu pay yüzde 1,3 seviyesine yükselmiştir.
- 2001-2004 döneminde pazar payı artışında Türkiye, Çin'in 3,8 puan, Hindistan'ın 0,9 puanlık artışlarından sonra üçüncü yüksek pazar payı artışına sahip ülke olmuştur.

Global ölçekteki bu gelişmeler Türkiye'nin nihai ürün olarak taşıt üretim ve dış ticaretinde, çevre ülkelerde ve Asya I ülkelerinde yaşanan pazar artışlarına rağmen, önemli bir performans gösterdiğine işaret etmektedir. Nitekim, söz konusu performansın dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri de olumlu yönde seyretmektedir. 1996-2000 döneminde dış ticaret açığı veren taşıt araçları sektörü, kriz sonrası dönemde dış ticaret fazlası vermeye başlamış ve 2005 yılında dış ticaret fazlası

¹⁹ Seçilen ülke grupları için Tablo.22'ye bakılabilir.

1,2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, otomotiv aksam ve parçalarını üreten otomotiv yan sanayiinde aynı performansın sürdürülemediğinin altının çizilmesi gerekmektedir.

Yeni model ve ticari taşıt üretim modeli ve değerli yerel paranın ön plana çıktığı kriz sonrası döneme, yan sanayinin tam olarak uyum sağlayamadığı düşünülmektedir. Nitekim, bu uyumsuzluğun ip uçlarını aksam ve parça sektörü dış ticaret dengesinden gözlemlemek mümkündür. Taşıt araçları sektörünün aksine, otomotiv yan sanayiinde özellikle 2004 ve 2005 yıllarında dış ticaret açığının giderek büyüdüğünün altının çizilmesi gerekmektedir. Aksam ve parça ticaretinde yaşanan bu açık, yerel paranın değerlendirilmesinin ve yeni modeller üretilmesinin de katkısıyla üretimde kullanılan ithal girdi kullanımının artmasına neden olmaktadır. Otomotiv sektöründe yaşanan ithal girdi artışıyla ilgili olarak Kutu.1 ve 2'ye bakılabilir.

Kutu.1 - Taşıt üretiminde yerli girdi kullanımı ve yan sanayi

Türkiye’de üretilen araçlarda kullanılan yerli parça oranı, toplam ana sanayinin yan sanayine yaptığı ödemelere göre tahminen hesaplanabilmektedir. Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneği (TAYSAD) tarafından yapılan hesaplamalarda, yerli parça kullanım oranının 1997 yılında yüzde 40’lar seviyesinden, 2003 yılında yüzde 26’ya düştüğü ifade edilmektedir. Yatırımlarla yenilenmeyen ve ar-ge çalışmaları yeterince desteklenmeyen yan sanayi üreticilerinin, her ne kadar 150 kadar ülkeye ihracat yapsalar da, Türkiye’deki otomotiv üretiminden aldıkları payın sınırlı kaldığı belirtilmektedir.

Küresel araç üreticilerinin Türkiye’ye proje getirirken, yan sanayi konusunda kendi koşullarını sunduğu, hangi parçanın nereden geleceğine karar verdiği belirtilerek, yerel yan sanayicilerin kalan bölümle yetinmek zorunda kaldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, ülkeler arasında model kaydırılınca parçayı üreten firma orijinal ülkeden tedarikini sağlamaya devam edebildiği ifade edilmektedir.

Taysad adına yapılan bir açıklamada, otomotiv sektöründe yaşanan gelişme şöyle özetlenmektedir: “İthalatın sektördeki ağırlığı dış ticaret açığını da körüklemekte, son 10 yılda ithal edilen parçaların kilogramına ortalama dokuz dolar ödenirken, aynı dönemde ihracatı yapılan parçaların kilogramı dört dolardır. Yani her kilogramda beş dolarlık katma değer Türkiye’den dışarı çıkıyor. İhracat patladı diyoruz ama ithalata dayalı bir ihracat var. Zaten dış ticaret açığı bunu gösteriyor.”

Yan sanayiciler kapasite artışı, modernizasyon, ar-ge yönündeki gayretlerinin, vergisel devlet teşvikleri yoluyla desteklenmesi gerektiğinin altını çizirken, reel döviz kuru gelişmelerinin Türkiye’yi ithalat cenneti yapacağı tespitinde bulunmaktadırlar.

Kaynak: Taysad Genel Sekreteri Barbaros Demirci’nin 7 Eylül 2004 tarihinde Reuters haber ajansına verdiği mülakat.

Otomotiv sanayi dış ticaret ve üretim yapısı, özellikle 2001 krizi sonrasında özel imalat sanayi genelinden ve kendi geçmiş eğilimlerinden önemli ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. 2001 yılı sonrasında, Toyota, Hyundai, Renault ve Ford Otosan firmalarının yeni yatırımlarını tamamlayarak işletmeye almaları otomotiv sanayinde kapasite ve üretim miktarının büyük ölçüde artmasını sağlamış ve farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özel imalat sanayi genelinde 1997=100 bazlı üretim endeksi 2002 yılında 104.8 iken 2005 yılında 138.2’ye yükselmiş, aynı dönemde taşıt araçları sanayi üretim endeksi ise 80.7’den 200.2’ye çıkmıştır. 2003-2005 döneminde üretimde çalışılan saat endeksi, özel imalat sanayiinde yılda ortalama yüzde 2.3 oranında artarken, taşıt araçları sanayiinde yılda ortalama yüzde 18.5 oranında artış göstermiştir. Çalışılan saatteki bu artışa karşın, işgücü verimliliği, yüksek üretim artışı nedeniyle taşıt araçları sanayinde 2003-2005 döneminde yılda ortalama yüzde 14.3 oranında artış göstermiştir.

Taşıt araçları sanayiindeki üretim ve verimlilik artışına karşın, 2003-2005 döneminde saat başına reel ücret yılda ortalama yüzde 5.2 oranında gerilemiştir. Bu dönemde, özel imalat sanayiinde saat başına reel ücret artışı yılda ortalama yüzde 2.3 oranında yükselme göstermiştir.

Tablo.52- Otomotiv sektöründe birim işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim (1997=100)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Özel İmalat Sanayi								
Birim İşgücü Maliyeti*	107.2	113.2	110.9	75.6	77.1	84.0	90.4	101.4
Üretim	100.0	95.9	105.3	93.2	104.8	116.3	131.2	138.2
Üretimde Çalışılan Saat	100.6	89.4	89.2	79.6	82.8	85.3	89.0	88.7
İşgücü Verimliliği**	99.4	107.3	118.0	117.1	126.6	136.3	147.4	155.8
Saat Başına Nominal Ücret	182.9	326.3	494.4	647.8	900.9	1134.9	1314.7	1471.4
Saat Başına Reel Ücret	99.1	107.1	104.8	89.0	85.3	85.8	89.9	91.4
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6
Taşıt Araçları Sanayi								
Birim İşgücü Maliyeti*	116.3	136.9	122.2	138.5	127.3	120.9	98.5	109.7
Üretim	96.3	78.4	115.9	63.5	80.7	119.1	182.6	200.2
Üretimde Çalışılan Saat	104.2	88.4	105.7	89.9	89.9	108.4	132.1	149.5
İşgücü Verimliliği**	92.4	88.7	109.6	70.6	89.8	109.9	138.2	133.9
Saat Başına Nominal Ücret	184.5	326.4	506.2	715.7	1054.7	1316.7	1343.5	1368.9
Saat Başına Reel Ücret	99.9	107.1	107.3	98.3	99.9	99.5	91.8	85.0
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6

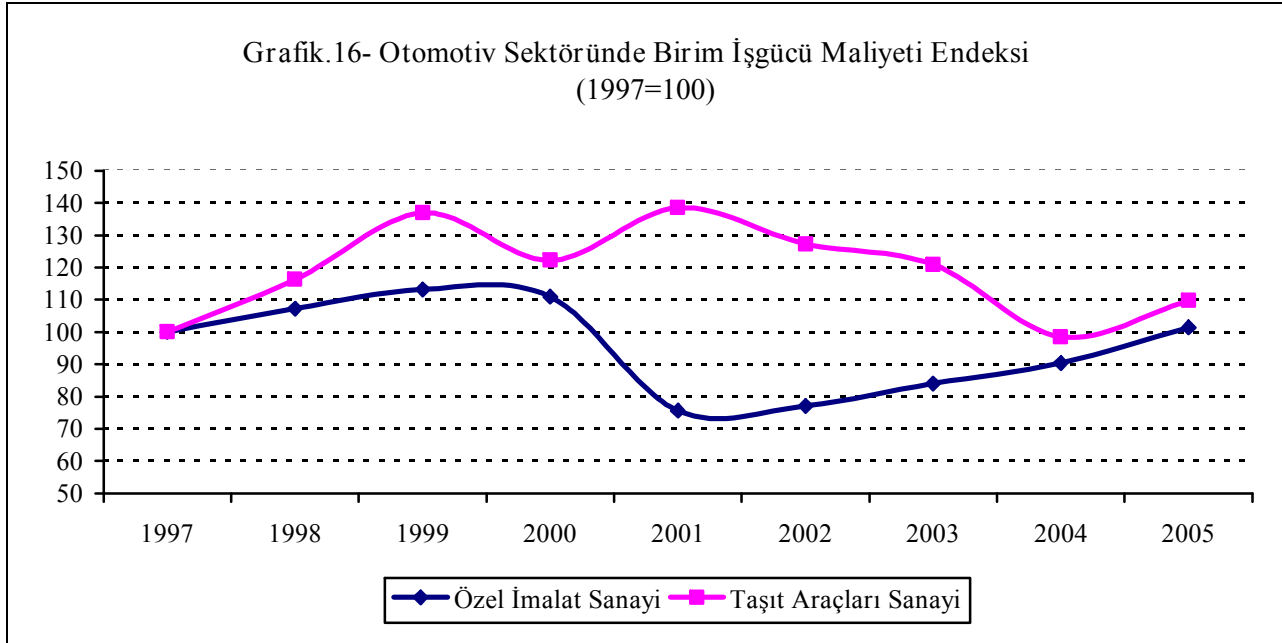
Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*)Döviz kuru sepetine göre hesaplanmıştır. Döviz kuru sepeti (1 \$ + 0.77 Euro) olarak tanımlanmıştır.

Birim İşgücü Maliyeti = [(Saat Başına Nominal Ücret Endeksi / (Üretim endeksi / Üretimde Çalışılan Saat Endeksi)) / Döviz Kuru Sepeti Endeksi] formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

(**) İşgücü verimliliği, üretim endeksinin üretimde çalışılan saat endeksinde bölünmesiyle elde edilmiştir.

2001 krizi sonrasında taşıt araçları sanayi, verimlilik artışları ve düşük ücret politikası aracılığıyla birim işgücü maliyetlerini düşürmek suretiyle rekabet gücünü korumuş, özel imalat sanayi geneline göre daha başarılı bir performans göstermiştir. 2003-2005 döneminde, özel imalat sanayi genelinde birim işgücü maliyeti yılda ortalama yüzde 9.5 oranında artarken, taşıt araçları sanayiinde birim işgücü maliyetleri yılda ortalama yüzde 4.8 oranında gerilemiştir. Ancak, 2005 yılında taşıt araçları sanayiinde birim işgücü maliyetleri yüzde 11.4 oranında artış göstermiştir.

5.3. Dayanıklı tüketim malları

Otomotiv sektöründe yaşanan ve yukarıda ifade edilen gelişmelere benzer gelişmeler dayanıklı tüketim malları için de geçerlidir. Bu mallara olan talep, ithal girdiler ve nihai mal ithalatı nedeniyle dış ticaret açığını etkileyen ana etkenlerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır.

1996-2001 döneminde yılda ortalama olarak 4,5 milyon adet beyaz eşya üretimi sözkonusu iken, kriz sonrası dönemde sözkonusu üretim 2002-2005 döneminde düzenli bir artış göstererek 12 milyon adete yükselmiştir. İncelenen dönemde beyaz eşya ithalatı giderek önemini yitirirken, sektörün yüzünü önemli derecede ihracata döndüğü izlenmektedir. 1996-2001 döneminde iç tüketime yönelik bir üretim modeli sözkonusu iken, sonraki dönemde ihracatın iç satışların önemli ölçüde üzerine çıktığı gözlemlenmektedir. 2004 ve 2005 döneminde tüketici kredilerinin de etkisiyle iç talebin belirgin artışı, ihracat ile iç satışlar arasındaki marjın göreceli olarak kapanmasına neden olmuştur.

Aynı gelişmeyi ihracatın toplam arz (üretim+ithalat) içerisindeki payında da gözlemlemek mümkündür. İhracat /toplam arz oranı 2003 yılında yüzde 66,2'ye yükseldikten sonra, son iki yılda yüzde 59'lar seviyesine gerilemiştir.

Tablo.53- Beyaz eşya* üretim, satış ve dış ticareti

(Bin Adet)	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Üretim	3,509	4,672	4,475	4,549	5,179	4,836	6,659	8,718	11,643	12,363
İthalat	257	493	786	709	799	389	338	360	440	426
İç Satışlar	2,845	3,729	3,973	3,359	3,913	2,417	2,533	3,076	5,045	5,189
İhracat	883	1,274	1,391	1,764	2,001	2,829	4,384	6,013	6,828	7,788
İhracat / İç satışlar, %	31,0	34,2	35,0	52,5	51,1	117,0	173,1	195,5	135,3	150,1
İhracat / T. Arz, %	23,4	24,7	26,4	33,5	33,5	54,1	62,7	66,2	56,5	60,9
İthalat / Üretim, %	7,3	10,6	17,6	15,6	15,4	8,0	5,1	4,1	3,8	3,4

Kaynak: Beysad (*) Buzdolabı, Çamaşır Makinası, Bulaşık Makinası ve Fırın ürünlerini kapsamaktadır.

Dayanıklı tüketim mallarında dış ticaret verilerindeki gelişmeler de benzeri bir gelişime işaret etmektedir. Gerek dayanıklı tüketim mallarında ve gerekse yarı dayanıklı tüketim mallarında Türkiye incelenen dönem boyunca dış ticaret fazlası vermektedir. Ancak, özellikle 2002-2003 döneminde dış fazlanın giderek belirginleştiği görülmektedir. Dayanıklı tüketim mallarında dış ticaret fazlası 1996-2001 döneminde yıllık ortalama 840 milyon dolar iken, 2002-2005 döneminde yıllık 4 milyar dolar civarına yükselmiştir. Yarı dayanıklı tüketim mallarında bu kadar belirgin olmasa da aynı yönde bir gelişme yaşanmıştır.

Tablo.54- Dayanıklı tüketim malları dış ticareti (BEC sınıflandırması)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Dayanıklı tüketim malları (Milyon \$)										
İthalat	619	821	907	807	1,126	632	687	917	1,440	1,836
İhracat	951	1,285	1,717	1,747	2,057	2,195	3,275	4,351	6,003	6,893
Dış ticaret dengesi	332	463	810	940	931	1,564	2,588	3,433	4,563	5,056
Yarı dayanıklı tüketim malları (Milyon \$)										
İthalat	763	841	908	787	932	723	869	1,265	1,911	2,501
İhracat	5,424	5,952	6,244	5,412	5,736	5,955	7,215	8,843	9,832	10,303
Dış ticaret dengesi	4,661	5,111	5,336	4,625	4,804	5,233	6,346	7,577	7,921	7,802
Dayanıklı + yarı dayanıklı tüketim malları (Milyon \$)										
İthalat	1,382	1,662	1,815	1,594	2,058	1,355	1,556	2,182	3,351	4,337
İhracat	6,375	7,237	7,961	7,159	7,793	8,150	10,490	13,194	15,835	17,196
Dış ticaret dengesi	4,993	5,575	6,146	5,565	5,735	6,795	8,934	11,012	12,484	12,859

Kaynak: TÜİK

Kriz sonrası dönem, gerek görece fiyat yapılarının önemli ölçüde farklılaştığı ve gerekse beyaz eşya sektöründe yapısal olarak üretim ve pazarlama stratejilerinin değiştiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, 2001 krizi ile birlikte yurtiçinde satın alma gücünün önemli ölçüde azalması, yerli firmaları dış pazarlara yöneltmiştir. Bu nedenle, yerli beyaz eşya üreticisi firmalar bu dönemde global ölçekte firma ve markaları satın almışlar, uluslararası üretim ve pazarlama ağını geliştirmişler,

bu sayede ürün yelpazesini önemli ölçüde genişletmişler ve uluslararası bir oyuncu haline gelmişlerdir²⁰.

Kutu.2 - Otomotiv ve beyaz eşya sektöründe ithal girdi kullanımı

İMKB’de işlem gören halka açık şirketlerin maliyet ve satış yapısı üzerinden üretim modellerine bakıldığında, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinin ithalata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip oldukları ve aynı zamanda çok büyük ölçüde ihracata dönük sektörler oldukları görülmektedir. Üretim maliyetleri içinde ithalat payı otomotiv sektöründe yüzde 58, beyaz eşya sektöründe ise yüzde 73 olarak hesaplanmaktadır. İthalat/İhracat oranlarındaki yükseklik de bu yapıyı doğrular niteliktedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer husus, ithal girdi oranının artış yönünde bir gelişme göstermesi ile ilgilidir.

Üretimin ithalat bağımlılığına mikro verilerle bakış

	Beyaz eşya sektörü*		Otomotiv sektörü**	
	2003	2004	2003	2004
İthalatın toplam maliyetler içindeki payı,%	73,8	72,7	51,1	58,0
İhracatın toplam satışlar içindeki payı,%	69,2	67,3	48,8	44,5
İthalat / İhracat oranı,%	76,4	81,6	92,0	113,6

Kaynak: İMKB Şirketler Yıllığı, Kendi hesaplamalarımız.

* Halka açık şirketlerden Vestel, Arçelik, Beko ve BSH Profilo şirketlerinin ağırlıklı ortalamalarını ifade etmektedir.

** Halka açık şirketlerden Tofaş Türk, Anadolu Isuzu, Ford Otosan ve Otocar şirketlerinin ağırlıklı ortalamalarını ifade etmektedir.

Satış tarafına bakıldığında gerek otomotiv sektöründe ve gerekse beyaz eşya sektöründe ihracat payının oldukça yüksek olduğu, ihracat bağımlılığının yıllar itibariyle yüzde 44-69 arasında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Bir diğer tespit ihracat performansının düşmesi ile ilgilidir.

Söz konusu sektörlerdeki bu üretim ve dış ticaret yapısı, Türkiye’nin genel dış dengesi ile ilgili gelişmeler hakkında ipuçları vermesi ve kriz sonrası dönemde artan dış ticaret hacminin nedenlerini izah etmesi, değerli yerel paranın etkilerini göstermesi açısından önemli görülmektedir.

Kriz sonrası dönemde yerel ve global ölçekteki gelişmelerin bileşkesi nihai etkilerini Türkiye’nin üretim modeli ve dış ticaret yapısında göstermektedir. Kur başta olmak üzere görece fiyatlardaki farklılaşmalar, büyük ölçekli şirketlerimizin global aktörler haline gelmesi, devir-birleşmeler-satın almalar nedeniyle ölçek ekonomisinde yaşanan gelişmeler, Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerin tetiklediği yeni rekabet ortamına uyum çabaları bu model ve yapıyı şekillendirmektedir. Düşen enflasyon ortamı ile gerileyen reel faizlerin tetiklediği tüketici kredileri artışı ile yerel paradaki aşırı değerlenme bu yeni model ve yapının oluşum ve gelişimini hızlandırmaktadır. Sonuç olarak, üretim modeli ve dış ticaret yapısındaki gelişme sadece konjonktürel ya da sadece yapısal nedenlerden değil, ikisinin bileşiminden oluşan bir gelişim trendi göstermektedir.

5.4. Tekstil ve giyim sektörü

Türkiye’de dış ticaret fazlası veren sektörlerin başında tekstil ve giyim (T&G) sektörleri gelmektedir. 1996 yılında 6,6 milyar dolar dış ticaret fazlası yaratan T&G sektörleri, son 10 yılda bu fazlalarını bir katın üzerinde artırarak 2005 yılında 14,0 milyar dolarlık bir fazlaya ulaşmıştır. Ancak, T&G sektörlerinin yarattığı dış ticaret fazlası nominal olarak artmakla birlikte, Türkiye’nin dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2002 ve sonrası dönemde giderek küçülmektedir. Enerji ve altın ticareti dışarıda tutulduğunda, söz konusu sektörlerin yarattığı dış fazlanın toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2001 yılında yüzde 13,3’e kadar yükselmişken, 2005 yılında yüzde 8,6 seviyesine

²⁰ Türk firmalarının global oyuncu olmalarına örnek olarak Arçelik örneği verilebilir. 2000 sonrasında Arçelik’in geçirdiği evreler şöyle özetlenebilir: Arçelik-LG klima üretimine başlanması (2000); İzmir elektrikli süpürge ve Topkapı motor pompa işletmelerinin birleştirilmesi (2001); Beko markalı ürünlerin yurtiçinde pazarlama ve satış faaliyetlerinin üstlenilmesi (2001); Alman beyaz eşya şirketi Blomberg’in bünyeye katılması (2002); Avusturya beyaz eşya şirketi Elektra Bregenz ve markaları Elektra Bregenz ve Triola’nın satın alınması(2002); İngiliz beyaz eşya markası Leisure ve Flavel’in bünyeye katılması(2002); Romanya’daki beyaz eşya şirketi Arctic’in satın alınması (2002); Rusya’da yatırım kararının alınması (2004); Dijital Yaşam Projesinin tanıtılması (2002); Akıllı ürünlerin satışına başlanması (2003). Arçelik deneyimine benzer deneyimlerin diğer beyaz eşya ve otomotiv firmaları için de geçerli olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

kadar düzenli bir gerileme eğilimi göstermiştir. Bu durum, giderek azalan ölçüde de olsa T&G sektörlerinin dış ticaret dengesinde belirleyici rol üstlenmeyi sürdürdüklerini göstermektedir.

Tablo.55- Türkiye'nin dış ticaretinde tekstil ve giyim sektörü (ISIC-Rev.3)

	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İhracat (Milyon Dolar)							
- Tekstil ürünleri	3,818	4,614	4,943	5,533	6,841	7,998	8,737
- Giyim Eşyası	4,830	5,417	5,398	6,615	8,154	9,340	9,921
Toplam	8,648	10,031	10,341	12,148	14,995	17,338	18,658
İthalat (Milyon Dolar)							
- Tekstil ürünleri	1,882	1,853	1,689	2,500	3,094	3,786	3,969
- Giyim Eşyası	191	266	277	346	450	602	694
Toplam	2,073	2,119	1,966	2,846	3,544	4,388	4,663
Dış Ticaret Fazlası (Milyon Dolar)							
- Tekstil ürünleri	1,935	2,761	3,261	3,032	3,747	4,212	4,768
- Giyim Eşyası	4,638	5,151	5,120	6,269	7,704	8,739	9,227
Toplam	6,573	7,912	8,381	9,301	11,451	12,951	13,995
Oranlar (Yüzde)							
Tekstil&Giyim ihracat payı	37,2	36,1	33,0	33,7	31,7	27,4	25,4
Tekstil&Giyim ihracat payı*	37,7	36,5	33,5	34,4	32,5	28,1	26,4
Tekstil&Giyim ithalat payı	4,8	3,9	4,7	5,5	5,1	4,5	4,0
Tekstil&Giyim ithalat payı*	5,5	4,7	6,1	7,0	6,4	5,5	5,1
İthalat / İhracat oranı	24,0	21,1	19,0	23,4	23,6	25,3	25,0
- Tekstil ürünleri	49,3	40,2	34,2	45,2	45,2	47,3	45,4
- Giyim ürünleri	4,0	4,9	5,1	5,2	5,5	6,4	7,0
T&G Dış Ticaret Fazlası / Toplam Dış Ticaret Hacmi	9,8	9,6	11,5	10,6	9,8	8,1	7,4
T&G Dış Ticaret Fazlası / Toplam Dış Ticaret Hacmi*	10,8	10,9	13,3	12,2	11,3	9,2	8,6

Kaynak: TÜİK ve Kendi hesaplarımız.

(* Enerji ve parasal olmayan altın ticareti hariç tutulmuştur.

Sektörle ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer gelişme, imalat sanayinin genelinde yaşanan ithalata bağımlılığının T&G sektöründe de kendisini hissettirmesidir. Nitekim, İthalat/ihracat oranındaki artışlar bu bağımlılığın ipuçlarını vermektedir. Başta giyim sektörü olmak üzere tekstil ve giyim sektöründe ithalat seviyesi halen düşük seviyede olmakla birlikte, 2002 yılı sonrası dönemde sektörün ithalatında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Giyim sektöründe ithalat/ihracat oranlarındaki kısmi de olsa yaşanan artış, yurtdışında üretilen ve/veya yerli firmalarca yurtdışında üretilen hazır giyim ürünlerinin Türk halkının beğenisine sunulmak suretiyle Çin başta olmak üzere Asya-Pasifik'te yaşanan fiyat avantajlarının içselleştirilmeye çalışıldığını, diğer bir ifadeyle sektörde bir "ön taşınma"nın yaşandığını göstermektedir. Ön taşınmayı doğrulayan bir diğer husus, ithalatın ülke kompozisyonundaki değişimdir. Türkiye, 1996 yılında giyim sektörü ithalatının yüzde 73'ünü beş adet batı avrupa ülkesinden yaparken, bu oran 2005 yılında yüzde 25'lere gerilemiştir. Buna karşılık, başta Çin olmak üzere Asya ülkeleri Türkiye'nin giyim sektörü ithalatı içindeki paylarını 1996 yılındaki yüzde 8,2'lik seviyesinden, 2005 yılında yüzde 40'lara çıkarmışlardır. Türkiye, aynı şekilde tekstil ürünleri ithalatının ¼'ünü yaptığı Asya ülkelerinden, 10 yıllık bir dönem sonrasında tekstil ithalatının yaklaşık yarısını yapar hale gelmiştir²¹.

Üreticilerin sadece fiyat avantajlarını içselleştirme amaçlı bir "ön taşınma" davranışı içinde bulunmadığı, maliyet ve diğer avantajları nedeniyle üretimlerini yurtdışına taşıyarak aynı zamanda "kesin taşınma" davranışı sergiledikleri de bilinmektedir. Sektör ithalatının göreceli olarak artması, ithalat/ihracat oranlarındaki gelişmeler, dahilde işleme rejiminde ithal girdi tutarının yükselmesi, hariçte işleme rejiminde ülke dışında işleme tabi tutulan ürünlerin hacim olarak artması ön ya da kesin taşınma şeklinde gerçekleşen dış çevredeki avantajlardan yararlanma güdüsünü artırmaktadır.

²¹ Detaylı bilgi için Türkan. E. (Temmuz 2005)'e bakılabilir.

Tablo.56- Tekstil ve giyim sektöründe bir im işgücü maliyeti endeksi ve bileşenlerindeki gelişim (1997=100)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Özel İmalat Sanayi								
Birim İşgücü Maliyeti*	107.2	113.2	110.9	75.6	77.1	84.0	90.4	101.4
Üretim	100.0	95.9	105.3	93.2	104.8	116.3	131.2	138.2
Üretimde Çalışılan Saat	100.6	89.4	89.2	79.6	82.8	85.3	89.0	88.7
İşgücü Verimliliği**	99.4	107.3	118.0	117.1	126.6	136.3	147.4	155.8
Saat Başına Nominal Ücret	182.9	326.3	494.4	647.8	900.9	1134.9	1314.7	1471.4
Saat Başına Reel Ücret	99.1	107.1	104.8	89.0	85.3	85.8	89.9	91.4
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6
Tekstil Sektörü								
Birim İşgücü Maliyeti*	106.8	115.0	107.3	69.6	77.6	86.1	102.0	126.1
Üretim	93.9	87.8	96.7	92.0	104.1	106.6	105.1	92.6
Üretimde Çalışılan Saat	97.8	82.3	82.9	75.9	82.6	82.2	79.6	72.7
İşgücü Verimliliği**	96.0	106.7	116.6	121.2	126.0	129.7	132.0	127.4
Saat Başına Nominal Ücret	176.1	329.8	472.7	616.6	902.3	1106.9	1328.9	1496.4
Saat Başına Reel Ücret	95.4	108.2	100.2	84.7	85.4	83.7	90.8	92.9
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6
Giyim Sektörü								
Birim İşgücü Maliyeti*	87.0	92.0	86.8	58.0	69.7	83.5	92.9	118.1
Üretim	107.9	103.7	111.4	107.9	111.7	113.2	114.8	103.5
Üretimde Çalışılan Saat	98.9	86.6	84.7	79.4	90.3	89.7	81.1	76.2
İşgücü Verimliliği**	109.1	119.7	131.5	135.9	123.7	126.2	141.6	135.8
Saat Başına Nominal Ücret	163.0	296.2	431.1	576.1	796.0	1044.5	1297.2	1495.0
Saat Başına Reel Ücret	88.3	97.2	91.4	79.1	75.4	79.0	88.7	92.8
Döviz Kuru Sepeti	171.7	268.8	377.8	731.4	923.0	991.5	986.6	931.6

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Döviz Kuru Sepetine göre hesaplanmıştır. Döviz Kuru Sepeti (1 \$ + 0.77 Euro) olarak tanımlanmıştır.

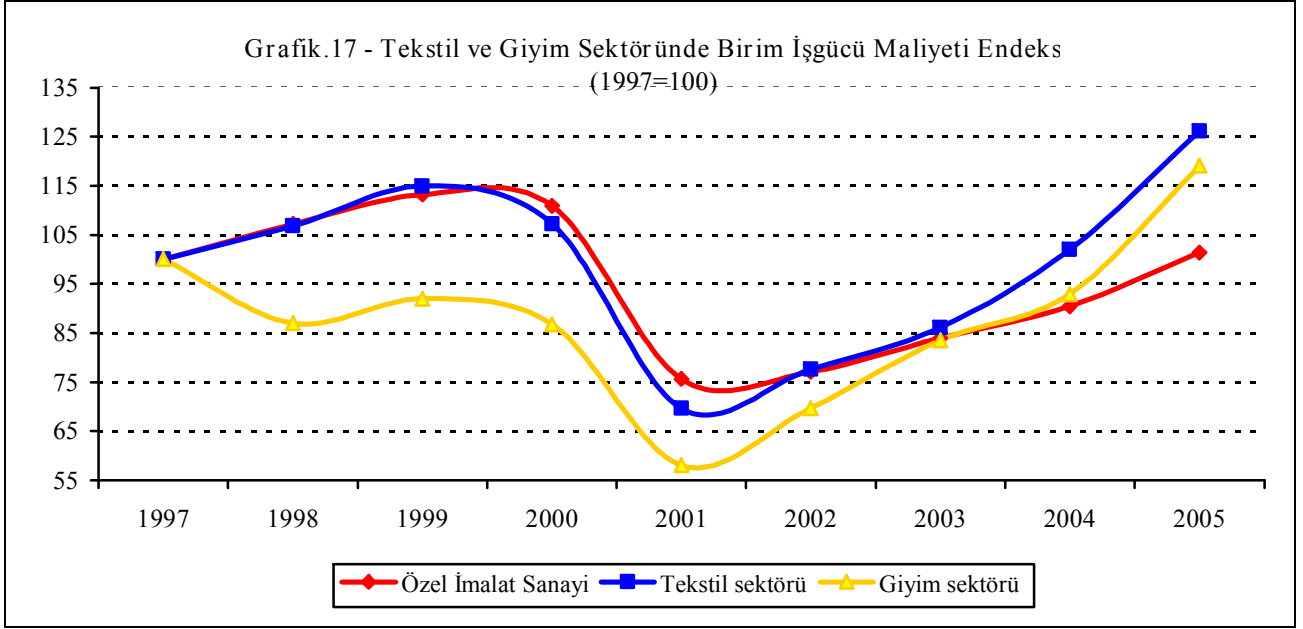
Birim İşgücü Maliyeti = [(Saat Başına Nominal Ücret Endeksi / (Üretim endeksi/Üretimde Çalışılan Saat Endeksi)) / Döviz Kuru Sepeti Endeksi] formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

(**) İşgücü verimliliği, üretim endeksinin üretimde çalışılan saat endeksine bölünmesiyle elde edilmiştir.

T&G sektörleri üzerinde, yapısal dış dinamikler yanında içeride yaşanan konjonktürel gelişmeler de etkili olmakta ve bu gelişmelerin sektörün üretim, istihdam, verimlilik performansı üzerine yansımaları ortaya çıkmaktadır. Nitekim, tekstil sektöründe 1997=100 bazlı üretim endeksi, 2003 yılında 106,6 seviyesine çıktıktan sonra, özel imalat sanayiindeki genel eğilimlerin de altında kalarak son iki yılda 92,6 seviyesine gerilemiştir. Giyim sektöründe ise Çin kotalarının 2005 yılı başında tamamen kaldırılması girişiminin de etkisiyle, tekstil sektörüne göre bir yıl gecikmeyle de olsa 2004 yılında 114,8'e kadar yükselen üretim endeksi, 2005 yılında 103,5 seviyesine gerilemiştir.

Üretimde yaşanan gerilemeye paralel olarak, T&G sektörlerinde üretimde çalışılan saat endeksinde de özel imalat sanayiinde yaşanan gerilemenin üzerinde bir gelişme görülmektedir. Bu nedenle, işgücü verimliliğinde 1998-2004 döneminde genel olarak düzenli bir artış yaşandığı, 2005 yılında ise üretimde çalışma sürelerine nazaran daha fazla gerileme yaşanmasının etkisiyle, işgücü verimliliğinde sağlanan gelişme tersine dönmüştür. Bu tersine dönüşün, üretimindeki gerilemeye rağmen deneyimli çalışanını firma bünyesinde koruma arayışından kaynaklandığı düşünülmektedir.

İşgücü verimliliğinde sağlanan gelişmelere karşılık, T&G sektörü ücret endekslerinin özellikle 2003 yılı sonrasında özel imalat sanayi genelinin üzerine çıktığı ve reel ücret artışları yaşandığı görülmektedir. Bu artışın arkasında, katma değeri düşük firmaların ve artan rekabet ortamında deneyimli olmayan çalışanların piyasa dışına çıkan ilk aktörler olmasının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, sektörde yaşanan seleksiyon nedeniyle katma değeri yüksek firma ve çalışanların nispi önemlerinin artması, genel ücret seviyesi üzerinde daha fazla etkili olmaktadır.

Son olarak, döviz sepeti endeksinde yaşanan gerilemenin, özellikle son iki yılda üretim ve işgücü verimliliği endeksindeki gerilemeyle paralellik göstermesi, değerli yerel paranın sektör üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından önemli görülmektedir.

Kalkınmanın ilk evrelerinde üretim, istihdam ve dış ticaret açısından temel dinamik olması gereken emek-yoğun bir sektörün, Türk ekonomisinin gelmiş olduğu kalkınmışlık seviyesinde halen belirleyiciliğini koruması, bu alanda doğal olarak yaşanması gereken dönüşümün yavaş gerçekleştiğine işaret etmektedir. Sektörün yarattığı dış ticaret fazlasının, Türkiye’de herşeye rağmen toplam dış ticaret hacmi içerisinde yüzde 8,6’lık payını koruması, sözkonusu sektörlerde markalaşmış ülkelerden birisi olan İtalya’da bu oranın 1995 yılındaki yüzde 3,7’lik seviyesinden 2005 yılı itibariyle yüzde 2’nin altına inmiş olması ve sözkonusu dönemde İtalya için sektörde bir Asya-Pasifik tehditinin olmaması da dikkate alındığında, bu alanda yaşamamız gereken doğal dönüşümdeki gecikme daha da netleşmektedir. İtalya’da bu dönüşüm yaşanırken ve Çin’e uygulanan kotaların kaldırılacağı 10 yıl önceden belli iken, Türkiye’de T&G sektörlerinde özellikle 2001 yılı krizi sonrasında yaşanan yatırım seferberliğinin saikleri hakkında özelleştiri yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Dönüşümün yaşanması gereken bir dönemde, yapılan atılımların gecikmeli bile olsa fayda-maliyet analizlerinin yapılmasının, geleceğe ışık tutacağına inanılmaktadır. Sektörde yaşanması gereken dönüşümün gecikmeli sancuları, yerel paranın değer kazanması ile birleşince, dönüşümü çabuklaştırmak suretiyle sancının derecesini önemli ölçüde artırmıştır.

Genel Bulgu ve Değerlendirmeler

Türkiye ekonomisinin son 10 yıllık gelişimine bakıldığında önemli bir dönüşüm sürecinden geçtiği görülmektedir. Gümrük birliği, Asya ve Rusya krizleri, 2001 yılı ekonomik krizi ve sonrasında uygulanan ekonomik program, Asya-pasifik bölgesinde bir dünya üretim üssünün oluşması, enerji fiyatlarındaki dalgalanma, çapraz kur gelişmeleri ve TL'nin değerinde yaşanan gelişmeler bu dönüşümün temel eksenlerini oluşturmuştur.

Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin 1996 yılı başında yürürlüğe girmesi ve sonrasında ulusal düzeyde ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, başta dış ticaret olmak üzere ekonominin çeşitli alanlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. 1997 yılındaki Asya krizi ve sonrasında uluslararası alanda gözlenen gelişmelerin etkisiyle Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisine entegre olması ve bu bölgenin dünya üretim merkezine dönüşmesi, özellikle 2000 yılı sonrasında imalat sanayi ürünleri ticaretinde yeni eğilimleri ortaya çıkarmıştır.

Bu global eğilimlerin yanısıra, 2001 krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reform ağırlıklı programlar, ekonomide temel bir dönüşüme yol açmış ve ekonomide görece istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu dönüşüm süreci dış ticaret açığının yükselmesi, yüksek büyümeye karşın işsizlik oranının düşürülebilmesi ve rekabet gücü kayıpları gibi sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Son yıllarda global eğilimlerin giderek belirginleşmesi ve aynı dönemde yerel paranın değerlenmesi ise sözkonusu sorunların iyice su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışma, gittikçe belirginleşen bu sorunların ana kaynağını oluşturan Türk ekonomisinin üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşümü analiz etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Üretim ve dış ticaret yapısındaki gelişmelere ilişkin çalışmanın genel bulguları aşağıda ara başlıklar halinde özetlenmektedir.

Dış ticaret yapısındaki gelişmeler ve “ithalatlaşma”

1996-2005 döneminde ihracat performansı, özellikle 2001 krizi ile birlikte ivme kazanmış ve 1996-1999 döneminde ortalama yüzde 13.4 olan ihracatın GSMH'ya oranı, 2003-2005 döneminde yüzde 20.3'e yükselmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payında düzenli bir artış gözlenmiştir. 2001 krizinde Türk lirasının değer kaybetmesi yanısıra, yurtiçi talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiş ve imalat sanayi ihracatının bileşiminde de radikal bir dönüşüm gerçekleşmiş ve genellikle yatırım ile ara malı üreten sektörlerin payında artış olurken, genellikle tüketim malları üreten sektörlerin payında gerileme meydana gelmiştir.

İhracat performansı ile üretim gelişmelerini karşılaştırabilmek amacıyla Türk ekonomisi için imalat sanayiinin alt sektörleri itibariyle “*ihracat/üretim oranı*” hesaplanmıştır. Ancak, imalat sanayiinde üretim ve ihracatın, son yıllarda ithalata bağımlı hale geldiği yönündeki değerlendirmeler gözönünde tutularak, sadece ihracat/üretim oranlarına bakılmasının yanıltıcı olacağı düşünülmüş ve sektörlerin ihracat performanslarının daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için “*ihracat/arz oranı*” da hesaplanmıştır. İlgili sektördeki arz, o sektörün üretim ve ithalatı (ara ve nihai kullanıma giden) toplamı olarak tanımlanmıştır. İhracat/üretim ve ihracat/arz oranları ile ilgili bulguları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 15,5 olan ihracat/üretim oranı, 2001 yılında yüzde 26,7'ye, 2005 yılında ise yüzde 34,5'e yükselmiştir. 2005 yılı itibariyle ortalama ihracat/üretim oranı, yatırım malı üreten sektörlerde yüzde 54,1 iken, bu oran tüketim malları üreten sektörlerde yüzde 41,8, ara malı üreten sektörlerde ise yüzde 20,9 civarındadır.
- İhracat/üretim oranının en yüksek olduğu sektörler, giyim ve tekstil sektörleri, motorlu kara taşıtları ve diğer ulaşım araçları sektörleri ile elektrikli makina ve cihazlar sektörüdür. Bu

sektörlerde ortalama ihracat/üretim oranı 2005 yılı itibariyle yüzde 84,5'dir. En düşük ihracat/üretim oranına sahip sektörler ise tütün, ağaç ve ağaç ürünleri, kok kömürü ve petrol ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri ile gıda sektörleridir. Bu sektörlerde ortalama oran yüzde 11,7 olarak hesaplanmaktadır.

- İmalat sanayiinde ihracat/üretim oranlarında gözlenen olumlu gelişmelerin, ihracat/arz oranlarına büyük ölçüde yansımadağı gözlenmektedir. İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 11.6 olan ihracat/arz oranı, 2001 yılında yüzde 19.9'a, 2005 yılında ise yüzde 21.7'ye yükselmiştir. 2005 yılı itibariyle ortalama ihracat/arz oranı, tüketim malı üreten sektörlerde yüzde 35,3 iken, bu oran yatırım malları üreten sektörlerde yüzde 26,2, ara malı üreten sektörlerde ise yüzde 12,3'tür.

- İhracat/arz oranının en yüksek olduğu sektörler, giyim ve tekstil sektörleri ile motorlu kara taşıtları sektörüdür. Bu sektörlerde ortalama ihracat/arz oranı 2005 yılı itibariyle yüzde 54,3'tür. En düşük ihracat/arz oranına sahip sektörler ise tütün, ağaç ve ağaç ürünleri, kok kömürü ve petrol ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri ile kimyasal ürünler sektörleridir. Bu sektörlerde ortalama oran yüzde 8,4 olarak hesaplanmaktadır.

- Tüketim malları üreten sektörlerin ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasındaki farklılaşmanın daha sınırlı olması, bu sektörlerin ithalata bağımlılığının da düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, yatırım ve ara malları üreten sektörlerin ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasındaki farklılaşmanın büyük olması, bu sektörlerin ithalata bağımlılığının göreceli olarak yüksek olduğuna işaret etmektedir.

1996-2005 döneminde, ithalatta genel bir yükseliş trendi yaşanmış ve 1996-1999 döneminde ithalatın GSMH'ya oranı yüzde 23.2 iken, bu oran 2003-2005 döneminde yüzde 31'e çıkmıştır. İthalattaki yükseliş, ham petrol-doğal gaz ithalatı yanısıra imalat sanayi ürünleri ithalatındaki hızlı büyümeden kaynaklanmıştır. 1997-2005 döneminde imalat sanayi üretim endeksindeki yıllık ortalama artış yüzde 3,3 iken, ithalat miktar endeksindeki ortalama yıllık artış yüzde 11,1 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim ve yatırım malları üreten sektörlerin toplam ithalat içindeki payları gerilerken, ara malı üreten sektörlerde ithalat artışı genel ithalat artışının üzerine çıkmış ve toplam ithalat içindeki payı 1996-1999 döneminde yüzde 30 iken, bu pay 2003-2005 döneminde yüzde 36.3'e yükselmiştir.

İmalat sanayi ithalatında incelenen dönemdeki sözkonusu artışların üretim yapısı üzerine etkilerini görebilmek için, ihracatta olduğu gibi alt sektörler itibariyle "*ithalat/üretim oranı*" ile "*ithalat/arz oranı*" hesaplanmıştır. İthalat arz oranı, ilgili sektörde toplam arz-toplam talep eşitliği eşitliği varsayımı altında, toplam talebin ne kadarının ithalat tarafından karşılandığını göstermektedir. İthalat/üretim ve ithalat/arz oranları ile ilgili bulguları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- 1997-2005 döneminde ekonominin gittikçe dışa açılması ve Gümrük Birliğinin etkisiyle, imalat sanayinde ithalat/üretim oranı, 1998 Rusya ve 2001 finansal krizi dönemi hariç, genelde yükseliş eğiliminde olmuştur. İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 32.9 olan ithalat/üretim oranı, 2001 yılında yüzde 34'e, 2005 yılında ise yüzde 58.9'a yükselmiştir. 2001 yılında kriz nedeniyle ithalat/üretim oranı 2000 yılına göre önemli ölçüde gerilemiş, ancak ekonominin tekrar hızlı büyüme dönemine girdiği 2003-2005 döneminde ithalat/üretim oranında hızlı bir sıçrama gözlenmiştir.

- Tüketim malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 10.7 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 10.4 olmuş, 2005 yılında ise yüzde 19.7'ye yükselmiştir. Tekstil ve deri-bavul-ayakkabı sektörlerinde, ithalat/üretim oranlarının hızla arttığı gözlenmektedir. Bu sektörlerde, ihracat/üretim oranlarının yüksekliği dikkate

alındığında, sektörlerin ihracat performanslarını sürdürmek ve uluslararası alanda rekabet güçlerini korumak amacıyla yerli girdi yerine ucuz ithal girdi kullanımını tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

- Ara malları üreten sektörlerin yer aldığı grupta, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 36 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 43.9'a, 2005 yılında ise yüzde 69.5'e yükselmiştir. Kağıt-kağıt ürünleri, kimyasal ürünler ve ana metal sanayiinde ithalat/üretim oranındaki artış genel ortalamanın üzerinde bulunmaktadır.

- Yatırım malı üreten sektörlerde, ithalat/üretim oranı 1997 yılında yüzde 73.8 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 83.7'ye, 2005 yılında ise yüzde 106.5'e yükselmiştir. Büro-muhasebe-bilgi işlem makineleri, elektrikli makina-cihazlar ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler sektöründe ithalat/üretim oranı hem yüksek hem de artış eğilimi göstermektedir. Makina-teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları sektöründe ithalat/üretim oranındaki artış, bu sektörlerde yurtiçi üretimdeki hızlı artış nedeniyle daha sınırlı olmuştur. Son yıllarda, yatırımlardaki canlanmanın etkisiyle nihai kullanıma giden ithalattaki artış ta, yatırım malları grubunda ithalat/üretim oranının yükselmesine katkıda bulunmuştur.

- İmalat sanayi genelinde 1997 yılında yüzde 24.8 olan ithalat/arz oranı, 2001 yılında yüzde 25.4'e, 2005 yılında ise yüzde 37.1'e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, imalat sanayiinde toplam arzın gittikçe artan bir bölümü ithalat tarafından oluşturulmaktadır. Özellikle, bu eğilimin son üç yılda belirgin olarak güçlendiği görülmektedir. İmalat sanayiinde üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığındaki artış ve üretim kompozisyonunun ithal girdi kullanımının yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi bu yükselişte etkili olan faktörler olarak görülmektedir.

- En yüksek ithalat/arz oranı yatırım malları üreten sektörlerde görülmektedir. 2005 yılı itibariyle ithalat/arz oranı yatırım malları üreten sektörlerde yüzde 51,6, ara malı üreten sektörlerde yüzde 41, tüketim malı üreten sektörlerde ise yüzde 16,5'dir.

- Tekstil, deri-bavul-ayakkabı gibi ihracatçı sektörler ile kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe de toplam arz içinde ithalatın payında belirgin bir artış gözlenmektedir. Haberleşme teçhizatı-radyo-TV, makina-teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları imalatı sektörlerinin yurtiçi üretimlerinde olumlu gelişme gözlenmiş ve toplam arz içinde ithalatın payı sabit kalmış veya çok sınırlı bir artış göstermiştir. Bu olumlu gelişmeye karşın, özellikle elektrikli makina ve cihazlar sektöründe ithalatın toplam arz içindeki payının önemli ölçüde arttığı gözlenmektedir.

İmalat sanayi genelinde, ihracat/arz ve ithalat/arz oranları reel kur endeksi ile karşılaştırıldığında, özellikle ithalat/arz oranının reel kur endeksi ile güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Genelde, Türk lirasının güçlendiği dönemlerde reel kur endeksindeki yükselişle birlikte, ithalat/arz oranının da arttığı gözlenmektedir. Bu ilişki, 2001 krizi sonrasında ithalat/arz oranındaki yükselişte, üretim kompozisyonundaki değişim yanısıra Türk lirasının değerlendirilmesinin de etkili faktörlerden birisi olduğunu göstermesi açısından önemli görülmektedir.

İthalat ve ihracattaki bu gelişmeler sonucunda 1996 yılında 20,4 milyar dolar açık veren dış ticaret dengesi, krizin yaşandığı 2001 yılında 10,1 milyar dolara kadar gerilemiş, ancak ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi ve enerji fiyatlarındaki artışla birlikte hızlı bir yükselme trendine girerek 2005 yılında 43,1 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığının ihracat ve dış ticaret hacmine oranları incelendiğinde, dış ticaret dengesinin kriz sonrası dönemde giderek bozulduğu görülmektedir. Dış ticaret açığının dış ticaret hacmi içerisindeki payı, 2001 yılında yüzde 13,8 iken, bu oran düzenli bir artışla 2005 yılında yüzde 22,7 seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki

gelişmeler üç gruba (enerji faturası, tekstil&giyim sektörlerindeki gelişmeler ve diğer sektörler) ayrılarak analiz edildiğinde, bozulmanın kaynakları aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Doğal gaz, ham petrol ve petrol ürünleri dış ticaretinden doğan açık, 1996-2002 döneminde yıllık ortalama 6 milyar dolar civarında iken, bu tutar 2003-2005 döneminde yıllık ortalama 12,8 milyar dolara yükselmiştir. Enerji fiyatlarındaki aşırı artış, dış ticaret açığının büyümesinde önemli bir etken olmaktadır. 2003-2005 döneminde enerjiden kaynaklanan dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığı içerisindeki payı yüzde 39 civarındadır. Tekstil&giyim sektörü tarafından verilen dış ticaret fazlası dışarıda bırakıldığında bu oran yüzde 28'lere gerilemektedir. Bu nedenle, dış ticaret açığının oluşmasında enerji fiyatlarındaki gelişmelerin katkısı önemli olmakla birlikte, dış ticaret açığındaki bozulmayı tek başına açıklamaktan uzak olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.
- Tekstil&giyim sektörleri incelenen dönem boyunca dış ticaret fazlası vermeyi sürdürmüştür. Sözkonusu sektörlerin yarattığı dış ticaret fazlası 1996-2002 döneminde yıllık ortalama 8 milyar dolar seviyesinde iken, 2003-2005 döneminde 13 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Tekstil&giyim sektörünün gösterdiği bu gelişmeye rağmen, dış ticaret dengesine yaptığı olumlu katkının nispi önemi giderek azalmaktadır.
- Enerji ve tekstil&giyim sektörleri hariç diğer sektörler tarafından yaratılan dış ticaret açığının seviyesi 1996-2002 döneminde 20 milyar dolar civarında iken, 2003-2005 döneminde 33 milyar dolara yükselmiştir. Genelde ara ve yatırım mallarının yer aldığı bu grupta dış ticaret dengesinin ekonomide büyüme ve reel kur hareketlerine karşı daha duyarlı olduğu görülmektedir.

1996-2005 dönemi dış ticaret dengesi genel olarak değerlendirildiğinde, ekonominin ara malları ve madencilik sektörlerinde artan ölçüde dış ticaret açığı vermeye devam ettiği, tüketim malları grubundan elde edilen dış ticaret fazlasının yavaşladığı ve yatırım malları grubunun dış ticaret açığına katkısının belirgin olarak düştüğü gözlenmektedir.

Sonuç olarak, enerji ve tekstil&giyim sektörleri hariç diğer sektörlerin dış ticaret açığına yaptığı katkıdaki yükseliş, bu çalışmanın ana teması olan imalat sanayiindeki üretim ve dış ticaret yapısındaki yapısal dönüşümün bir sonucudur. Dış ticaret dengesinde yaşadığımız bozulma, sadece enerji faturasındaki ve/veya tekstil&giyim sektörlerindeki gelişmelerle çok dar bir çerçevede değerlendirilmemelidir. Bozulmanın kaynakları çok daha yapısal nedenlerden kaynaklanmakta, konjonktürel gelişmeler ise yapısal bu sorunu derinleştirmekte ve çabuklaştırmaktadır. Diğer bir deyişle, Türk ekonomisinde üretim ve dış ticaret yapısı özellikle kriz sonrası dönemde “ithalatlaşma”ktadır.

Üretim yapısında ithalata bağımlılık

İç talep yapısındaki değişim ve uluslararası rekabet koşulları, imalat sanayi üretiminin alt sektörler itibarıyla önemli ölçüde farklılaşmasına neden olmaktadır. Bazı sektörlerde yüksek üretim artışları sağlanırken, özellikle geleneksel ve yerli girdi kullanımının ağırlıklı olduğu sektörlerde durgunluk gözlenmektedir. Sözkonusu üretim farklılaşmaları da imalat sanayinin ithalata bağımlılığını artırıcı bir etki yaratmaktadır. Nitekim, 1998-2005 döneminde imalat sanayiinde ortalama üretim artışı yıllık yüzde 3,8'dir. Aynı dönemde tüketim malları üreten sektörlerdeki üretim artışı yıllık yüzde 0,8 seviyesinde kalmıştır. Buna karşılık, ara malı üreten sektörlerdeki yıllık ortalama üretim artışı (yüzde 3.7) imalat sanayi genel üretim artışı seviyesinde kalırken, yatırım malları üreten sektörlerdeki ortalama yıllık üretim artışı (yüzde 7.4) imalat sanayinin iki katı üzerinde gerçekleşmiştir.

İmalat sanayiinde üretimin ithal girdi kullanımına bağımlılığını hesaplamak için, 1998 yılı girdi-çıkıtı tablosundan yararlanılmıştır. Bilindiği gibi, girdi-çıkıtı analizi, belirli bir sektöre yönelen

bir birim nihai talebin gerektirdiği doğrudan ve dolaylı ithal girdi miktarının hesaplanmasına imkan vermektedir. İthal girdinin herhangi bir sektörün üretimi içindeki nispi ağırlığını, diğer bir deyişle bir birim üretim için gerekli olan doğrudan ithal girdi oranı “*ithal girdi katsayısı*” ile ölçülmektedir. Üretim için gerekli olan toplam ithal girdi (doğrudan+dolaylı) kullanım oranı ise “*yerli girdi katsayıları ters matrisi*”nden yararlanılarak ölçülebilmektedir.

Girdi-çıktı tablosundan yararlanılarak yapılan bu analiz sonucunda, imalat sanayi genelinde doğrudan ithal girdi kullanım oranı yüzde 14,8, dolaylı ithal girdi kullanım oranı ise yüzde 7,1 olarak hesaplanmıştır. Böylece, imalat sanayiinde bir birim üretim için gerekli toplam ithal girdi kullanım oranı yüzde 21,9 olmaktadır. Toplam ithal girdi kullanım oranı ara malları grubunda yüzde 25.5, yatırım malları grubunda yüzde 25.4, tüketim malları grubunda ise yüzde 17,3’tür. Görüldüğü gibi, yüksek ithal girdi kullanım oranına sahip yatırım malları grubu, aynı zamanda 1998-2005 döneminde en yüksek yıllık ortalama üretim artışının gerçekleştiği gruptur.

İmalat sanayi alt sektörleri itibariyle toplam ithal girdi kullanımı katsayıları da önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Örneğin, toplam ithal girdi kullanım oranı, ana metal sanayiinde yüzde 35.7, kimyasal madde ürünleri sektöründe yüzde 30.4, elektrikli makina-cihazlar sektörü ile plastik-kauçuk ürünleri sektöründe yüzde 30.1, mobilya-diğer imalat sanayi sektörlerinde yüzde 29.9, haberleşme-radyo-TV cihazları imalatı sektöründe yüzde 28.9 ve tıbbi-hassas-optik cihazlar imalatı sektörlerinde yüzde 28.3 ile imalat sanayi ortalamasının önemli ölçüde üzerindedir.

2003-2005 döneminde imalat sanayi üretim artışı önemli ölçüde hızlanmış ve üretim doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımının yüksek olduğu alt sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, imalat sanayi genelinde ortalama yıllık üretim artışı yüzde 8.2 iken, ara malları grubunda yüzde 7.7, yatırım malları grubunda ise yüzde 19.9 olmuş, tüketim malları grubunda ise üretim gerileme göstermiştir. İmalat sanayi üretim bileşimindeki bu değişimin, doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımını artırdığı ve dolayısıyla başta ithalat olmak üzere dış ticaret hacminin önemli ölçüde artmasında temel etkenlerden birisi olduğu düşünülmektedir.

Üretimin uluslararasılaşması ve asyalaşma

Üretim artışı ile ithal girdi kullanım oranları arasındaki bu etkileşim yanında, imalat sanayi içinde “*endüstri-içi ticaret*”in gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanması da “*üretimin uluslararasılaşması*” sürecini hızlandırarak ithalata bağımlılığı artırıcı bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, ithalata bağımlılığı artıran bir diğer global unsur, Asya-Pasifik bölgesinin dünyanın üretim üssüne dönüşmesi nedeniyle ortaya çıkan cazip fiyatların ithalatı “*asyalaştırma*”sıdır.

Üretimde uluslararasılaşma: endüstri-içi ticaret

“*Endüstri-içi ticaret*”, belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eşzamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. Dünya genelinde üretim sisteminin gittikçe uluslararasılaşmasının etkisiyle, ülkeler aynı sektörde artan ölçüde hem ihracat hem de ithalat yapmakta ve endüstri-içi ticaret yaygınlaşmaktadır. Endüstri-içi ticaret (intra-industry trade) genelde ölçek ekonomilerinden, üretim farklılaşmasından ve ulaştırma maliyetlerinden etkilenmektedir. Endüstri-içi ticaret, nihai bir malın üretiminden elde edilen katma değer çeşitli ülkeler arasında bölüşülmesini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda, ihracat değeri ihracattan elde edilen katma değerden önemli ölçüde yüksek olmakta ve endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu ülkelerde istihdam ve katma değer ağırlıklı olarak ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Endüstri-içi ticaretin yaygın olduğu sektörlerde, ihracat ve ithalat miktarı genelde talep değişmesine bağlı olarak birlikte artış ve azalış gösterirken, kısa dönemde ticaretin fiyat rekabetine karşı daha az hassas olduğu çeşitli çalışmalarda ortaya konulmaktadır.

Grubel-Lloyd yaklaşımı esas alınarak hesaplanan endüstri-içi ticaret katsayısı 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Katsayının yüze yaklaşması sektördeki ticaretin daha fazla endüstri-içi ticaret özelliği taşıdığını, sifıra yaklaşması ise ticaretin endüstriler-arası ticaret (inter-industry trade) özelliği gösterdiğini ifade etmektedir. ISIC.Rev.3 sınıflandırılması esas alınarak hesaplanan Endüstri-İçi Ticaret (IIT) oranlarına kriz öncesi (1996-2000) ve kriz sonrası (2002-2005) dönemler itibarıyla bakıldığında, imalat sanayiinde IIT oranı kriz öncesi dönemde yüzde 46,8 iken, kriz sonrası dönemde 13 puanlık bir artışla yüzde 59,8 seviyesine yükselmiştir. IIT oranları, tüketim malları grubunda 1,3 puan, ara malları grubunda 1,7 puan, yatırım malları grubunda ise 29,8 puan artmıştır. Yatırım malları üreten sektörlerdeki bu yüksek artışta en önemli katkı motorlu kara taşıtları, makina ve teçhizat imalatı, haberleşme araçları, radyo ve TV imalatı sektörlerinden gelmektedir.

Altı çizilmesi gereken bir diğer husus, endüstri-içi ticaret katsayılarının nasıl yorumlanacağı ile ilgilidir. İncelenen sektörün net ithalatçı ya da net ihracatçı konumda olmasına bağlı olarak, endüstri-içi ticaret katsayısındaki yükselme sektör açısından pozitif ya da negatif olarak yorumlanabilmektedir. İlgili sektör net ihracatçı/ithalatçı konumda ise (dış ticaret fazlası/açığı veriyorsa), endüstri-içi ticaret katsayısının yükselmesi negatif/pozitif, düşmesi ise pozitif/negatif bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, imalat sanayi genelinde dış ticaret açığı verildiğinden, sektör açısından IIT oranının yükselmesi pozitif bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Alt sektörlerdeki gelişmeler incelendiğinde, yatırım malları grubunda genelde IIT oranının yükselişi sektör açısından pozitif gelişmeye, buna karşılık tekstil, giyim, deri-bavul-ayakkabı, tütün ve ana metal sanayi sektörlerinde IIT katsayılarındaki gelişmelerin negatif bir etkiye işaret ettiği görülmektedir.

Grubel-Lloyd yaklaşımına göre hesaplanan IIT katsayılarındaki yükselme her zaman o sektörde endüstri-içi ticaretin arttığına işaret etmemektedir. İlgili sektörde endüstriler-arası ticaretin artması da IIT katsayısının yükselmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle ilgili sektörlerde endüstri-içi ticaretin gerçek etkisini görebilmek amacıyla literatürde “*marjinal endüstri-içi ticaret katsayısı- (A endeksi)*” geliştirilmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret (MIIT) katsayısının sıfır olması halinde, o sektörde marjinal ticaretin tamamen endüstriler-arası nitelikte olduğu, 100 olması halinde ise sektördeki marjinal ticaretin tamamen endüstri-içi ticareten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. MIIT katsayıları incelendiğinde, 1996-2000 döneminde, IIT katsayısının genelde endüstriler-arası ticareten etkilendiği, 2002-2005 döneminde ise, marjinal ticaretin ağırlıklı olarak endüstri-içi ticarete yöneldiği gözlenmektedir. Bu dönemde, tütün ürünleri, plastik-kaçuk ürünleri, haberleşme teçhizatı-radyo-TV, motorlu kara taşıtları ve diğer ulaşım araçları sektörlerinde marjinal ticaret büyük ölçüde endüstri-içi ticaret haline dönüşmüş ve imalat sanayiinde, özellikle yatırım malları grubunda, marjinal ticaret endüstri-içi ticaret ağırlıklı bir yapı kazanmıştır. 2002-2005 döneminde, endüstri-içi ticaretin en zayıf olduğu sektörler ise, giyim eşyası, büro-muhasebe-bilgi işlem makinaları ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler sektörleridir.

Endüstri-içi ticaretin artmasına yol açan genel etkenler yanısıra, Türkiye’de son yıllarda gerçekleşen devir-birleşme ve özelleştirmeler sayesinde ölçek ekonomisinin artması, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları üretiminde oligopolistik yapının güçlenmesi ve bu sektörlerde önemli bir ürün çeşitlenmesinin de etkili olduğu görülmektedir. Bu etkenlere ilave olarak, bazı sektörlerde yabancı sermayeli kuruluşların hakimiyetinin artması ve ithal girdilerin görece olarak ucuzlamasına katkıda bulunan değerli yerel paranın da firmaları ithal girdi kullanımına yönlendirmek suretiyle, imalat sanayiinde endüstri-içi ticareti artıran etkenler olduğu düşünülmektedir.

Sektörler itibarıyla üretim içinde yabancı sermayeli kuruluşların payları incelendiğinde, yabancı sermayeli firmaların sanayi sektörü genelinde giderek üretime katkılarının arttığı görülmektedir. Nitekim, yabancı sermayeli firmaların üretim içindeki payı 1995 yılında yüzde 19.5 iken, bu pay 6,8 puanlık bir artışla 2004 yılında yüzde 26.3’e yükselmiştir. Özellikle, otomotiv

sanayiinde endüstri-içi ticaret ile yabancı sermaye hakimiyeti arasında çok belirgin bir ilişki olduğu gözlenmektedir.

Son yıllarda ithalattaki artış ve endüstri-içi ticaret oranlarının yükselmesini etkileyen bir diğer unsurun da reel kurdaki değerlenme olduğu düşünülmektedir. Reel kurdaki yükselişe rağmen ihracat performansında çok belirgin bir zayıflama olmamıştır. Bu gelişmenin, firmaların iç ve dış piyasalarda rekabet güçlerini korumak için işgücü verimliliğini artırmaları yanısıra, görece avantajı nedeniyle yerli girdi ve aksam-parça yerine ithal girdi ve aksam-parça kullanımına yönelmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Rekabet gücünü korumak amacıyla ithal girdi kullanımına ağırlık verilmesi, sektörde endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum, özellikle otomotiv ve dayanıklı tüketim malları sanayiinde belirgin olarak gözlenebilmektedir.

Reel döviz kuru endeksinin yıllık ortalamaları ile işgücü verimliliği ile düzeltilmiş “*uzun dönem döviz kuru seviyesi*” (reel efektif döviz kurunun 1997-2005 dönemi ortalama değeri) karşılaştırıldığında, Türk lirasındaki reel değerlenmenin, özellikle 2005 yılında belirginleştiği görülmektedir. Reel efektif döviz kuru endeksi yanısıra, dış ticaret ve endüstri-içi ticaret gelişmeleri üzerinde etkili olan “*birim işgücü maliyetleri*”, “*ihracat kar marjı*” ve “*nispi ithalat fiyatları*”ndaki gelişmeler de incelenmiştir. Bu göstergeler de, imalat sanayiinde firmaların ihracat performanslarını korumak için, işgücü verimliliğini artırdıklarını, reel ücretleri düşürdüklerini ve gittikçe artan oranda nispi olarak daha ucuz olan ithal girdi kullanımına yöneldiklerini göstermektedir. Nitekim, imalat sanayi genelinde son yıllarda ihracat/arz oranındaki artışın duraklaması, ara malları ithalatının artması ve endüstri-içi ticaret oranının yükselmesi bu eğilimin işaretleri olarak görülmektedir.

Endüstri-içi ticaretteki gelişmelerin imalat sanayi üzerine etkileri

Endüstri-içi ticaret oranlarındaki gelişmelerin yukarıda özetlendiği gibi sektörler üzerinde etkileri olduğu gibi, makro düzeyde de etkileri sözkonusudur. 1996-2005 döneminde, imalat sanayi ihracatı ve dış ticaret hacminde gözlenen hızlı büyümenin, sektörün katma değer ve istihdam yaratma kapasitesine ne ölçüde yansıdığına incelenmesi önem taşımaktadır

Endüstri-içi ticaret ihracatta hızlı bir artışa yol açmasına karşın, katma değer ve istihdam yaratma açısından aynı performansı gösterememektedir. Endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması sonucunda, imalat sanayiinde nihai malın üretimi sonucunda yaratılan katma değer ve istihdam ülkeler arasında bölüşülmekte ve katma değer ve istihdam büyük ölçüde ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmaktadır. İmalat sanayiinin katma değer, ithalat, ihracat ve istihdam performansları dikkate alındığında endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasının imalat sanayi üzerine etkileri ile ilgili bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Dış ticaret açısından imalat sanayinin ekonomideki hakimiyeti giderek derinleşmektedir. Nitekim, 1996-2000 döneminde imalat sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 89,7 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 93,8'e yükselmiştir. Aynı dönemde, imalat sanayi ihracatının ithalata oranı ise, sırasıyla, yüzde 61,4'ten yüzde 77,1'e çıkmıştır.
- Ekonominin genelinde dış ticaret açısından imalat sanayinin önemi artarken, imalat sanayi dış ticaretinin de sektör içindeki ağırlığı artmıştır. İmalat sanayi ihracatının imalat sanayi katma değerine oranı, 1996-2000 döneminde yüzde 61,2 iken, bu oran 2002-2005 döneminde yüzde 92,8'e yükselmiştir.
- 1996-2005 döneminde, dış ticaret açısından imalat sanayinin ağırlığında gözlenen bu artışın, katma değer ve istihdama yansımaları sınırlı kalmıştır. Nitekim, 1996-2000 döneminde, imalat sanayi katma değerinin GSYİH'ya oranı yüzde 24,1 iken, bu pay 2002-2005 döneminde yüzde 24,7'ye yükselmiş; imalat sanayi istihdamının tarım-dışı istihdam içindeki payı ise, 1996-2000 döneminde yüzde 27,1 iken, 2002-2005 döneminde yüzde 26,4'e

gerilemiştir. Bu oranlar, imalat sanayinin yeni istihdam ve katma değer yaratma açısından zayıf bir performans sergilediğini göstermektedir.

1996-2005 döneminde, imalat sanayi üretim ve dış ticaretindeki hızlı artış ekonominin genelinde katma değer ve istihdam açısından sınırlı etkide bulunurken, sektörün kendi içinde önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, üretimde çalışan sayısı, imalat sanayi istihdamının alt sektörlere dağılımı, reel ücret ve işgücü verimliliğindeki gelişmelerden izlenebilmektedir.

- İmalat sanayiinde üretimde çalışan sayısı 1997-2005 döneminde yılda ortalama yüzde 2,0 oranında gerilemiştir. Bu dönemde, tüketim malları grubunda çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 3,1, ara malları grubunda çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1,5 oranında azalırken, yatırım malları grubunda çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1,6 oranında artmıştır.
- 2002-2005 dönemi ayrı incelendiğinde, imalat sanayiinde çalışan sayısının yılda ortalama yüzde 0,9 oranında arttığı gözlenmektedir. Bu dönemde, çalışan sayısındaki yıllık ortalama artış yatırım malları grubunda yüzde 6,6, ara malları grubunda ise yüzde 1,0 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları grubunda istihdam kaybı bu dönemde de devam etmiş, çalışan sayısı yılda ortalama yüzde 1,1 oranında gerilemiştir.
- 1997-2005 döneminde, imalat sanayiinde incelenen 22 alt sektörden sadece 7 alt sektörde çalışan sayısında artış olmuş, diğer sektörlerde çalışan sayıları gerilemiştir. Tüketim malları grubunda mobilya-diğer imalat alt sektöründe istihdam artmış, istihdamın ağırlıklı olduğu tekstil ve giyim eşyası sektörlerinde ise çalışan sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Yatırım malları grubunda, motorlu kara taşıtları ve haberleşme teçhizatı-radyo-TV imalatı sektörlerinde belirgin istihdam artışı gözlenmiştir. Yatırım malları grubunda elektrikli makina-cihazlar dışındaki tüm alt sektörlerde çalışan sayıları önemli ölçüde yükselmiştir.
- İmalat sanayiinde alt sektörler itibariyle istihdam artışlarının farklılaşması, sektörün istihdam yapısında da önemli bir değişime yol açmıştır. 1997 yılında imalat sanayiinde çalışanların yüzde 52,2'si tüketim malları grubunda, yüzde 27,7'si ara malları grubunda ve yüzde 20,1'i de yatırım malları grubunda çalışmakta iken, sözkonusu paylar 2005 yılında sırasıyla yüzde 46,7, yüzde 29,1 ve yüzde 24,3 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları grubunun payı bu dönemde 5,5 puan azalırken, ara malları grubunun payında 1,3 puan, yatırım malları grubunun payında ise 4,1 puan artış olmuştur.
- 1997-2005 döneminde, işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış, imalat sanayi genelinde yüzde 5,5, tüketim malları grubunda yüzde 3,9, ara malları grubunda yüzde 5,1 ve yatırım malları grubunda yüzde 4,3 olmuştur. Kriz sonrasında, global eğilimlerin gittikçe güçlenmesi, rekabet gücünün korunması ve dezenflasyon sürecine uyum çabalarının artması imalat sanayi istihdamında önemli bir dönüşüme yol açmış ve 2002-2005 döneminde işgücü verimliliğini ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde, işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış, imalat sanayi genelinde yüzde 7,8'e, ara malları grubunda yüzde 7,4'e ve yatırım malları grubunda yüzde 12,9'a yükselmiştir. Tüketim malları grubunda ise işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama artış yüzde 2,5'e gerilemiştir.
- 1997-2005 döneminde, imalat sanayiinde işgücü verimliliğindeki artışa karşın reel ücretler gerileme göstermiştir. Bu dönemde, çalışılan saat başına reel ücretler, imalat sanayi genelinde yılda ortalama yüzde 1,0, tüketim malları grubunda yüzde 0,2 ve yatırım malları grubunda yüzde 1,4 oranında gerilemiş, ara malları grubunda ise yüzde 0,8 oranında artmıştır.

- İşgücü verimliliğindeki artışın ivme kazandığı 2002-2005 döneminde de reel ücret azalışı, genelde devam etmiştir. Bu dönemde, tüketim malları grubunda yıllık ortalama reel ücret artışı yüzde 1.3 olurken, reel ücretler ara malları grubunda yılda ortalama yüzde 0.8, yatırım malları grubunda ise yılda ortalama yüzde 1.9 oranında düşüş göstermiştir.

Sonuç olarak, imalat sanayi genelinde, özellikle 2002-2005 döneminde belirginleşen üretim ve ihracat artışlarının sektörün istihdamına sınırlı ölçüde yansdığı, işgücü verimliliğindeki artışların ise reel ücretlere yansıtılmadığı görülmektedir. İmalat sanayi içinde, tüketim malları grubundan yatırım malları grubuna istihdam kayması gerçekleşmiş, ancak yatırım malları grubunun istihdam kapasitesinin sınırlı olması imalat sanayi genelinde istihdam artışını sınırlandırmıştır. İşgücü verimliliği, özellikle yatırım malları grubunda reel ücretlere yansıtılmamış, hatta bu grupta reel ücretler gerilemiştir. Bu eğilim, yatırım malları grubunda yaratılan yeni istihdamın niteliği ve kalitesinin önemli ölçüde bir değişime uğradığını göstermektedir. 2002-2005 döneminde, yatırım malları grubunda endüstri-içi ticaret oranlarının yükselmesinin bu eğilimde belirgin bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, global rekabet ve endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması yanısıra, son yıllarda Türk lirasının güçlenmesi de firmaları verimlilik artışına zorlamıştır. Bu durum, firmaların karlılıklarını korumalarına ve dezenflasyon sürecinin devamına imkan sağlamış, ancak imalat sanayinin katma değer ve istihdam yaratma kapasitesini de önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Asyalılaşıma

Dış ticaret performansının belirleyiciliği ve sürekliliği, ihracat ve ithalat yapılan ülkelerin çeşitliliğine de bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle, dış ticarete ülke yoğunlaşma oranlarının da bilinmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan endüstri-içi ticaretin coğrafik yansımalarının da bilinmesinin makro ekonomik politikalar üzerindeki etkilerinin görülebilmesi açısından önemli görülmektedir. Ülke yoğunlaşma oranlarının hesaplanmasında “*H.Hirschman Endeksi*”nden (H.H.E.) yararlanılmıştır. H.H. Endeksi mal ve hizmet piyasalarında yoğunlaşma oranının ölçülmesinde yaygın olarak kullanılmakta olup, ithalat ya da ihracat yapılan ülkelerin pazar paylarının karelerinin toplanması suretiyle hesaplanmaktadır. H.H. Endeks değerinin artması, ülke sayısının giderek azalması ya da ülke sayısı çok olsa bile, ticaretin bazı ülkelere toplulaştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir deyişle H.H. Endeksinin küçük olması, ticaret yapılan ülke çeşitliliği açısından zenginliğe işaret etmektedir.

İthalat ve ihracatta ülke çeşitliliği 1996-1998 döneminde paralel hareket ederken, 1999-2001 döneminde gerek global ve gerekse yerel dinamiklerdeki değişimlerin etkisiyle ithalattaki ülke çeşitlenmesi, ihracata nazaran daha olumlu yönde gelişmiştir. 2002-2005 döneminde ise ülke çeşitlenmesi açısından ihracatın daha ağırlıklı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Endeks değerlerine bakıldığında, 2005 yılında ilk defa ihracattaki ülke çeşitliliğinin ya da zenginliğinin ithalatın üzerine çıktığı görülmektedir. İthalattaki ülke çeşitlenmesinin 2000-2005 döneminde enerji ithalatındaki belirgin artışlara rağmen neredeyse sabitlendiği, buna karşılık ihracat pazarlarımızdaki zenginleşme sürecinin sürdüğü anlaşılmaktadır .

İthalat yaptığımız ülkeler ve ağırlıklarının son 5 yıllık dönemde sabitlenme eğilimine girmesi, ihracat pazarlarımızda ise çeşitliliğin giderek artması yanında, dış ticaretimizin kaynak ülkelerinde bölgesel olarak yapısal bir değişim de yaşanmaktadır. Bölgelerarası ticaret kaymalarını görebilmek için, belirli bir tutarın üzerinde ithalat ve/veya ihracat yaptığımız ülkelere bölgesel bazda toplulaştırılarak²² bakılmıştır. Dış ticaretimizde yaşanan bölgesel kaymalar hakkındaki bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- İthalatımız giderek “Asyalılaşıma”ktadır. İthalat pazarımız belirgin bir şekilde AB 15 ve ABD’den, Asya ve AB-10 ülkelerine kaymaktadır.

²² Seçilmiş ülke grupları için Tablo.22’ye bakılabilir.

- İthalatımız içinde “AB 15” ülkelerinin payı 1996 yılında yüzde 53 iken, bu pay çapraz kurlarda yaşanan köklü değişimlerin de etkisiyle 2005 yılında yüzde 39’a gerilemiştir. Bu oranlar başta ABD olmak üzere “Amerika” ülkelerinde de benzeri bir eğilim göstererek, sırasıyla, yüzde 10.2 ve yüzde 6,5 olarak gerçekleşmiştir.
- Buna karşılık Asya ülkelerinden yapılan ithalatta önemli artışlar yaşanmıştır. 1996 yılında seçilmiş Asya ülkelerinin ithalat içindeki payı yüzde 16,8 iken, bu pay 2005 yılında 14,4 puan artarak yüzde 31,2’ye yükselmiştir. Bu artışın 6,7 puanı Asya I ülkelerinden, 7,7 puanı ise Asya II ülkelerinden kaynaklanmaktadır.
- İhracat pazarlarımızda ise, ülke çeşitlenmesi olmasına rağmen bölgesel olarak ithalat pazarlarımız ile karşılaştırıldığında çok belirgin bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. İhracat içerisinde AB 15 ülkelerinin payı yüzde 50 civarında, Afrika-Orta Doğu ülkelerinin payı yüzde 13 civarında, diğer bölgelerin payı ise yüzde 8 ve altında paylara sahiptir.
- Dış ticarete yaşanan bölgesel değişim, en belirgin olarak dış ticaret dengesinden görülebilmektedir. 1996 yılında dış ticaret açığının yüzde 56.8’i AB 15 ülkeleri ile olan ticaret ilişkilerinden kaynaklanırken, bu oran son 10 yılda düzenli bir gerileme eğiliminde olmuş ve 2005 yılında AB 15 ülkelerinin dış ticaret açığına katkısı yüzde 22.1 seviyesine gerilemiştir. Buna karşılık, 2005 yılındaki 43,1 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının 29,8 milyar doları Asya I ve Asya II ülke gruplarından kaynaklanmaktadır. 1996 yılında Asya ülkelerinin toplam dış ticaret açığı içerisindeki payı yüzde 16,8 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 69’a yükselmiştir.
- Enerji ve altın dışı toplam ithalat dikkate alındığında “Asyalılaştırma” etkisi daha da belirginleşmektedir. Asya ülkelerinin enerji ve altın dışı ithalat pazarlarımız içindeki payı 2005 yılında yüzde 29,1’e yükselmektedir. Bu oran 1996 yılına göre 12,2 puanlık bir artışa tekabül etmektedir. Bu artışın 9,5 puanı ya da başka bir deyişle yüzde 80’i Asya I ülkelerinden, 2,7 puanı ise Asya II ülkelerinden kaynaklanmaktadır.
- Altın ve enerji dışarıda bırakıldığında, dış ticaret açığında Asya ekonomilerinin belirleyici rolü çok daha net olarak gözükmektedir. 1996 yılında 14,8 milyar dolar olan dış ticaret açığına Asya ülkelerinin katkısı 2,5 milyar dolar civarında iken, 2005 yılında 20,8 milyar dolar olarak gerçekleşen altın ve enerji dışı dış ticaret dengesinin 20,1 milyar doları Asya ülkeleri ile yapılan dış ticarettten kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, AB-15 ihracat açısından önemli ticaret partnerimiz olmaya devam ederken, ithalatımız ve dolayısıyla dış ticaret dengemiz “Asyalılaştırma”ktadır. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle “Asya’dan al, Avrupa’ya sat” olgusunun son üç yılda daha da belirginleştiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Bu olgu, yerli firmaların Avrupa piyasasında kalabilmeleri açısından rekabet koşullarının getirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, daha önce mal ithal edilen AB ve ABD’li firmaların Asya’ya taşınmasının da bir sonucu olarak görülmektedir. Dış ticarete yaşanan bu coğrafik değişimin, Türkiye’nin üretim modeli, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam yapısında da önemli sonuçlar ortaya çıkardığının altının çizilmesi gerekir.

Dış ticarete yaşanan bu coğrafik taşınmanın sektörel dinamiklerini görebilmek için, Asya I ülkelerinden yapılan ithalatın sektörel dağılımı ve toplam ithalat içindeki paylarına bakıldığında, “Asyalılaştırma” etkisinin sanayi sektörlerinin hemen hemen tamamına yaygınlık gösterdiği, daha özelde makina ve ulaşım araçları alt sanayi sektörlerinde bu etkinin belirgin olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünün alt detaylarına bakıldığında, 2005 yılı itibarıyla Asya I ülkelerinin enerji ve altın dışı toplam ithalat içindeki payı, seyahat eşyasında yüzde 89.2, ayakkabı sektöründe yüzde 76.6, deri ve kürkten eşya sektöründe yüzde 57.3, büro ve haberleşme cihazları sektöründe yüzde 49.6,

elektrikli makina ve cihazlarda yüzde 48.4, dokumacılık sektöründe yüzde 47.1, giyim eşyası sektöründe yüzde 43.8 seviyelerine ulaşmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret açığı içinde Asya-I ülkelerinin gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanmaları, sadece bu ülkelerin rekabet avantajlarından dolayı dünya üretim üssü olmalarından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Türkiye'nin bu ülkelere karşı son yıllarda rekabet gücünü kaybetmesinden de kaynaklanmaktadır. Nitekim, özellikle 2003-2004 döneminde, Asya-I kapsamında yer alan Çin, Güney Kore, Tayland, Malezya ve Japonya'nın Türkiye'ye karşı rekabet güçlerini büyük ölçüde artırdıkları görülmektedir.

Serbest bölgeleşme

Yatırım, üretim, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde temin edebilmek ve bu şekilde istihdam ve rekabet imkanlarını artırmak amacıyla kurulan serbest bölgeler, dünyanın bir çok ülkesinde çeşitli teşvikler sağlanarak pazar kazanımları elde edinilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de de sağlanan mali ve mali olmayan teşviklerle serbest bölge sayısı incelenen dönemde önemli ölçüde artırılarak 21'e yükselmiştir.

Türkiye'de serbest bölgelerin sayıları ile beraber bu bölgelerde yapılan ticaret hacmi de önemli ölçüde yükselerek 2005 yılında 23,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu işlem hacmi 1996 yılına göre 6,4 kat artışa işaret etmektedir. Serbest bölgelerdeki ticaret hacminin uygulanan teşviklerin kısıtlanmasının da etkisiyle 2004 yılından itibaren durağanlaştığı görülmektedir. Diğer taraftan, sözkonusu işlem hacmi incelendiğinde, ana ticaret akımının yurtdışından bölgeye ve bölgeden yurtiçine doğru olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle bölgeden yurtdışına yapılan ticaretin toplam işlem hacmi içerisindeki payı yüzde 20'ler seviyesinde kalmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri "özel ticaret sistemi" esasına göre oluşturulmakta, üçüncü ülkelerden serbest bölgelere gelen ve üçüncü ülkelere giden mallar dış ticaret istatistiklerinde yeralmazken, serbest bölgelerden yurtiçine giden ve yurtiçinden serbest bölgelere gelen mallar dış ticarete dahil edilmektedir. Bu nedenle serbest bölge ticaret hacminin çok düşük bir kısmı dış ticaret istatistiklerimize yansiyabilmektedir. Genel ticaret sistemine göre de verilerin derlenip dış ticaret istatistiklerine dahil edilmesi yönündeki mevcut çalışmalar tamamlandığında, Türkiye'nin dış ticaret ve üretim yapısının görüntüsünün daha sağlıklı görülebileceğine inanılmaktadır.

Dış ticaret dengesini etkileyen konjonktürel faktörler

Dış ticaret dengesindeki yapısal gelişmeler bu şekilde özetlendikten sonra, dış ticaret dengesine etki eden konjonktürel gelişmelerin etkileri de incelenmiştir. Konjonktürel etkiler, dış ticaret hadleri, çapraz kur gelişmeleri, ithal mala olan talebin tüketici kredilerince tetiklenmesi, Irak'taki özel durum nedeniyle geçici nitelikte bir enerji ticaretinin ortaya çıkması ve dış ticaret istatistiklerinde kapsam değişiklikleri şeklinde gruplandırılmıştır.

Dış ticaret hadleri

Dış ticaret hadleri 1996-1999 döneminde lehe, 2000 yılı ve sonrasında ise aleyhe gelişim göstermiştir. 1996 yılında 20,4 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2005 yılında 43,1 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, dış ticaret açığında meydana gelen 22,8 milyar dolarlık artışın yüzde 39,2'sini oluşturan 8,9 milyar dolarlık kısmı dış ticaret hadlerindeki bozulmadan kaynaklanmıştır. 1996 baz yılına göre 1997-2005 döneminde karşılaşılan bu kayıp, alt gruplar itibarıyla önemli bir farklılık göstermektedir. Madencilik sektöründe yükselen ham petrol ve doğal gaz fiyatları sonucunda uğranılan kayıp yaklaşık 9.0 milyar dolar iken, imalat sanayi ara malları grubundaki kayıp 5.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarım, tüketim malları ve yatırım malları grubunda ise dış ticaret hadleri lehe gelişmiş ve bu durum dış ticaret açığını 5.5 milyar dolar azaltmıştır.

Çapraz kur etkisi

Dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesi üzerine etkileri, ihracat ve ithalata konu olan ürünlerin dolar cinsi birim fiyatlarındaki değişim ile birlikte çapraz kur etkilerini de içermektedir. Mal birim fiyatları ile çapraz kur etkilerinin ayrıştırılabilmesi için çapraz kur değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerine etkileri ayrıca incelenmiştir.

1997 yılı çapraz pariteleri esas alınarak yapılan analizde, 1998-2003 döneminde, dolar cinsinden ifade edilen ithalat ve ihracatın \$/€ paritesindeki değişimden olumlu yönde etkilendiği, 2004-2005 yılında ise olumsuz bir etkinin ortaya çıktığı görülmektedir. 1997-2005 döneminde 68 milyar dolarlık ithalat artışının, 4,1 milyar doları (yüzde 6'sı) çapraz kurlardaki değişimden kaynaklanmıştır. Aynı dönemde çapraz kur etkisinden kaynaklanan ihracat artışı, toplam ihracat artışının yüzde 6,8'i civarında kalmıştır. Dolayısıyla, 1997-2005 döneminde gerçekleşen 20,8 milyar dolarlık dış ticaret açığındaki artışın sadece 852 milyon doları çapraz kur değişimlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tüketici kredilerinde canlanma etkisi

Genel faiz oranlarındaki gerilemeye paralel olarak, artan rekabet ve karlılık arayışlarının da etkisiyle bankaların esas faaliyet alanları olan kredi faaliyetine dönüş çabaları hızlanmıştır. Bu arayış, beraberinde tüketici kredi faiz oranlarının gerilemesini ve buna paralel olarak hanehalklarının ilave tüketim taleplerini gündeme getirmiştir. İlave tüketim talebi dayanıklı tüketim malları, taşıt ve konut alanında daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Bireysel kredilerin bankacılık sektörü toplam aktifleri içindeki payı 2002 ve 2003 yıllarında yüzde 4 seviyelerinde iken, bu pay 2005 yılı sonu itibariyle yüzde 11,6'ya kadar yükselmiştir. 2004 yılında taşıt kredilerinde, 2005 yılında ise konut kredilerinde çok belirgin artışlar yaşanmıştır. Hanehalkı borçluluğundaki bu artış, ithalatı ve dolayısıyla dış ticaret açığını artıran etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim, kredilendirilen taşıt oranı 1996-2001 döneminde yıllık ortalama yüzde 53 iken, 2003 yılında yüzde 75'e yükselmiş, 2004 ve 2005 yılında ise kredilendirilen taşıt oranı yüzde 68'ler seviyesinde gerçekleşmiştir.

Kredilendirme oranının sabit kalması varsayımı ile yapılan hesaplamalarda, kredilendirme oranındaki artışın son üç yılda taşıt ithalatını 2,7 milyar dolar civarında arttırdığı hesaplanmaktadır. Kredilendirme oranındaki artışın 2005 yılında yarattığı ilave ithalat tutarı ise, yaklaşık 1 milyar dolar civarındadır.

Kapsam değişiklikleri ve geçici enerji ticareti etkisi

TÜİK, ithalat ve ihracat verilerine 2001 yılından itibaren parasal olmayan altın ticaretini ilave ederken, 2003 yılından itibaren de Irak'la yapılan dış ticaret verileri açıklanmaya başlanmıştır. Son yıllarda, parasal olmayan altın ithalatının önemli boyutlara ulaştığı ve dış ticaret dengesinin 2005 yılında 3.8 milyar dolar açık verdiği görülmektedir. 1996-2005 döneminde dış ticaret açığında meydana gelen 22.8 milyar dolarlık artışın yüzde 16.5'i parasal olmayan altın dış ticaret açığından kaynaklanmıştır. Bu dönemde, Irak'a yönelik ihracat gerek ambargonun kaldırılması gerek savaş sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması faaliyetlerinin hızlanmasının etkisiyle önemli bir artış göstermiştir. Böylece, 2003 yılında 716 milyon dolar olan dış ticaret fazlası 2005 yılında 2.3 milyar dolara yükselmiş ve genel dış ticaret açığını azaltıcı etkide bulunmuştur. Sonuç olarak, dönemler itibariyle dış ticaret gelişmeleri değerlendirilirken, enerji ticareti de dahil olmak üzere Irak'daki gelişmelerin ortaya çıkardığı geçici mahiyetteki ticaretin ve parasal olmayan altın ticaretindeki gelişmelerin dikkate alınması gerekmektedir.

Sektörel gelişme ve uyum çabalarının dış ticaret üzerine etkileri

İmalat sektörü üretim ve dış ticaret yapısındaki gelişmeler makro seviyede analiz edildikten sonra, üretim ve özellikle dış ticaret dengemizdeki önemli paya sahip, enerji, otomotiv, dayanıklı

tüketim malları ve tekstil&giyim sektörlerinde yaşanan mikro gelişmeler ve sektörlerin makro gelişmelere karşı geliştirdikleri uyum çabaları da incelenmiştir. Mikro gelişmeler makro gelişmeleri teyid eder nitelikte bulunmuştur.

Enerji dengesi, enerji fiyat ve politikaları

Toplam birincil enerji kullanımı içinde, linyit ve hidrolik enerjinin payı gerilerken, genelde ithale dayalı doğal gaz, petrol ürünü ve taş kömürünün payında sürekli bir artış meydana gelmiştir. Nitekim, bu üç kaynağının toplam birincil enerji kullanımı içindeki payı 1995 yılında yüzde 67 iken, 2005 yılında yüzde 76.8'e yükselmiştir. Enerji kaynaklarının bileşiminde ithal kaynaklar lehine yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak enerji faturasının dış ticaret dengesi üzerine etkilerini de şekillendirmiştir.

1996-2005 dönemini kapsayan son 10 yıllık dönemde, enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı ortalama olarak yüzde 16 seviyesinde gerçekleşmiş ve enerji ithalatı bu dönemde yaklaşık 3,5 kat artarak 2005 yılında 21,2 milyar dolara ulaşmıştır. Sözkonusu dönemde yıllık ortalama enerji ithalatının 9,6 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde, son üç yılda enerji fiyatlarındaki artışın dış ticaret dengesine etkileri daha net bir biçimde görülebilmektedir. Artan enerji ithalatının kompozisyonuna bakıldığında ise, toplam enerji ithalatı içerisinde kömür ve ham petrol ithalatının giderek önemini yitirdiği, buna karşılık işlenmiş petrol ürünü ve doğal gaz alımlarının nispi olarak öneminin arttığı görülmektedir. Bu gelişmede, İran ve Mavi Akım projesinin devreye girmesi ile artan doğal gaz alımları rol oynamaktadır.

Aynı dönemde, enerji ihracatı son üç yıl hariç ihmal edilebilir seviyelerde, toplam ihracatın yüzde 1'inin altında seyretmiştir. Son yıllarda başta petrol ürünleri olmak üzere, 2005 yılında doğal gaz fazlasının ihraç edilmesi ve fiyat artışlarının da etkisiyle, enerji ihracatı sürekli bir gelişme içerisinde olmuş ve 2005 yılında 2,6 milyar doları bulmuştur. Irak'ın rafineri kapasitesinin savaştan zarar görmesi ve savaş sonrası yeniden yapılandırma döneminde işlenmiş ürün ihtiyacının artması, ihtiyaç fazlası doğal gazın ihraç edilmeye başlanması ve özel rafineri olan ATAŞ'ın kapatılması sonrasında bölgesel bir dağıtım terminaline dönüşmesinin etkileri olduğu düşünülmektedir.

1996-1999 döneminde enerji fiyatlarında bir gerileme eğilimi yaşandığı ve enerji temininin dış ticaret dengesine olumlu katkı yaptığı, 2000-2005 döneminde ise sözkonusu eğilimin tersine döndüğü, uluslararası fiyat artışlarının enerji faturasını önemli ölçüde artırdığı görülmektedir. Enerji faturasındaki artış esas itibarıyla 2003-2005 döneminde çok belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinde net enerji faturası (ithalat-ihracat), 2005 yılında bir önceki yıla göre 5,6 milyar dolar artarak 18,6 milyar dolara yükselmiştir. Efektif alım fiyatları ve dış ticaret fiyat endeksleri kullanılarak yapılan hesaplamalara göre, sözkonusu 5,6 milyar dolarlık ek enerji faturasının yüzde 91'i (5,1 milyar dolar) fiyat artışlarından, yüzde 9'u (500 milyon dolar) ise net ithal miktar artışlarından kaynaklanmaktadır. Miktar artışında belirleyici faktör doğal gaz alımlarındaki artıştır.

Doğal gazın elektrik enerjisi üretimi, konutlarda ısıtma ve sanayi amaçlı kullanımında yaşanan artış, enerji faturasındaki büyümenin belirleyicilerinden birisi haline gelmektedir. "Al ya da öde" şeklinde özetlenen doğal gaz alım anlaşmalarından kaynaklanan alım zorunlulukları ve bu zorunluluklar nedeniyle enerji üretim alternatiflerinde belirgin değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin ise dış ticaret dengesi üzerine uzantıları olmaktadır.

Elektrik enerjisi üretiminin genel kaynaklarına bakıldığında, özellikle 1998 sonrası dönemde doğal gaz kullanımının giderek arttığı, buna karşılık yerli enerji kaynaklarımızdan en önemlisi olan hidroelektrik santrallerinin nispi ağırlığını önemli ölçüde yitirdiği görülmektedir. 1996 yılında elektrik enerjisi üretiminin yüzde 18'i doğal gaz kaynaklı iken, bu oran 2005 yılında yüzde 45

civarına yükselmiştir. Hidrolik santrallerde üretilen elektriğin payı ise aynı dönemde yüzde 43'lerden yüzde 25'e gerilemiştir. Nükleer santral yapımı ile ilgili tartışmalar bir kenara bırakıldığında, doğal gazın temel enerji kaynağı olma özelliğini giderek artan ölçüde koruyacağı anlaşılmaktadır. BOTAŞ'ın 2010 yılına kadar doğal gaz talep tahminleri ve kontrata bağlanmış arz miktarları ile ilgili analizleri esas alındığında, alım zorunlulukları nedeniyle önümüzdeki dönemde doğal gaz arz fazlası ortaya çıkmaktadır. Oluşacak bu arz fazlalığı, hidrolik enerji kullanımında azalışın süreceğine işaret etmekte, enerji üretiminde ithalata bağımlılığın artarak sürmesinin ise dış ticaret dengesi üzerinde önemli ve kalıcı yansımaları olabileceğini göstermektedir.

Otomotiv sektörü

Aksam&parçalar dahil olmak üzere toplam otomotiv sektörü ithalatı 1996-2002 döneminde ortalama 5 milyar dolar civarında iken, son yıllarda tüketici kredilerindeki artışın da etkisiyle, 2005 yılında 14 milyar dolara yükselmiştir. 2002 yılında yaklaşık 84 bin adet taşıt ithal edilirken, ithal edilen taşıt sayısı 2004 yılında 461 bin adet, 2005 yılında ise 445 bin adet olarak gerçekleşmiştir.

İthalattaki bu gelişmelere paralel olarak taşıt ihracatında da önemli artışlar yaşanmıştır. Ford Otosan, Toyota ve Hyundai firmalarının kriz sonrası dönemde tamamlanan yatırımları sonucunda artan ve dış satıma yönelik model üretimleri bu gelişmede belirleyici rol oynamıştır. 1996-1998 döneminde yıllık ortalama 28 bin taşıt ihraç edilirken, 2005 yılında ihraç edilen taşıt sayısı 20 kat artarak 561 bin adete ulaşmıştır. Aksam ve parçalar da dahil olmak üzere, incelenen dönemin başında 1,4 milyar dolar olan otomotiv sektörü ihracatı, 2005 yılında 11,4 milyar dolara yükselmiştir.

İhracatta yaşanan bu olumlu gelişmeye rağmen, otomotiv sektörü dış ticaret açığı vermeye devam etmektedir. 1996-2000 döneminde yıllık ortalama 4,2 milyar dolar olan dış ticaret açığı, kriz sonrası dönemde azalmış ve 2003-2005 döneminde 2,4 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığının sürmesinde, artan yerli üretime rağmen yapılan aksam ve parça ithalatı belirleyici olmaktadır. Nitekim, 2005 yılında taşıt araçları dış ticaretinde 1,2 milyar dolar fazla verilmesine rağmen, otomotiv sektörü aksam ve parça ticaretinde 3,7 milyar dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Otomotiv sanayi dış ticaretine nihai ve ara malları ayırımında bakıldığında, özellikle 2001 yılı sonrasında aksam&parça ithalatı ile taşıt ihracatı arasında önemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda taşıt ithalatının toplam taşıt arzı içindeki payının gittikçe yükselmesi dış ticaret dengesindeki iyileşmeyi sınırlandırmıştır.

Türkiye'de üretilen taşıt sayısı, kriz yılı olan 2001 yılına göre üç katın üzerinde artarak 2005 yılında 914 bin adete ulaşmıştır. Hızlı üretim artışı, Türkiye'nin dünya taşıt üretimi içindeki payını yükseltmiş ve 2001 yılında yüzde 0,5 olan payı, 2004 yılında yüzde 1,3'e çıkarmıştır. İmalat sanayi genelinde olduğu gibi, dünya taşıt üretim pazarı da AB15 ve Amerika ülkelerinden, başta Asya I ülkeleri olmak üzere diğer ülkelere kaymaktadır. Çin, Hindistan ve Tayland başta olmak üzere Asya ülkeleri, 2001 yılında yüzde 32,8 olan pazar paylarını 4,8 puanlık bir artışla 2004 yılında yüzde 37,8'e yükseltmişlerdir.

Global ölçekteki bu gelişmeler Türkiye'nin nihai ürün olarak taşıt üretim ve dış ticaretinde, çevre ülkeler ve Asya I ülkelerinin pazar paylarındaki artışlara rağmen, önemli bir performans sergilediğini göstermektedir. Nitekim, sözkonusu performansın dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri de olumlu yönde seyretmektedir. 1996-2000 döneminde dış ticaret açığı veren taşıt araçları sektörü, kriz sonrası dönemde dış ticaret fazlası vermeye başlamış ve 2005 yılında dış ticaret fazlası 1,2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, otomotiv aksam ve parçalarını üreten otomotiv yan sanayiinde aynı performansın sürdürülemediğinin altının çizilmesi gerekmektedir.

Otomotiv sanayi dış ticaret ve üretim yapısı, özellikle 2001 krizi sonrasında özel imalat sanayi genelinden ve kendi geçmiş eğilimlerinden önemli ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. 2001 yılı

sonrasında, firmalarının yeni yatırımlarını tamamlayarak işletmeye almaları otomotiv sanayinde kapasite ve üretim miktarının büyük ölçüde artmasını sağlamış ve farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2001 krizi sonrasında taşıt araçları sanayi, verimlilik artışları ve düşük ücret politikası aracılığıyla birim işgücü maliyetlerini düşürmek suretiyle rekabet gücünü korumuş, özel imalat sanayi geneli ile karşılaştırıldığında daha başarılı bir performans göstermiştir. 2003-2005 döneminde, özel imalat sanayi genelinde birim işgücü maliyeti yılda ortalama yüzde 9.5 oranında artarken, taşıt araçları sanayiinde birim işgücü maliyetleri yılda ortalama yüzde 4.8 oranında gerilemiştir. Ancak, 2005 yılında bu eğilim tersine dönmüş ve taşıt araçları sanayiinde birim işgücü maliyetleri yüzde 11.4 oranında artış göstermiştir.

İMKB’de işlem gören otomotiv sektörü firmalarının maliyet ve satış yapılarına bakıldığında, otomotiv sektörünün ithalat ve ihracata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu, mikro verilerle çok daha net bir şekilde görülebilmektedir. Bu firmaların üretim maliyetleri içinde ağırlıklı ortalama ithalat payı 2004 yılı için yüzde 58, ihracatın toplam satışlar içindeki payı ise yüzde 45 olarak hesaplanmaktadır. İthalat / ihracat oranındaki (yüzde 114) yükseklik de bu yapıyı doğrular niteliktedir.

Dayanıklı tüketim malları sektörü

Otomotiv sektöründeki benzer gelişmeler, dayanıklı tüketim malları sektöründe de görülmektedir. 1996-2001 döneminde yılda ortalama olarak 4,5 milyon adet beyaz eşya üretimi, kriz sonrası dönem olan 2002-2005 döneminde düzenli bir artış göstererek 12 milyona yükselmiştir. Beyaz eşya ithalatı giderek önemini yitirirken, sektörün 2001 yılı sonrasında büyük ölçüde ihracata döndüğü izlenmektedir. Ancak, 2004 ve 2005 yıllarında tüketici kredilerinin de etkisiyle iç talepteki belirgin artış, ihracat ile iç satışlar arasındaki marjın göreceli olarak kapanmasına neden olmuştur. Aynı gelişmeyi ihracatın toplam arz (üretim+ithalat) içerisindeki payında da gözlemlemek mümkündür. 1996 yılında yüzde 23,4 olan ihracat / arz oranı 2003 yılında yüzde 66,2’ye yükseldikten sonra, son iki yılda yüzde 59’lar seviyesine gerilemiştir.

Dayanıklı tüketim malları dış ticaret verileri de benzeri bir gelişime işaret etmektedir. Gerek dayanıklı tüketim mallarında ve gerekse yarı dayanıklı tüketim mallarında Türkiye incelenen dönem boyunca dış ticaret fazlası vermektedir. Ancak, özellikle 2002-2003 döneminde dış ticaret fazlasının giderek belirginleştiği görülmektedir. Dayanıklı tüketim mallarında dış ticaret fazlası 1996-2001 döneminde yıllık ortalama 840 milyon dolar iken, 2002-2005 döneminde yıllık 4 milyar dolar civarına yükselmiştir.

Kriz sonrası dönem, gerek görece fiyat yapılarının önemli ölçüde farklılaştığı ve gerekse beyaz eşya sektöründe yapısal olarak üretim ve pazarlama stratejilerinin değiştiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, 2001 krizi ile birlikte yurtiçinde satın alma gücünün önemli ölçüde azalması, yerli firmaları dış pazarlara yöneltmiştir. Bu nedenle, yerli beyaz eşya üreticisi firmalar bu dönemde global ölçekte firma ve markaları satın almışlar, uluslararası üretim ve pazarlama ağını geliştirmişler, bu sayede ürün yelpazesini önemli ölçüde genişletmişler ve uluslararası bir oyuncu haline gelmişlerdir.

İMKB’de işlem gören beyaz eşya sektörü firmalarının maliyet ve satış yapılarına bakıldığında, beyaz eşya sektörünün ithalat ve ihracata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu, mikro verilerle çok daha net bir şekilde görülebilmektedir. Bu şirketlerin üretim maliyetleri içinde ağırlıklı ortalama ithalat payı 2004 yılı için yüzde 73, ihracatın toplam satışlar içindeki payı ise yüzde 67 olarak hesaplanmaktadır. İthalat / ihracat oranındaki (yüzde 82) yükseklik de bu yapıyı doğrular niteliktedir.

Tekstil ve giyim sektörü

Türkiye’de dış ticaret fazlası veren sektörlerin başında tekstil ve giyim (T&G) sektörleri gelmektedir. 1996 yılında 6,5 milyar dolar dış ticaret fazlası veren bu sektörler, 2005 yılında 13,7 milyar dolarlık bir fazlaya ulaşmışlardır. Ancak, T&G sektörlerinin yarattığı dış ticaret fazlası nominal olarak artmakla birlikte, Türkiye’nin dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2002 ve sonrası dönemde giderek küçülmektedir. Enerji ve altın ticareti dışarıda tutulduğunda, sözkonusu sektörlerin yarattığı dış ticaret fazlasının toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2001 yılında yüzde 13,4’e kadar yükselmişken, düzenli bir gerileme eğilimi göstererek 2005 yılında yüzde 8,4 seviyesine kadar inmiştir.

İmalat sanayinin genelinde yaşanan ithalata bağımlılık, T&G sektöründe de kendisini hissettirmiştir. Tekstil ve özellikle giyim sektöründe ithalat seviyesi halen düşük olmakla birlikte, 2002 yılı sonrasında sektörün ithalatında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Giyim sektöründe ithalat/ihracat oranlarındaki kısmi de olsa yaşanan artış, yurtdışında üretilen ve/veya yerli firmalarca yurtdışında ürettirilen hazır giyim ürünlerinin Türk halkının beğenisine sunulmak suretiyle, Çin başta olmak üzere Asya-Pasifik’te yaşanan fiyat avantajlarının içselleştirilmeye çalışıldığını, diğer bir ifadeyle sektörde bir “ön taşınma”nın yaşandığını göstermektedir.

Ön taşınmayı doğrulayan bir diğer husus, ithalatın ülke kompozisyonundaki değişimdir. Türkiye, 1996 yılında giyim sektörü ithalatının yüzde 73’ünü beş adet Batı Avrupa ülkesinden yaparken, bu oran 2005 yılında yüzde 25’lere gerilemiştir. Buna karşılık, başta Çin olmak üzere Asya ülkeleri Türkiye’nin giyim sektörü ithalatı içindeki paylarını 1996 yılındaki yüzde 8,2’lik seviyesinden, 2005 yılında yüzde 40’lara çıkarmışlardır. Türkiye, aynı şekilde tekstil ürünleri ithalatının ¼’ünü yaptığı Asya ülkelerinden, 10 yıllık bir dönem sonrasında tekstil ithalatının yaklaşık yarısını yapar hale gelmiştir.

Üreticilerin sadece fiyat avantajlarını içselleştirme amaçlı bir “ön taşınma” davranışı içinde bulunmadığı, aynı zamanda maliyet ve diğer avantajları nedeniyle üretimlerini yurtdışına taşıyarak “kesin taşınma” davranışı sergiledikleri de bilinmektedir. Sektör ithalatının göreceli olarak artması, ithalat/ihracat oranlarındaki gelişmeler, dahilde işleme rejiminde ithal girdi tutarının yükselmesi, hariçte işleme rejiminde ülke dışında işleme tabi tutulan ürünlerin hacim olarak artması ön ya da kesin taşınma şeklinde gerçekleşen dış çevredeki avantajlardan yararlanma güdüsünü artırmaktadır.

T&G sektörleri üzerinde, yapısal dış dinamikler yanında içeride yaşanan konjonktürel gelişmeler de etkili olmakta ve bu gelişmelerin sektörün üretim, istihdam, verimlilik performansı üzerine yansımaları ortaya çıkmaktadır. Nitekim, özel imalat sanayiindeki genel eğilimlerin aksine T&G sektörleri üretimi son yıllarda durgunluk göstermiş ve 2005 yılında gerilemiştir. Üretimde yaşanan bu gerilemeye paralel olarak, T&G sektörlerinde üretimde çalışılan saat endeksinde de son üç yılda düşüş gözlenmektedir. Sektörde son üç yılda işgücü verimliliğinde sınırlı artış görülmesine karşın, reel ücret artışları meydana gelmiştir. Bu gelişmelere ilave olarak kurlardaki değerlenmenin de etkisiyle, T&G sektörlerinde döviz kuru sepeti bazlı birim işgücü maliyetleri önemli ölçüde artış göstermiş ve sektörün rekabet gücünü zayıflatmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak, makro ve mikro gelişmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, imalat sanayinin son 10 yılda üretim ve dış ticaretinde yaşadığı dönüşümü, “İthalatlaşma”, “Uluslararasılaşma” ve “Asyalaşma” eğilimleri şeklinde özetlemek mümkündür. Bu eğilimlerin etkisiyle imalat sanayiinde önemli ölçekte bir dış ticaret hacmi yaratıldığı, ancak bu ticaret hacminin katma değer ve istihdam üzerindeki yansımalarının kısıtlı olduğu görülmektedir. Özellikle, 2001 krizi sonrası dönemde, yerel ve global ölçekteki gelişmeler, eşanlı olarak, Türkiye’nin üretim ve dış ticaret yapısındaki bu dönüşümde etkili olmuştur.

Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerin tetiklediği yeni rekabet ortamı, uluslararası piyasalarda döviz kurları başta olmak üzere görece fiyatlardaki farklılaşmalar, büyük ölçekli şirketlerimizin global aktörler haline gelmesi, devir-birleşmeler-satın almalar nedeniyle ölçek ekonomisinde yaşanan gelişmeler, üretim ve dış ticaret yapısındaki bu dönüşümü başlatan unsurlar olarak sayılabilir. Ancak, bu unsurların başlattığı dönüşüm, son yıllarda Türk lirasının değerlenmesi ve dezenflasyon süreci ile birlikte hız kazanmış ve “ithalatlaşma” ve “asyalılaşıma” eğilimini daha da güçlendirmiştir. Bu durum, üretim ve dış ticaretteki dönüşümü derinleştirirken, ekonomi genelinde yüksek dış ticaret açığı, yeterince istihdam yaratamayan büyüme ve rekabet gücü kaybı gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döviz kurundaki reel değerlenmenin yol açtığı rekabet gücü kaybını telafi etmek için firmalar, istihdam ve reel ücret artışlarını sınırlandırarak işgücü verimliliğini artırmaya öncelik vermişlerdir. Bu uyum çabaları ise ekonomide imalat sanayinin istihdam ve katma değer yaratma kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Bu çalışma, mevcut dış ticaret yapısının ortaya çıkardığı sorunların global eğilimler yanısıra, yerel bazda bu eğilimlere uyum çabalarından ve konjonktürel politikalardan da etkilendiğini göstermektedir. Önümüzdeki dönemde bu sorunları hafifletebilmek için, rekabet gücünü olumlu yönde etkileyebilecek ve iş ortamını iyileştirecek politikaların koordineli bir şekilde uygulanması ve enerji arzında ithalata bağımlılığın azaltılması gerekmektedir.

Kaynakça

Brülhart, M. (July 1993), “*Marjinal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern Of Industrial Adjustment*”, Trinity College Dublin.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, “Aylık Bülten-Şubat 2006”, www.bddk.org.tr.

Beyaz Eşya Yan Sanayiciler Derneği (Beysad), “İstatistikler”, www.beysad.org.tr.

BOTAŞ, Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., www.botas.gov.tr,
“Doğal gaz alım anlaşmaları”
“Kontrata bağlanmış arz miktarları ve talep tahminleri”

Chenery, H.B. ve Clark, P.G. (1965), “*Endüstriler Arası İktisat*”, ODTÜ Yayınları, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı, www.dpt.gov.tr,
“2006 Yılı Programı, Ekim 2005”,
“Mali Piyasalarda Gelişmeler Raporu, Nisan 2006”,
“Yıllık Programlar”.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr.
“Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi İstatistikleri”,
“Dış Ticaret İstatistikleri”,
“Serbest Bölgeler Üç Aylık Raporları”.

Ege, Y. (Eylül 2002), “*Türk İmalat Sanayiinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Piyasaların Rekabet Yapısı*”, Rekabet Kurumu Başkanlığı, Rekabet Düzenlemeleri ve Politikaları Kongresi, Muğla Üniversitesi.

Emirhan, P.N. (2001), “*Intra-Industry Trade Dynamics of Turkey*”, mimeo:Dokuz Eylul University Faculty of Business.

Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J. (1975), “*Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*”, John Wiley&Sons: London.

İMKB, “Şirketler Yıllığı 2004”, www.imkb.gov.tr.

OECD (2002), “*Intra-Industry and Intra-Firm Trade and Internationalization of Production*”, Economic Outlook.

Otomotiv Sanayii Derneği (OSD), www.osd.org.tr,
“Tüketici taşıt kredileri raporu, Ocak 2006”,
“Otomotiv Sanayi İstatistik Bültenleri”,
“Otomotiv Sanayiinde Dış Ticaret (1992-2005) Raporu, Mart 2006”.

Ruffin, R.J.(1999), “*The Nature and Significance of Intra-Industry Trade*”, Economic and Financial Review Fourth Quarter: Federal Reserve Bank of Dallas.

Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneği (Taysad), www.taysad.org.tr,
“Sektör Hakkında Bilgiler, Rapor ve İstatistikler”
“Reuters Haber Analiz: Araç üretiminde yerli parça artışı için projede ortak

hareket şart”, Taysad Genel Sekreteri ile mülakat, 7 Eylül 2004.

TSKB (December 2005), “Turkish Automotive Industry”. TSKB Research Automotive Monthly.

Türkan, E., (Ocak 2005), “*Türkiye’de Ekonomik Aktivite İçinde Yabancı Sermaye Payı*”, TCMB Internet sayfası.

Türkan, E., (Temmuz 2005), “*Sürdürülebilir Dış Denge ve Kalkınma Açısından Tekstil ve Giyim Sektörü*”, Türk Ekonomi Kurumu Tartışma Tebliği 2006/9.

Türkan, E., (Aralık 2005), “*Türkiye’de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler*”, TCMB Internet sayfası.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

“Dış ticaret istatistikleri”,

“Dış ticaret fiyat ve miktar endeksleri”,

“Sanayi üretim endeksi”,

“1996 ve 1998 Girdi-Çıktı Tabloları”,

“Fiyat endeksleri”,

“Hanehalkı işgücü anketleri”,

“İmalat sanayi ücret ve kazanç endeksi”,

“Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri”

“Dış ticaret istatistikleri yöntemsel açıklama notları”

Yükseler, Z., (1980), “*Türk Ekonomisinde Sektörel Ücret, Ücret Dışı Gelir ve İthalat Ödemeleri*”, Uzmanlık Tezi, DPT.

Yükseler, Z., (Şubat 2005), “*Türkiye’nin Rekabet Gücündeki Gelişim (1997-2004 Dönemi)*”, Türk Ekonomi Kurumu Tartışma Tebliği 2005/1.

Yükseler, Z., (Nisan 2005), “*Özel İmalat Sanayiinde Verimlilik ve Rekabet Gücü Göstergeleri (1997-2004)*”, Yayınlanmamış çalışma. (Sözkonusu çalışmanın bir özetine Türkiye Bankalar Birliği Ekonomi Çalışma Grubu internet sayfasından ulaşılabilmektedir).

Yükseler, Z., (Aralık 2005), “*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş-Yatırım Ortamı İlişkisi*”, TCMB Internet sayfası.